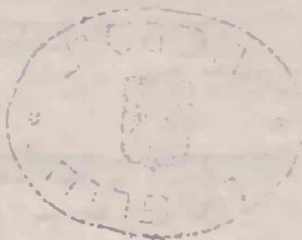

הכלכלה הישראלית

מאת

משה, סנה

330.95694
סנ

הוצאת הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הישראלית

330.95694

210

תוכן העניינים

3—25	חלק ראשון: קווי ההתפתחות	
4	פרק 1. יבוא עצום של הון זר	
9	פרק 2. אופיו של הקאפיטאליזם הממלכתי	
19	פרק 3. גידול כלכלי מהיר ומעוות	
25—75	חלק שני: נגעים ופגעים	
25	פרק 4. בסיס יצרני צר	
28	פרק 5. מיליטאריזציה בלתי-שכיחה	
31	פרק 6. אינפלאציה והתייקרות מתמדת	
34	פרק 7. גרעון כרוני במאזן המסחרי	
	פרק 8. מאזן-תשלומים שלילי — גידול חובות-החוץ של המדינה	
41		
43	פרק 9. אבטלה גלויה וסמויה	
	פרק 10. התעשרות המעטים והתרוששות הרבים — משבר עודף הייצור	
45		
51	פרק 11. המשבר החקלאי	
61	פרק 12. יוקר הבנייה ומצוקת הדיור	
67	פרק 13. נישול וקיפוח כלכלי של האוכלוסייה הערבית	
76—100	חלק שלישי: תמורות ומגמות	
77	פרק 14. כיוון השקעות ההון	
81	פרק 15. ריכוז והרכוז של ההון — התהוות הון פינאנסי	
87	פרק 16. הניפוח של תקציב-המדינה ומימון הגרעוני	
	פרק 17. החרפת הניגודים המעמדיים — ודרך המוצא מן המשבר	
95		

161 - 20730 / א

ח ל ק ר א ש ו ן :

קווי ההתפתחות

מדינת-ישראל נמנית עם אותן ארצות קולוניאליות-לשעבר באסיה, אשר השיגו את עצמאותן המדינית אחרי מלחמת-העולם השנייה, ואשר משטרן המדיני-כלכלי-חברתי הוא קאפיטאליסטי. למצבה ולהתפתחותה של הכלכלה הישראלית — קווי-אופי משותפים לכל המדינות החדשות הללו, וגם קווי-אופי נבדלים, מיוחדים.

המשותף לכולן היא קודם-כל הנחשלות הכלכלית, אשר הוריש להן השלטון הקולוניאלי הזר. על-כן ניצבו תיכף כל המדינות החדשות באסיה (וכן באפריקה) לפני הכרח דחוף של הרחבת הבסיס הכלכלי, פיתוח ענפי-הייצור היסודיים (חקלאות, תעשייה, תחבורה) ואספקת השרותים הסוציאליים החיוניים לאוכלוסייה הגדלה (שיכון, חינוך, בריאות). לנוכח הכרח זה ולנוכח המידה המצומצמת של הצבר-ההון הפנימי במשק הנחשל, הופיעו בארצות הקולוניאליות-לשעבר, המסור-נפות לשיטה הקאפיטאליסטית העולמית, שתי תופעות שהטביעו את חותמן על כל התפתחות המדינות החדשות: יבוא הון מבחוץ — והתהוות סקטור קאפיטאליסטי-ממלכתי.

קווים כלליים אלה אופייניים גם לישראל, אולם יחד עם זאת מצטיינת התפתחות הקאפיטאליזם הישראלי בקווי-אופי נבדלים, יסודיים למדי. קודם-כל, להבדיל משאר ארצות אסיה, לא נשאה החברה הישראלית אופי פיאודאלי אף לפני השגת העצמאות המדינית, וממילא לא הועמדה לפני הצורך לחסל בכלכלה את היחסים הפיאודאליים או את שרידיהם, הבולמים את ההתפתחות. המשק הישראלי הקאפיטאליסטי התפתח במידה מכרעת כהמשך של המשק היהודי בארץ-ישראל (פלשתינה) הקולוניאלית-הבריטית, אשר נוסד

מלכתחילה על יסודות קאפיטאליסטיים על-ידי הון שהובא מבחוץ ועל-ידי מתיישבים שהגיעו רובם ככולם מארצות קאפיטאליסטיות. אולם לא רק היעדר הרקע הפיאודאלי בעבר מייחד את הכלכלה הישראלית, כי-אם גם התופעות של יבוא הון זר ושל התהוות הסקטור הקאפיטאליסטי-ממלכתי שונות בישראל לעומת ארצות אחרות באסיה.

פרק 1.

יבוא עצום של הון זר

יבוא ההון לישראל מצטיין בהיקפו העצום ללא-שיעור בהש-וואה לארצות-אסיה אחרות. במשך 12 שנות קיומה של המדינה, שמספר תושביה עלה מ-0.8 ל-2.0 מיליון נפש, הוזרם לכלכלתה מבחוץ הסכום הענקי של 4 מיליארד דולאר! חלק-ארי בזרם אדיר זה של הון לישראל תופסת ארה"ב. הנה, כיצד התחלק „הסיוע הכלכלי“ האמריקאי אחרי מלחמת-העולם הש-נייה לארצות שונות באסיה (עד סוף 1956): (*)

הארץ	הסכום בדולארים לנפש	הארץ	הסכום בדולארים לנפש
בורמה	1.1	לבנון	13.0
הודו	1.2	איראן	14.0
סעודיה	1.7	תורכיה	18.0
מצרים	2.9	ירדן	22.3
אינדונזיה	3.0	יפאן	29.0
פאקיסטאן	3.2	לוב	34.0
אפגאניסטאן	3.5	פיליפינים	38.0
תאילאנד	3.7	ישראל	226.0

ובכן, שום מדינה באסיה לא זכתה לשפע כזה של דולארים מארה"ב. והסיבה לכך נעוצה בכוונותיו של האימפריאליזם האמרי-

*) Statistical Abstract of U.S., 1957. Monthly Bulletin of Statistics, 1958, March.

קאי, לרשת את מקומו של האימפריאליזם הבריטי בשטח של ישראל, המהווה צומת אסטרטגי חשוב בהצטלבות הדרכים בין שלוש יבשות, וכן להשתמש בסכסוך הישראלי-ערבי (מעשה ידיו של האימפריאליזם) בשביל הפיכת ישראל למכשיר ובסיס כנגד תנועות-השחרור האנטי-אימפריאליסטיות בארצות הסמוכות. לכוונותיהם אלו של שליטי ארה"ב נענו שליטי ישראל בהסכמה נלהבת. אין תימה, איפוא, שבשעת הדיונים של הקונגרס האמריקאי על ה"סיוע" לישראל בשנת 1951 יכלו הסינאטורים טאפט ודוגלאס למסור את חוות-דעתם כדלקמן:

"החשיבות של ישראל כגורם אסטרטגי חשוב קובע את ההכרח החיוני של סיוע לאומה חדשה זו במטרה להפוך אותה לאומה בריאה וחזקה. ישראל מהווה נקודת-הישענות באזור ההוא בשביל הדמוקראטיה החופשית. לאור האינטרסים האמריקאיים עצמם, אין אנו יכולים להתעלם מן המצב הנראה-לעין בארצות ההן."*

מטרות ה"סיוע" הממשלתי של ארה"ב הן בראש-ובראשונה פוליטיות-אסטרטגיות לא רק לגבי ישראל, כמובן. החוגים האמריקאיים הרשמיים עצמם מגדירים מטרות אלו כדלהלן:

"ממשלת ארה"ב מושיטה לארצות-חוץ אשראי או מענקים, מכיוון שהם מהווים אמצעים יעילים ומבוססים מבחינה מוסרית בשביל השגת המטרות של מדיניות-החוץ האמריקאית".

"סיוע, העונה על דרישות אלו, הוא מוצדק; סיוע, שאינו תואם אותן, אין להושיטו... אם תוכניות הסיוע שלנו למדינות-חוץ הן יעילות, כדי לשרת את מטרות מדיניות-החוץ האמריקאית, הרי קביעת הסכומים והצורות של הסיוע לארצות הבלתי-מפותחות אינה יכולה לנבוע אך-ורק מן הבחינה הכלכלית הקפדנית, המקובלת על הבנקים או על המשקיעים הפרטיים. בייחוד בארצות הבלתי-מפותחות התלויות עשוייה התועלת הפוליטית, הצבאית והסוציאלית מתוכניות הסיוע של ממשלת ארה"ב להיות יותר חשובה, מאשר

*) "The Mutual Security Program. Hearings Before the Committee of Foreign Affairs. Eighty-Second Congress, First Session." Washington, 1951, p. 644/5.

תועלתן הכלכלית הישירה, והיא יכולה להצדיק את הפרת הבחינה העסקית'...")

ה"סיוע" האמריקאי הממשלתי מציג, איפוא, לעצמו כמטרה ראשונה את "התועלת הפוליטית, הצבאית והסוציאלית", כלומר, השתלטות על המדינה מקבלת-הסיוע, רתימתה באסטרטגיה הצבאית הגלובאלית של האימפריאליזם האמריקאי, תמיכה בממשלות ובגורמים פנימיים העומדים בארצות הנתמכות על משמר האינטרסים של האימפריאליזם נגד תנועות סוציאליות מתקדמות ומהפכניות; מטרתו השנייה של ה"סיוע" הממשלתי היא סלילת הדרך והכשרת הקרקע בשביל השקעות פרטיות של המונופולים התעשייתיים והבנקים המסחריים, בשביל יצוא-הון במובנו הקלאסי לשם גריפת רווחים.

כאן טמון הסוד של זכות העדיפות, אשר ממשלת ארה"ב העניקה לשליטי ישראל, ואשר עולה עשרות ומאות מונים על ה"סיוע" לארצות אחרות באסיה. כאן גם המפתח לזיהוי הפוליטי של החוגים השליטים בישראל ולדעה עליהם הרווחת בחוגי השלטון האמריקאי. כפי שנראה להלן, השיג ה"סיוע" האמריקאי הממשלתי בישראל לא רק את מטרתו הראשונה — "התועלת" (קרי: ההשתלטות) הפוליטית, הצבאית והסוציאלית" — אלא גם את מטרתו השנייה, דהיינו, יצירת התנאים להשקעות-הון עסקיות. לפיכך זורם ההון מארה"ב לישראל באפיקים שונים: מענקים ומלוות ממשלתיים, עודפי-תוצרת חקלאיים, מגביות יהודיות, רכישת איגרות-חוב ישראליות, השקעות והלוואות של בנקים מסחריים ובעלי-הון פרטיים.

המקור השני של יבוא הון לישראל היא גרמניה המערבית, משם הועבר עד סוף שנת 1959 בצורת שילומים ופיצויים סכום המגיע ל-725 מיליון דולאר. גם ממשלת-בון הציגה לעצמה בכך קודם-כל מטרה פוליטית — השגת תעודת-הכשר מוסרית למשטר הניאונאצי מאת ממשלתה של מדינת-ישראל בשם העם היהודי, כביכול, אשר סבל הרי מאכזריות הנאציזם יותר מאשר כל עם אחר; תעודת-הכשר זו נחוצה היתה לשליטי-בון בשביל שבירת ההתנגדות

*) "The Political Economy of American Foreign Policy. Report of the Study Group by the Wilson Foundation and the National Planning Association." New York, 1955, p. 340.

בארצות-המערב לחידוש המיליטאריזם הגרמני; והיא את מטרתה זו השיגה. כאשר בעקבות הסכם-השילומים באו עיסקות-הנשק בין ממשלת ישראל לבין הגנרלים של היטלר העומדים בראש ה"בונדסוהר", באה פגישת "האמון והידידות" של בן-גוריון ואדנאור בניו-יורק. יחד עם זאת הפכו השילומים של ממשלת-בון את ישראל במידה ניכרת לשוק בשביל התוצרת המערב-גרמנית, בשביל יצוא סחורות והון של המונופולים המערב-גרמניים, במסגרת ההתפשטות המחודשת של האימפריאליזם הגרמני לעבר המזרח-התיכון.

פלישת ההון האמריקאי והמערב-גרמני דחקו את רגלם של המונופולים הבריטיים, שהיו במשך 30 שנה השליטים בשוק הארצישראלי. בשנים הראשונות לקיומה של מדינת-ישראל סיפקה עוד בריטניה הון לישראל מחשבון השטרלינגים המוקפאים. מאז ההרפתקה המשותפת של מלחמת-סיני-סואץ הוגברו שוב, לאחר תקופת-רפיון ממושכת, הקשרים הבריטיים-ישראליים בעיסקות מסחריות, באספקת נשק בריטי לישראל, ולאחרונה, שוב בהשקעות הון בריטי בישראל.

בעת ירידת משקלה של בריטניה ביבוא הון לישראל, עלה במידה רבה משקלה של צרפת באספקת אשראי וציוד מלחמתי לישראל, וכן בהשקעות-הון. באפיקים צרים יותר זרם יבוא הון השקעות ומילואת לישראל משווייצריה, מדרום-אפריקה, מאיטליה, מבנלוקס, מיפאן.

(ראה טבלה בעמ' 8)

ובכן, ההון לישראל מהמעצמות האימפריאליסטיות הזורם מבחינת היקפו לפי התור הבא: ארה"ב, מערב-גרמניה, צרפת, בריטניה.

יבוא ההון הזר נטו (כל היבוא לישראל לאחר ניכוי כל היצוא מישראל של סחורות, שירותים ומזומנים) הסתכם בתקופה ממחצית שנת 1948 עד סוף שנת 1959 בסך 3,386 מיליון דולאר, ויחד עם הסיכום הארעי למחצית הראשונה של שנת 1960, ז.א. במשך 12 שנות קיום המדינה, הוא מגיע לסך 3,540 מיליון דולאר.

עוד תוספת של הון קיבל המשק הישראלי בצורת "הרכוש הנטוש" של מאות אלפי הפליטים הערביים, אותו נטלה לידיה ממשלת-ישראל. רכוש ערבי זה כלל כמה מיליוני דונאמים של שדות,

המקור של יבוא הון (מאי 1948—סוף 1959) הסכום במיליוני האחוז
דולארים

1.	ממשלת ארה"ב (מילוות הבנק לאכספורט-אימפורט, מענקים עודפי-מזון)	557.3	16.5
2.	ממשלת גרמניה המערבית (שילומים למדינה ופיצויים אישיים)	725.3	21.4
3.	ממשלת בריטניה (לירות שטרלינג מוקפאות וכו')	150.0	4.4
4.	הלוואות מבנקים זרים והעברות הון פרטי מחו"ל (בעיקר ארה"ב וצרפת) וכיו"ב	770.1	22.7
5.	מגביות יהודיות מחו"ל (בעיקר מארה"ב)	848.7	25.0
6.	איגרות-חוב של ממשלת-ישראל מופצות בחו"ל (בעיקר בארה"ב)	334.6	10.0
	בס"ה	3386.0	100.0

פרדסים וכרמים, וכן סדנאות ובתי-חרושת, מלאי גדול של סחורות שונות בחנויות ובמחסנים, מיבני ייצור ומגורים — ערים וכפרים שלמים. לפי אומדן של האו"ם, שווה רכוש זה 200 מיליון ל"ש או 560 מיליון דולאר. אמצעי-הייצור ורוב הסחורות שהיו כלולים ב"רכוש הנטוש" הוכנסו למעגל הייצור הסחורתי הקאפיטאליסטי, נהפכו להון.

בזה האופן הוזרם לכלכלה הישראלית במשך 12 שנות קיום המדינה בסך-הכל הון של 4.1 מיליארד דולאר, כלומר, 2000 דולאר לכל נפש. בממוצע קיבלה ישראל זריקה של הון בסך 340 מיליון דולאר לשנה, כמעט מיליון דולאר ליום!

זאת היא כמות הנהפכת לאיכות: שום ארץ קולוניאלית-לשעבר לא קיבלה שפע כזה של הון מבחוץ, לא נהפכה במידה כזאת לשטח הצמדה של ההון המונופוליסטי ממעצמות-האימפריאליזם, עם כל ההשפעות של תופעה זו על ההתפתחות הכלכלית, הפוליטית, החברתית והתרבותית של ארצנו. יבוא ההון הזר קבע את ההיקף של השקעות-ההון במשק הישראלי, המסתכמות בתקופה ממאי 1948 עד סוף 1959 בסכום של 7 מיליארד ל"י ומעלה. לדברי שר-האוצר (בנאומו על תקציב 1960/1 בכנסת), היוו מקורות-ההון 2/3 מסך-

כל השקעות-ההון, כלומר, את חלק-הארי; בתקציב-המדינה לפיתוח המשק היוו מקורות-החוץ $\frac{3}{4}$ מסך-כל המקורות.

השנה	ההשקעות הגולמיות (במיליוני ל"י *)
מאי 1948—סוף 1956 (במחירי שנת 1956)	4374
1957 (במחירים שוטפים)	883
1958	919
1959	970
בס"ה	7146

זיקת-גומלין קיימת בין התופעה של פלישת ההון המונופוליסטי הזר בממדים בלתי-שכיחים ובין התופעה של הקאפיטאליזם הממלכתי הישראלי וסגולותיו המיוחדות.

פרק 2.

אופיו של הקאפיטאליזם הממלכתי

רובו של הון ה"סיוע" האמריקאי (ועד לשנים האחרונות כולו כמעט), הון ה"שילומים" המערב-גרמניים וכו' זרמו ממקורות-חוץ ממשלתיים לצינורות ממשלתיים בישראל. ממשלת-ישראל נהפכה מן ההתחלה — בארץ, בה הבורגנות הגדולה ממש היתה מצומצמת מאוד במספר — למרכז-הון אדיר, החולש על האמצעים העצומים שהגיעו מבחוץ, והנוטל לידו מלבד זאת חלק ניכר של ההכנסה הלאומית (בשנת 1959/60, למשל, הגיע תקציב-המדינה, בניכוי ההכנסות ממקורות-חוץ, ל-37% מן ההכנסה הלאומית הכוללת). תקציב-המדינה לפיתוח (ממקורות חוץ ופנים גם-יחד, ובשיערוך למחירים שווים) היוו במשך 12 השנים 48% מסך-כל ההשקעות במשק: 3.4 מתוך 7.1 מיליארד ל"י. הממשלה על-ידי שימוש באמצעים אלה היתה לגורם בעל עוצמה רבה בכלכלת הארץ.

(*) ל. אשכול: "נביא חשבון", "דבר", 16—13 דצמבר 1957; דו"חות בנק ישראל, 1957, 1958, 1959.

קאפיטאליזם ממלכתי זה, מה טיבו ומה מגמת־פניו — בדרך־כלל ובישראל?

בדרך־כלל יש להבדיל הבדלה גמורה את הקאפיטאליזם הממלכתי בארצות מעוטות־פיתוח, אשר פרקו מעצמן את עול הקולוניאליזם והשיגו עצמאות מדינית, אך נשארו מסונפות לשיטה הקאפיטאליסטית העולמית, — מן הקאפיטאליזם המונופוליסטי־ממלכתי, המציין את המעצמות האימפריאליסטיות, בהן התמזגו המונופולים עם מכונת־השלטון של המדינה ושיעבדו אותה למרות האינטרסים והמטרות שלהם. בעוד הקאפיטאליזם המונופוליסטי־ממלכתי נושא אופי ריאקציוני קיצוני ביותר, — הרי עשוי הקאפיטאליזם הממלכתי בארצות קולוניאליות־לשעבר לשאת אופי פרוגרסיבי, במידה שאין הוא מסתפק בגידול קאפיטאליסטי של כוחות־הייצור אלא הוא מכוון לביצור העצמאות המדינית וחותר להשגת העצמאות הכלכלית; במידה שהוא מרסן את זכויות־היתר ואת רווחי־היתר של הון המונופולים הזרים והודף אחורה את הסתערותו; במידה שהוא מבטא נאמנה את האינטרסים של הבורגנות הלאומית כנגד כוחות הפיאודאליזם והבורגנות הקומפראדורית (הקשורה להון הזר) המהווים משענת פנימית לאימפריאליזם. לכן יש להעריך כתופעה פרוגרסיבית את הקאפיטאליזם הממלכתי, למשל, בהודו, באינדונזיה.

בגלל עצם היותו ממלכתי, נעשה אופיו של קאפיטאליזם זה תלוי בטיב השלטון ומדיניותו. ככל שהמדיניות של השלטון במדינה היא עקבית יותר בעמידתה נגד הון המונופולים הזרים, כן תורם יותר הקאפיטאליזם הממלכתי לעניין העצמאות הכלכלית של המדינה; ככל שמדיניות השלטון היא עקבית יותר במגמת השלום והנייטראליות (התנגדות לבריתות הצבאיות ולהרפתקנות המלחמתית של מעצמות־האימפריאליזם), כן היא מסתייעת יותר בקשרים הכלכליים עם ארצות־הסוציאליזם ובנסיוןן האדיר בשטח התכנון והפיתוח הכלכלי, ומגבירה בכך את אי־התלות בהון המונופוליסטי של מעצמות־האימפריאליזם, מקדמת את ההתפתחות לעצמאות לאומית ממשית, מדינית וכלכלית. לכן שונה כל כך המידה והדרגה הפדוגרסיבית של הקאפיטאליזם הממלכתי בארצות שונות.

אולם לא בכל הארצות הקולוניאליות־לשעבר אופיו של הקאפיטאליזם הממלכתי הוא כזה. יש ביניהן ארצות, מקום־שם

מופעל כוחו של הקאפיטאליזם הממלכתי בעיקר לא כדי לקדם את עצמאותה של הכלכלה הלאומית, אלא כדי להשתית את בניין הכלכלה הלאומית על תלות בהון המונופוליסטי הזר, כדי להעמיד את המדינה בכפיפות לאינטרסים המדיניים, האסטרטגיים והכלכליים של מעצמות-האימפריאליזם. כדוגמא לאופי כזה של קאפיטאליזם ממלכתי יכולות לשמש באסיה ארצות, כגון פאקיסטאן, הפיליפינים. לסוג זה שייך גם הקאפיטאליזם הממלכתי בישראל.

בכל הארצות הקאפיטאליסטיות הקולוניאליות-לשעבר יוצר יבוא ההון מארצות-האימפריאליזם סתירה: מצד אחד הוא גורם לגידול מסויים של כוחות-הייצור, להרחבת הבסיס הכלכלי של הארץ מעוטת-הפיתוח, — ומצד שני הוא מטביע על התפתחות הכלכלה המקומית את חותם התלות במונופולים האימפריאליסטיים, הוא מכוון אותה בכיוון המנוגד לעצמאות כלכלית, המנוגד לאינטרסים של הבורגנות הלאומית, של האיכרות, של מעמד-הפועלים, של האינטליגנציה הלאומית — לאינטרסים של רוב רובו של העם. במאבק בין שני ההפכים שבסתירה זאת נועד תפקיד ראשון-במעלה לקאפיטאליזם הממלכתי: באיזו מידה הוא מטיל את משקלו על כף-המאזניים של האינטרסים אשר להון המונופוליסטי הזר, לאימפריאליזם, ובאיזו מידה על כף-המאזניים של עניין העצמאות הלאומית, של האינטרסים האנטי-מונופוליסטיים והשאיפות האנטי-אימפריאליסטיות אשר למרבית העם. בישראל — התפקיד שממלא הקאפיטאליזם הממלכתי, המודרך כל השנים ברציפות ע"י אותה המדיניות ואותו השלטון, הוא בעיקר לעודד את יבוא ההון המונופוליסטי הזר על-ידי העלאת רווחיו ולרתום את המדינה כולה מבחינה כלכלית, פוליטית, צבאית, סוציאלית ותרבותית לאינטרסים של מעצמות-האימפריאליזם — בהתאם למטרות ה"סיוע" האמריקאי שהובאו לעיל.

„מהו המשטר שלנו? — שאל שר-האוצר ל. אשכול בנאומו בישיבת הכנסת (25.11.1957) והשיב: — זהו משטר של הכשרת דרך וסלילת מסילות להון הפרטי, אם הוא רק קיים ורוצה לבוא לכאן, זה מגיע להלוואות של 75% מכספי הממשלה לכל איניציאטיבה, ובלבד שתבוא...”

ושר-המסחר והתעשייה פ. ספיר כתב בסקירתו שהוגשה

לכנסת (פברואר 1958) על „מרכז ההשקעות” שהוקם על יסוד „החוק לעידוד השקעות הון”: „ההענקות שהוא מעניק גדולות יותר מאשר ההענקות בכל ארץ בעולם המנסה למשוך אליה הון. יש ארצות המעניקות רק ריפאטריאציה (רשות להוציא את הקרן והרווח של משקיעי־חוץ לארצותיהם), יש ארצות הנותנות רק הקלה מעטה במכס או רק הקלה במס־הכנסה. בישראל יש צירוף מגוון וענף של הקלות בכל תחומי המשק — החל במסים וכלה בהלוואות לזמן ארוך בריבית נמוכה יחסית”.

ובנאומו התקציבי לשנת 1958/9 הכריז שר־האוצר ל. אשכול בכנסת. לאמור: „ההשקעות הגדולות של ההון הציבורי הכשירו התנאים וסללו הדרך לבואו של הון פרטי... כדי למשוך את ההון הפרטי הנה, לא די כנראה בכל סגולות־היקר של ארץ זו, אלא יש צורך לאפשר לו אף רווחים נאותים ולהגביר אמונו בבטחון ההשקעות. ואכן, נקטה הממשלה באמצעים נוספים כדי להגדיל רווחיות המפעלים... הממשלה נותנת ותוסיף לתת להשקעות הפרטיות עידוד ישיר על־ידי הלוואות מאמצעיה היא בתנאים נוחים”.

לא־זו־בלבד שהקאפיטאליזם הממלכתי בישראל אינו משתמש באמצעים שברשותו (תקציבי־הפיתוח) לשם הרחבת הבעלות הממלכתית על חשבון הבעלות הקאפיטאליסטית־הפרטית, אלא להיפך, הוא מזרים אמצעים מאוצר המדינה, מכספי העם במישרין למפעלים קאפיטאליסטיים פרטיים המשותפים להון הזר ולהון המקומי הגדול. מרבית המימון היא ממלכתית — והבעלות נשארת פרטית. בדרך זו גרם השלטון במדינה להתהוות ולהתעשרות של בורגנות גדולה, קומפראדורית ברובה, בעוד הבורגנות הלאומית קופחה ע”י המדיניות הכלכלית והתקציבית של השלטון ונשארה כמעט כולה בתחומי הבורגנות הבינונית והזעירה בלבד. אף הכלכלנים הרשמיים נאלצים לציין התפתחות זו: „מראשית המלחמה העולמית השנייה ועד ימינו אלה עברו על משקנו תקופות של התפתחות כלכלית סוערת. תחילה התעשרו אנשי המסחר. בעקבותיהם הלכו אנשי התעשייה. אם בשנות המלחמה זרם ההון מקופות הממשלה והצבא — הרי הפכה הסוכנות היהודית בתקופה שלאחרי המלחמה למקור העשרת קבוצות בעלי־הון בקרב היישוב. עם קום המדינה — הפכה המדינה למקור התעשרות של שכבות נרחבות

למדי" (*). והנה כמה הדגמות למימון ממלכתי של מפעלים קאפיטאליסטיים בבעלות זרה ומקומית:

המפעל	ההון המושקע	השתתפות הממשלה	חלקו של המימון הממלכתי
במיליוני ל"י			
קייזר פרייזר (אשקלון)	7.7	6.1	79%
חולה טכסטיל (קרית-שמונה)	3.5	2.5	71%
טכסטיל ג'ימי לוי (נצרת)	8.9	6.3	72%
סיבי (דימונה)	6.0	5.0	83%
סגת (סוכר)	16.0	16.0	100%
סוכר (עפולה)	10.8	5.6	52%
פרי-סוכר	5.5	4.3	78%
כיתן (דימונה)	14.0	12.0	86%
כור (פלדה)	41.8	22.9	55%

בשנים הראשונות אחרי הקמתה של מדינת-ישראל היה ההון המונופוליסטי האמריקאי מעוניין בהתהוות קאפיטאליזם ממלכתי ישראלי בשטחים כלכליים מסויימים, אך בשנים האחרונות חל שינוי במגמה זו:

ראשית, היו שליטי ארה"ב מעוניינים שתיעשינה בישראל השקעות בחקלאות ובהשקיה, כדי להרחיב את השוק הצרכני בשביל יבוא תוצרת תעשייתית אמריקאית ולהכשיר את הקרקע להפעלת ההון האמריקאי בישראל — והשקעות אלו יכלו להיעשות אז רק בצינורות ממלכתיים. בהתאם לכך כיוון "הבנק לאכספורט-אימפורט של ואשינגטון" ("אכסאימבנק" של הסטייט-דפארטמנט) את חלוקת שתי המילונות הראשונות לממשלת-ישראל: מתוך 135 מיליון דולאר — 70 מיליון (52%) לחקלאות, ורק 20 מיליון (15%) לתעשייה. לאחר שהושגה מטרה זו, לאחר שהחמיר בארה"ב משבר עודף-הייצור החקלאי, ולאחר שבישראל נוצר אקלים נוח ביותר להשקעות הון אמריקאי פרטי בתעשייה, — שינה ההון המונופוליסטי האמריקאי את טעמו והוא פונה בכיוון העדפת הפיתוח התעשייתי

(*) נ. בן-נתן: "דו-קיום של רווחיות וחלוציות", "דבר", 8.4.1960.

על פני החקלאי, בכיוון העדפת היבוא החקלאי מארה"ב על פני הייצור החקלאי המקומי, בכיוון העדפת יוזמה פרטית על פני ממלכתית, בכיוון העדפת חוות חקלאיות רב-קאפיטאליסטיות על פני משקים שיתופיים ופרטיים של יצרנים חקלאיים עצמאיים.

שנית, בנוגע לתעשייה הישראלית, היה ההון המונופוליסטי האמריקאי מעוניין, כי ביוזמה ובמימון ממלכתיים יוקמו אותם מפעלים, שבהם ההרכב האורגאני של ההון הוא גבוה, מחזור ההון איטי, והזמן הדרוש עד להבשלת רווחים ארוך, — אולם משהגיעו מפעלים אלה לרמה נאותה של רווחיות, ניתן האות להעברת המפעלים מבעלות ממלכתית ישראלית לבעלות קאפיטאליסטית פרטית של ההון הזר בעיקר.

שלישית, ההון המונופוליסטי האמריקאי היה מעוניין עם קום מדינת-ישראל בהעברת הזכויות הבריטיים לבעלות ממלכתית ישראלית, כדי שהיא תשמש שלב-מעבר לקראת מסירת המפעלים לבעלות המונופולים האמריקאיים וסניפיהם, וזאת לאחר שאוצר המדינה ישקיע עשרות ומאות מיליונים בשיקומם ובהרחבתם של מפעלים אלה.

כך, למשל, הועברה חברת-החשמל מזכיון בריטי לבעלות ממלכתית, ועתה מוכרת הממשלה את מניותיה למשקיעים זרים. כך, למשל, הועברו מפעלי ים-המלח מזכיון בריטי לבעלות ממלכתית ישראלית, ועתה עומדים להעבירם לבעלות קאפיטאליסטית פרטית, של בנקים אמריקאיים בעיקר. כך, למשל, העמידה הממשלה למכירה את מפעלי „דשנים וחומרים כימיים“; כך, למשל, העבירה הממשלה את צינור-הנפט אילת—באר-שבע—חיפה לזכיון רוטשילד ושות'. ובכן, בישראל התהליך איננו העברת זכויות זרים לבעלות ממלכתית, כנהוג בארצות המשתחררות משרידי הקולוניאליזם, אלא להיפך, הקמת מפעלים באמצעו ובבעלותו של הקאפיטאליזם הממלכתי והעברתם לבעלות המונופולים הזרים. הוא אשר אמרנו: כל-אימת שמזדקרת סתירה בין אינטרס המשק הלאומי, העצמאות הכלכלית, ובין אינטרס ההון הזר, — מכריע השלטון של מדינת-ישראל את הכף לטובת ההון הזר ומשעבד לציוויו את הקאפיטאליזם הממלכתי הישראלי.

אין זאת אומרת, שבין המונופולים הזרים ובין הקאפיטאליזם הממלכתי הישראלי קיימת זהות של אינטרסים ומטרות. לא ולא.

היחסים ביניהם הם יחסי כפיפות חד־צדדית: הקאפיטאליזם הממלכתי הישראלי משרת את המונופולים של מעצמות־האימפריאליזם, אבל בכל קטע שהוא סיים את שרותו, הוא נעשה בעיניהם מיותר, בחינת „הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת“. כידוע, אין „הבנק הבינלאומי לשיקום ולפיתוח“ שבשליטה אמריקאית („הבנק העולמי“) נוהג לתת אשראי למפעלים בבעלות ממלכתית (לכן הפקעת מפעלי ים־המלח מבעלות המדינה, לכן העברת הנמלים ל„רשות־הנמלים“ המיוחדת). תיקון־קולי המפורסם לחוק ה„סיוע“ האמריקאי מחייב לממן בארצות הנתמכות רק פירמות אמריקאיות או פירמות העוסקות ביבוא מארה״ב. מינהל ה„סיוע“ האמריקאי בישראל לא הסתפק בפיקוח ובזכותו לחתימה מחייבת על כספי קרן־התמורה הכלולים בתקציב־הפיתוח של המדינה, ואף לא הסתפק בהעברת חלק מקרן־התמורה לרשותו הבלעדית שלו. — אלא מימון התעשייה מתקציב־הפיתוח הועבר ממשד־האוצר לידי „הבנק לפיתוח התעשייה בישראל“ שהוקם במיוחד בשיתוף עם הון מונופוליסטי־ממלכתי אמריקאי, כלומר בשליטתו. כעת, בקשר להרחבת חלקו של ההון האמריקאי בבנק זה, הגיש הפרופ' טננבאום, שנשלח לישראל ע״י „מינהל שיתוף־הפעולה הבינלאומי“ של ארה״ב, „המלצות“ (שעוד נחזור אליהן) המכוונות להסגת גבולו של הקאפיטאליזם הממלכתי הישראלי, כגון ביטול הפיקוח של „בנק ישראל“ על הבנקים הפרטיים, ועוד. כבר מגלים החוגים השליטים בישראל, ובראשם שר־המסחר־והתעשייה, נכונות לקבל את „ההמלצות“ (קרי: התכתיב) של המומחה האמריקאי, בעוד נגיד בנק ישראל מגלה התנגדות המשקפת אובייקטיבית את הסתירה בין המונופולים האמריקאיים ובין הקאפיטאליזם הממלכתי הישראלי. ההסכם לפעולות־ביניים, שהושג בין בנק ישראל, משרד האוצר ומשרד המסחר־והתעשייה, מעיד על כניעה לקו שהוכתב ע״י המומחה האמריקאי.

בתנאים המיוחדים של ישראל יש להביא בחשבון שתי הסתעפויות מן הקאפיטאליזם הממלכתי: „ההון הציוני“ ו„ההון ההסתדרותי“.

„ההון הציוני“ מופיע: בצורת בעלותה של הקרן־הקיימת על 3.6 מיליון דונאם קרקע־מעובדת, מיוערת או מוכשרת לעיבוד חקלאי ולייעור (דמי־החכירה שהחקלאים מן ההתיישבות העובדת משלמים בעד השימוש בקרקע אינם אלא שם נרדף לרנטה

קאפיטאליסטית); בצורת מחלק הלוואות ליישובים חקלאיים מ"מחלקת ההתיישבות" של הסוכנות היהודית (הון-השקעות בריבית גבוהה למדי); בצורת שותף למונופול המים "מקורות" המטיל את אוכפו על היצרנים החקלאיים, או שותף לצי המסחרי הישראלי (צי"ם) וכד'; בצורת מעביד של פועלים חקלאיים בשכר ירוד ("דחק") בעבודות ייעור והכשרת הקרקע, וכו'.

בתקופה מ-1 באוקטובר 1948 עד 31 במארס 1960 הוציאה הסוכנות היהודית (*):

(1)	להבאת עולים ולקליטת עולים	264.7	מיליון דולאר
(2)	לשיכון	103.8	" "
(3)	להתיישבות חקלאית	534.3	" "
(4)	לעליית הנוער	92.3	" "
(5)	לאירגון, תעמולה, תרבות,		
	תשלום חובות, וכו'	317.2	" "
	בס"ה	1312.3	מיליון דולאר

רובו של סכום זה הוצא בישראל: סעיפים (2), (3), ובחלקם סעיפים (1), (4). עד 40 אחוז מהסכום כולו הוצא בחו"ל: חלק מסעיפים (1), (4), וחלק-הארי של סעיף (5).

אשר להכנסות, הרי רק 621.2 מיליון דולאר או 47% מסך-כל ההכנסות באו ממגביות יהודיות בארצות שונות (ומהן ארה"ב — 83%), בעוד 691.1 מיליון דולאר או 53% מסך-כל ההכנסות באו מהלוואות בנקים וממקורות-חוץ אחרים.

"ההון הציוני" קשור קשר הדוק עם ההון הממלכתי של מדינת-ישראל באמצעות "מוסד-התיאום" על-פי אמנה מיוחדת, וכן באמצעות ההשתתפות במימון החקלאות ובסעיפים אחרים של תקציב-המדינה, באמצעות המינהל המשותף לקרקעות המדינה והקרן-הקיימת, באמצעות השותפות במוסדות ובמפעלים כלכליים שונים. מצד שני, נתון "ההון הציוני" להשפעתם המכרעת של "התורמים הגדולים" מחוגי הפלוטוקראטיה היהודית בארה"ב (וכן בבריטניה, בקנדה, בדרום-אפריקה וכו') ושל הבנקים, האמריקאיים שבאמצעותם

(*) "עובדות וסיכומים", הסוכנות היהודית לישראל, תשכ"א.

מתפקדות הקרנות הציוניות (ריכוז התרומות והחזקתן כפקדונות בבנקים; המרת הממון בסחורות והפניית כספי הקרנות הציוניות לצינורות הייצוא האמריקאי לישראל; אספקת אשראי ע"י הבנקים לקרנות הציוניות על יסוד שיעבוד ההכנסות העתידות של המגביות לבנקים ובתנאי שהתוכניות לשימוש בהן תאושרנה ע"י הנהלות הבנקים האמריקאיים).

והנה, גם ההון הציוני נתקל במגמת ההשתלטות הישירה והמוחלטת מצד המונופולים והממשלה של ארה"ב — וגם הוא נכנע להם, כמובן. התרומות ל"מגבית היהודית המאוחדת" בארה"ב נהנות כל השנים מזכות-יתר מיוחדת: את התרומות הללו מנכים מסכום ההכנסה של התורמים לצורך השומה של מס-ההכנסה. בזה האופן ניתנות בעצם התרומות הגדולות של הפלוטוקראטיה היהודית לקרנות הציוניות על-חשבון האוצר של ארה"ב. עד כה הועמדו כספי המגבית לרשות התקציב של ההסתדרות הציונית העולמית, שהנהלתה בירושלים. באחרונה העמידו משרד-החוץ ומשרד-האוצר של ארה"ב שני תנאים להמשכת הניכוי ממס: העמדת כספי המגבית לרשות מוסד אמריקאי מובהק (ולא עולמי-ציוני) והוצאת הכספים רק למטרות מאושרות על-ידי ממשלת ארה"ב בפיקוחו של מפקח אמריקאי. ההסתדרות הציונית העולמית (הסוכנות היהודית) נכנעה לתנאים אלה, והוקם מוסד מיוחד חדש בשם "סוכנות יהודית לישראל בע"מ" על טהרת האמריקאיות, שהוא יקבע את חלוקת הכספים, ובשמו יפקח על הוצאתם נאמן אמריקאי שמושבו בירושלים. כך התנפצה האגדה הציונית על "הקרנות הלאומיות" שאינן תלויות, כביכול, בשום גורם זר.

"ההון ההסתדרותי" מופיע בצורת מפעלים כלכליים וכספיים השייכים לחברה מיוחדת ("חברת-העובדים") הוזה עם "ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים"; משקלם של מפעלי-החרושת ההסתדרותיים בתפוקה התעשייתית הכוללת של הארץ הגיע בשנת 1959 ל-20.7%. המפעלים ההסתדרותיים, אשר נשאו מלכתחילה (ולהלכה מוסיפים לשאת) אופי של קואופרטיבים יצרניים, צרכניים ואשראיים של העמלים, נהפכו בדיעבד למפעלים קאפיטאליסטיים מובהקים בבעלות משותפת של הסתדרות-העובדים ושל בעלי-הון ישראליים וזרים, ז.א. למפעלים שרדיפת הרווח המאכסימאלי ע"י סחיטת מאכסימום ערך העודף מן הפועלים היא

הכלל העיקרי המניע אותם. לפי הדו"ח של חברת „אמפאל“, המהווה אחד הצינורות העיקריים להעברת השקעות ומילוות של בעלי-הון אמריקאיים אל המפעלים ההסתדרותיים, ביצעה חברה זו העברות-הון לישראל בשנות 1948—1959 בסכום של 250.2 מיליון דולאר; בשנה אחת בלבד (1959) חילקה „אמפאל“ 0.9 מיליון דולאר ריבית לבעלי איגרות-החוב שלה, ומלבד זאת 0.9 מיליון דולאר דיבידנדה נקייה לבעלי המניות שלה, ועוד הגדילה את הונה העצמי מרווחים שלא-חולקו ב-1 מיליון דולאר; והרי כל הרווחים הללו אינם אלא חלק בלבד מן הרווח השנתי הכולל של המפעלים הממומנים ע"י „אמפאל“. ההון ההסתדרותי קשור, איפוא, מצד אחד עם מקורות ההון הגדול, האמריקאי. מצד שני, פועל ההון ההסתדרותי בשטחים רבים בשותפות עם ההון הציוני ועם ההון הממלכתי הישראלי: תקציב-המדינה מזרים הון למפעלים ההסתדרותיים — ו„אמפאל“ נותנת הלוואות לממשלת-ישראל (105 מיליון דולאר) וכן לקרנות הציוניות (74.8 מיליון דולאר).

“על השתלטות ההון הזר במפעלים ההסתדרותיים וירידת משקלו של ההון ההסתדרותי בהם יכולים להעיד דברי העורך הכלכלי של „דבר“ (21.10.1960), לאמור: „... סכנה המורה איימה על התעשייה ההסתדרותית משום שההתרחבות הסוערת שעברה עליה התעלמה מבסיסו הצר של ההון ההסתדרותי. נוצרו התחייבויות שלא עמדו בכל יחס לאפשרויות המימון של המשק ההסתדרותי בכלל ושל התעשייה ההסתדרותית בפרט“.

בזמן האחרון גבר הלחץ של מוסדות ה„סיוע“ האמריקאי נגד מימון נוסף לא רק של מפעלים שבבעלות ממלכתית אלא גם של מפעלים שבבעלות ציבורית (המשק ההסתדרותי) — בהתאם לקו הכללי של המונופולים האמריקאיים לחזק בישראל את הסקטור הקאפיטאליסטי-הפרטי ולחזק את שליטתם בו, הוזה אומר: להסיג את גבולם של הקאפיטאליזם הממלכתי (הממשלתי, הציוני וההסתדרותי) ושל הבורגנות הלאומית לטובת הבורגנות הקומפראדורית.

הטענה של הרפורמיסטים והרביזיוניסטים, המציגים את הקאפיטאליזם הממלכתי כ„משטר סוציאליסטי“ או כ„דרך אל הסוציאליזם“, היא כוזבת אף באותן מדינות קאפיטאליסטיות, בהן הקאפיטאליזם הממלכתי ניצב כסכר בפני ההון המונופוליסטי הזר וכאבן-פינה לעצמאות הכלכלית, באשר גם שם הוא ממלא תפקיד

מעמדי בשירות הבורגנות הלאומית. לא־כל־שכן במדינת־ישראל, בה הקאפיטאליזם הממלכתי בדרך־כלל מפלס את הדרך להון המונופולים הזרים ומזין את הבורגנות המקומית הקומפראדורית. ומכלל זה אין להוציא את המשק ההסתדרותי, אשר ההון הזר ה„שותף” בו משחית את הצמרת הסוציאלי־דמוקראטית ואת מנגנונה הביורוקראטי השליטים במדינה ובאיגוד המקצועי, הופך אותם לכלי־שרת של המעצמות האימפריאליסטיות מחוץ ושל הבורגנות הגדולה מבית. המפעל הכלכלי הגדול ביותר של ההסתדרות, „סולל־בונה”, משמש קבלן לביצוע עבודות אסטרטגיות מטעם נאט״ו בתורכיה ובארצות אחרות. ההסתדרות ומפעליה משתתפים באורח פעיל בשירותים אשר ממשלת בן־גוריון עושה לניאו־קולוניאליזם של מעצמות־המערב בארצות אפריקה ואסיה.

פרק 3.

גידול כלכלי מהיר ומעוות

ובכן, את התנאים המיוחדים שגרמו לשוני בהתפתחות הכלכלה הישראלית, לעומת מדינות קאפיטאליסטיות אחרות קולוניאליות לשעבר באסיה, אפשר לסכם בארבע נקודות הבאות:

- (א) היעדר בלמים פיאו־דאליים;
 - (ב) היקף כביר של יבוא הון מן המעצמות האימפריאליסטיות;
 - (ג) גידול מהיר של האוכלוסייה מלבד הריבוי הטבעי על־ידי כניסת מאות אלפי עולים מארצות־חוץ, שהרחיבו את השוק הפנימי הצרכני בשביל הייצור הקאפיטאליסטי, וסיפקו לו כוח־עבודה — ברובו בלתי־מקצועי זול, בחלקו מקצועי מעולה.
 - (ד) תפקידו העיקרי של הקאפיטאליזם הממלכתי — עקב מדיניותו של השלטון — לא כמנוף להשגת עצמאות כלכלית, אלא כמכשיר־עזר להשתלטות ההון המונופוליסטי הזר.
- הנסיבות והתנאים המיוחדים האלה הולידו גם תוצאות מיוחדות, שהשפיעו על ההתפתחות הקאפיטאליסטית של הכלכלה הישראלית. על תוצאות אלו נעמוד בפרוטרוט בפרק הבא; כאן נציין רק את הסתירות היסודיות האופייניות להתפתחות זו:

✧ מצד אחד, חל גידול ניכר של כוחות-הייצור, של התוצר הלאומי הכולל וההכנסה הלאומית הכוללת — ומצד שני, היה זה גידול שעיוות את הפרופורציות בין ענפי-המשק השונים והוליד לא בכיוון העצמאות הכלכלית, אלא בכיוון התלות הגוברת בהון המונופוליסטי הזר וביבואו הנוסף;

✧ מצד אחד, הקדימה ישראל בקצב ההתפתחות הקאפיטאליסטית של הייצור והטכניקה את המדינות הקולוניאליות-לשעבר האחרות, ועתה היא אף תופסת מבחינה זאת מקום-ביניים בין המדינות הקאפיטאליסטיות המפותחות — ומצד שני, מפגרת ישראל אחרי שורה של מדינות מעטות-פיתוח באסיה, באפריקה ובאמריקה הלאטינית מבחינת הנחת היסודות למשק לאומי עצמאי, ההולך ומשתחרר מתלות במונופולים של המעצמות האימפריאליסטיות הגדולות;

✧ מצד אחד, מתחולל בישראל תהליך מזורז של ריכוז והרכוז ההון, של התרכזות הייצור והשיווק בשורה של חברות מונופוליסטיות יחידות או מאוגדות בקארטלים — ומצד שני, המונופולים בישראל אינם אלא סניפים, שלוחות של מונופולים זרים, והכלכלה הישראלית בכללותה אינה אלא תוספתן, שדה-פעולה וקולוניה של הקאפיטאליזם המונופוליסטי-הממלכתי של מעצמות-האימפריאליזם;

✧ מצד אחד, חלה עלייה תלולה למדי של היקף הייצור והפעילות הכלכלית — בחלקו מהצברהון פנימי וברובו מהשקעות-הון-חוץ — ומצד שני, מתרחש גידול זה תוך כדי ריבוי תהליכים חולניים באורגאניזם המשקי, תוך כדי החרפת הגילויים של משבר כלכלי סטרקטוראלי, ותוך כדי התרוששות של עמלי העיר והכפר ושל שכבות-הביניים.

בסיכומו של דבר — מדינת-ישראל היא מדינה קאפיטאליסטית בארץ קולוניאלית-לשעבר, הנתונה לתלות גוברת והולכת בהון המונופוליסטי-ממלכתי של מעצמות האימפריאליזם, והמצטיינת בהתפתחות כלכלית מהירה ומעוותת כאחד.

בזמן כינון המדינה, במחצית מאי 1948, מנתה האוכלוסייה

בישראל 809,633 נפש, והיא הגיעה בסוף 1959 ל-2,088,685 נפש (בכלל זה 947,825 עולים חדשים) — גידול פי 2.58.

לפי נתונים רשמיים, גדל הייצור לסוף שנת 1959 לעומת שנת 1948/9: בחקלאות — פי 4.19; בתעשייה — פי 3.99; באנרגיה חשמלית — פי 5.4.

התפתחות התחבורה מתבטאת: בהגדלת אורך הכבישים מ-1929 ל-3699 ק"מ (משנת 1948/9 לשנת 1958/9); בהגדלת אורך מסילות-הברזל מ-161 ל-640 ק"מ (משנת 1949 לשנת 1959); בהגדלת מעמס צי הסוחר מ-23,851 ל-224,186 טון (משנת 1948 לסוף 1958); בהגדלת מספר הטיסות של „אל-על" מ-475 ל-1236 (בשנות 1958—1959).

אמנם, לכל הארצות הקולוניאליות-לשעבר בעולם הקאפיטאליסטי לאחר שהשיגו את עצמאותן הממלכתית, אופייני גידול הייצור בקצב מזורז — והייצור התעשייתי בכלל זה — אבל גידול התוצר הלאומי הגלמי (וההכנסה הלאומית) שלהן לגולגולת מוסיף בכל זאת, ככלל, לפגר בהשוואה לארצות הקאפיטאליסטיות המפותחות (ארה"ב, קנדה, בריטניה וארצות מערב-אירופה, יפאן, אוסטרליה, ניו-זילאנד, דרום-אפריקה) והפער ברמת ההתפתחות הולך ומתרחב ביניהן. בגלל התנאים המיוחדים שתוארו לעיל, מהווה מדינת-ישראל יוצא-מן-הכלל אף לעומת שאר ארצות המזרח-התיכון ואפריקה, העולות בגידולן הכלכלי על כלל הארצות הנחשלות. הטבלה הבאה מראה את מדד גידול התפוקה הלאומית (וההכנסה הלאומית) לגולגולת משנת 1948 (=100) לשנת 1954 בעולם הקאפיטאליסטי*:

122.5	כל הארצות המפותחות
114.0	כל הארצות הבלתי-מפותחות
106.0	אמריקה הלאטינית
112.5	דרום-מזרח-אסיה
132.0	המזה"ת ואפריקה
139.0	ישראל

*) "United Nations World Economics Survey, 1955", N.Y. 1956;

נתוני הלשכה המרכזית לסטאטיסטיקה ובנק ישראל — בנוגע לישראל.

על מדד קצב הגידול של הייצור התעשייתי משנת 1955 (=100) לשנת 1959 מראה הטבלה הבאה (*):

117	.	.	.	כל הארצות הקאפיטאליסטיות
109	.	.	.	ארה"ב
115	.	.	.	מערב-אירופה
94	.	.	.	ארגנטינה
123	.	.	.	הודו
178	.	.	.	יפאן
141	.	.	.	ישראל

התוצר הלאומי הגלמי הגיע בישראל בשנת 1959 לסכום של 792 דולאר לגולגולת (לפי השער הריאלי של 2.4 ל"י לדולאר). הטבלה הבאה, המורכבת לפי נתוני "קרן המטבע הבינלאומי" ובנק ישראל, מראה כי מבחינה זאת תופסת ישראל את המקום ה-17 ברשימה של 54 מדינות קאפיטאליסטיות מכל היבשות (**).

הארץ	השנה (סוף דצמבר)	התוצר הגלמי השנתי לגולגולת
1. ארה"ב	1959	2698 דולאר
2. קנדה	1958	1970 "
3. שווייצריה	1958	1470 "
4. שבדיה	1958	1430 "
5. ניו-זילנד	1959 (מארס)	1393 "
6. אוסטרליה	1959 (יוני)	1365 "
7. בלגיה	1958	1238 "

(*) הירחון הסטאטיסטי לישראל, יולי 1960;

Monthly Bulletin of Statistics, U.N. May 1960.

(**) תוצר לאומי גלמי = הכנסה לאומית + מסי-עקיפין + בלאי. הכלכלה המדינית והסטאטיסטיקה של ארצות-הקאפיטאליזם מגדילות באופן מלאכותי את חישוב ההכנסה הלאומית והתוצר הלאומי ע"י צירוף סעיפים שלא מהייצור אלא מהשירותים ומהמחזור. אולם פגיעה זו בדיוק המדעי אינה משפיעה על ההשוואה בין הארצות הקאפיטאליסטיות לבין עצמן.

הארץ	השנה (סוף דצמבר)	התוצר הגלמי השנתי לגולגולת
8. בריטניה	1958	" 1233
9. צרפת	1958	" 1162
10. נורבגיה	1958	" 1103
11. דניה	1958	" 1099
12. איסלאנד	1958	" 1036
13. ונזואלה	1958	" 1022
14. גרמניה המערבית	1958	" 1004
15. הולאנד	1958	" 864
16. פינלאנד	1958	" 841
17. ישראל	1959	" 792
18. אוסטריה	1958	" 692
19. אירלנד	1958	" 562
20. איטליה	1958	" 547
21. ארגנטינה	1958	" 545
22. קוסטה-ריקה	1958	" 412
23. צ'ילי	1958	" 405
24. קובה	1958	" 397
25. ספרד	1958	" 393
26. דרום-אפריקה	1958 (יוני)	" 385
27. לבנון	1956	" 360
28. יוון	1958	" 357
29. יפאן	1958	" 311
30. מכסיקו	1958	" 282
31. קולומביה	1957	" 246
32. רפובליקה דומיניקאנית	1958	" 232
33. פורטוגאל	1958	" 229
34. גאנה	1958	" 207
35. תורכיה	1958	" 199
36. הונדוראס	1957	" 188
37. אקוואדור	1958	" 181

ה א ר ץ	השנה (סוף דצמבר)	התוצר הגלמי השנתי לגולגולת	
38. גוואטמאלה	1958	180	"
39. בראזיל	1958	179	"
40. סוריה	1957	173	"
41. פיליפינים	1958	173	"
42. פרו	1958	156	"
43. מצרים	1956	136	"
44. פורמוזה (טאיוואן)	1958	130	"
45. ציילון	1958	127	"
46. פאראגוואי	1957	110	"
47. וייטנאם הדרומית	1956	105	"
48. תאילאנד	1958	102	"
49. האיטי	1955	98	"
50. אינדונזיה	1955	77	"
51. הודו	1958 (מארס)	68	"
52. קוריאה הדרומית	1958	68	"
53. פאקיסטאן	1959 (מארס)	57	"
54. בורמה	1958	53	"

די להסתכל בטבלה זאת, כדי להיווכח שגודל היצור ובעקבותיו גודל ההכנסה הלאומית והתוצר הלאומי אינו משמש לבדו קנה-מידה לרמת ההתפתחות הכללית של הכלכלה בארץ נתונה. שהרי ונזואלה העומדת ברשימה לפני מערב-גרמניה, הולנד, איטליה וכיר"ב היא הרבה פחות מפותחת מבחינה כלכלית ממדינות אלו; שהרי גאנה (מקום 34), הפיליפינים (מקום 41) או פורמוזה (מקום 44) אינן יותר מפותחות מהודו (מקום 51) או מאינדונזיה (מקום 50). באותה מידה אין לדון על רמת ההתפתחות הכללית של הכלכלה הישראלית בהשוואה עם איטליה ויפאן או עם הודו ואינדונזיה, אם-כי התוצר לגולגולת בארצות אלו הוא יותר נמוך מאשר בישראל. מדינות כגון ונזואלה, פיליפינים, ישראל, וכיר"ב תופסות ברשימה הנ"ל מקום גבוה-יחסית, מפני שהן משמשות שטח-הצמדה-ופעולה של ההון המונופוליסטי הזר, המקיים והמפתח בהן אותם ענפי משק הדרושים

לאינטרסים שלו ולא להתפתחות הכל-צדדית ההרמונית של המשק הלאומי שלהן.

והא ראייה — על-אף כל גידולו, נשאר המשק הישראלי משולל בסיס תזונתי, גלמי ותעשייתי עצמאי משלו: אנו מוסיפים לייבא 84% מן הדגנים, 83% מן הסוכר, 77% מן השמנים שאנו צורכים; ואמצעי-הייצור (גלמים, דלק, ציוד ומכונות) תופסים 90% מסך-כל היבוא העצום, המהווה עקב-אכילס של משקנו הלאומי (*).

ח ל ק ש נ י : נגעים ופגעים

פרק 4.

בסיס יצרני צר

העיוות הבולט לעין בהתפתחות הכלכלית של ישראל הוא המשקל הנמוך של שני הענפים היצרניים היסודיים (חקלאות ותעשייה) בסך-כל ההכנסה הלאומית (32.8%) לעומת הענפים הבלתי-יצרניים (51%). וזאת החלוקה של ההכנסה הלאומית בשנת 1958 לפי הענפים באחוזים (**):

הענף	האחוז
1. חקלאות	12.2
2. תעשייה	20.6
3. בנייה	6.5
4. תחבורה	8.0
5. שירותי מים וחשמל ציבוריים	1.7
6. מסחר, בנקאות וכיו"ב	31.5
7. מנגנון ממשלתי, מוניציפאלי וציבורי	19.5
בס"ה	100.0

בהשוואה עם הארצות מעוטות-הפיתוח באסיה ובמזרח-התיכון, משקל החקלאות בהכנסה הלאומית הוא בישראל נמוך יותר, ואילו

(*) נספח לנאום שר-החקלאות בכנסת, פברואר 1960, חלק ב', עמ' 21;
השנתון הסטטיסטי לישראל, מס. 10, עמ' 124, 262.
(**) לפי דו"ח בנק ישראל, 1958, עמ' 12.

בהשוואה עם הארצות המפותחות (יפאן) משקל התעשייה הוא בישראל נמוך יותר. אולם המשקל של שני הענפים היצרניים היסודיים ביחד הוא בישראל נמוך יותר, הן לעומת הארצות החקלאיות הנחשלות והן לעומת הארצות התעשייתיות המפותחות. הגידול המופרז של עסקי מסחר ובנקאות ושל המנגנון הביורוקראטי-צבאי נגרם ע"י הכיוון של השקעות ההון מזה וע"י המיבנה של תקציבי-המדינה מזה, המורידים את היכולת היצרנית של הכלכלה הישראלית ושל החברה הישראלית.

דיספרופורציה חמורה בבנין המשק הישראלי קיימת בין הייצור של אמצעי-הייצור (מחלקה א') ובין הייצור של אמצעי-צריכה (מחלקה ב'). מובן מאליו, כי פיתוח הייצור של אמצעי-הייצור הוא הבסיס, אשר עליו יכולים להתפתח שאר ענפי המשק, והוא דרך-המלך להעלאת ארץ נחשלת למפותחת, להעלאת ארץ תלוייה לעצמאית מבחינה כלכלית. הון המונופולים הזרים כיוון את התפתחות המשק הישראלי ואת המדיניות הכלכלית של הממשלה בדרך הפוכה: להצר את הבסיס, להאיט ולהמעיט את הפקת האוצרות המינראליים של הארץ ואת התעשייה הכבדה, ולשוות לתעשייה הישראלית אופי של תעשייה קלה, מעבדת ומרכיבה, כדי שהייצור הישראלי יישאר תלוי ביבוא של אמצעי-ייצור (מכונות, ציוד, גלמים, דלק), חלקי-חילוף ומוצרים מוגמרים-למחצה. וכך, בניגוד לכל חוקי התפתחות בריאה ועצמאית, הרכב התעשייה הישראלית מתבטא ביחס 22:78 לרעת התעשייה הכבדה והמחצבים. (ראה טבלה בעמ' 27*)

על-כן גוררת אחריה כל הגדלה של הייצור החקלאי והתעשייתי הגדלה של היבוא, ובעקבותיו הגדלה של הגרעונות במאזן המסחרי ובמאזן התשלומים. בכל 100 דולאר של יצוא ישראלי היו כלולים 49 דולאר של יבוא-לצורך-יצוא בשנת 1956, 53 דולאר — בשנת 1959.

הרכב מעוות זה של הייצור התעשייתי אינו פרי מקרה או שגגה, כי-אם תוצאה ממדיניות מודעת של ההון הזר, בייחוד של מינהל ה"סיוע" האמריקאי, הקובע לא רק את הכוונת כספי המילואות והמענקים, אלא גם את חלוקת "קרנות-התמורה" המהוות את

(*) היחס 22:78 הוא אומדן שחושב על סמך הנתונים שבסטאטיסטיקה הרשמית, שאינה מבדילה בין אמצעי-ייצור לבין מוצרי-צריכה, וייתכן מאוד כי המשקל של מחלקה א' הוא עוד יותר נמוך.

ענפי התעשייה ומשקלם בתפוקה התעשייתית הכוללת *
(בשנת 1959)

הענף	האחוז	בס"ה
מכרות ומחצבים	3.33	
מוצרים כימיים ומוצרי נפט	8.72	
תעשייה בסיסית של מתכת	2.50	
מכונות	3.28	
כלי-הובלה	4.10	21.93
מזון	16.74	
טכסטיל	13.67	
הלבשה	3.79	
עץ ומוצרי עץ	5.60	
נייר, קרטון ומוצריהם	2.01	
הדפסה והוצאה-לאור	3.49	
עור ומוצרי עור	2.36	
מוצרי גומי ופלסטיים	4.53	
מינרלים אל-מתכתיים	9.42	
יהלומים	2.61	
מוצרי מתכת	8.27	
ציוד חשמלי	3.68	
שונות	1.90	78.07
כל הענפים	100.00	100.00

היסוד העיקרי לתקציב-הפיתוח של מדינת-ישראל. הנה, כיצד מגדירים את מדיניותם הגורמים האמריקאיים המוסמכים עצמם: „התפתחות המכוונת לעצמאות כלכלית, המבוססת על פיתוח הארמוני של התעשייה, איננה כלולה בהגדרה האמריקאית. התפתחות כזאת היתה סותרת את היצוא האמריקאי של סחורות תעשייתיות ואת השליטה הכלכלית על האזורים הבלתי-מפותחים (*).”

(*) לפי הירחון הסטאטיסטי לישראל, יולי 1960.
(**) “Economic Notes”, N.Y. September 1952.

ובאחד מפירסומי „הבנק הבינלאומי לשיקום ולפיתוח“
(„הבנק העולמי“ הנתון למעשה למרותה של ארה"ב) נאמר:

„שימת־דגש יתירה על התעשייה למען עצם התעשייה,
ובראש־בראשונה התעשייה־הכבדה, יכולה לתת לארץ בלתי־
מפותחת יותר סמלים של פיתוח, מאשר פיתוח גופא... בכלל,
הון יש להצמיד למקום שם הוא נותן את הרווחים הגדולים
ביותר“.

בשנים האחרונות סטתה אמנם המדיניות האמריקאית מקו
זה, אבל רק לגבי אותן ארצות בלתי־מפותחות, אשר פנו לעזרה
כלכלית סובייטית, המסייעת לפיתוח התעשייה הכבדה ולהנחת
הבסיס לעצמאות כלכלית של ארצות אלו. על־כן הגידול של ייצור־
אמצעי־הייצור (מחלקה א') הוא יותר ניכר בארצות הנייטראליסטיות
(הודו: בתוכנית החומש הראשונה — 7.6%, בתוכנית החומש
השנייה — 18%), מאשר בארצות הרחוקות לאימפריאליזם (תורכיה,
פיליפינים, ישראל).

פרק 5.

מיליטאריזציה בלתי־שכיחה

הגידול הבלתי־פוסק והבלתי־שכיח של ההוצאות הצבאיות
מכרסם כסרטן את האורגאניזם של המשק הישראלי. רק ההוצאות
הישירות והגלויות למטרות צבאיות אכלו במשך 12 שנות קיומה
של המדינה 14% של ההכנסה הלאומית. זהו מדד המיליטאריזציה
הגבוה ביותר בעולם! „מדינות גדולות ועשירות מאתנו, דוגמת אלו
של מערב־אירופה, מוציאות לצרכי־בטחון כ־5% מהכנסתן הלאומית
— אמר שר־האוצר ל. אשכול בכנסת (בנאומו התקציבי לשנת
1958/9) — והן באמת נאנקות תחת כובד משא זה“. על־אחת־כמה־
וכמה נאנקת מדינה קטנה ודלת־פיתוח כישראל תחת כובד משא גדול
פי שלושה!

לדברי שר־האוצר באותו נאום הגיעו ההוצאות הצבאיות ממאי
1948 עד מארס 1957 לסך 2 מיליארד ל"י (במחירי 1956). בשלוש
השנים התקציביות שלאחר־מכן הן הגיעו לסך 813 מיליון ל"י
(במחירים שוטפים) — ובכן, ממאי 1948 עד מארס 1960 הגיעו סך־כל
ההוצאות הצבאיות ל־2813 מיליון ל"י.

השנים	במחירים	סכום ההוצאות הצבאיות (במיליוני ל"י)
1948—1957	של שנת 1956	2000.0
1957/8	שוטפים	230.3
1958/9	"	268.1
1959/60	"	314.6
מאי 1948		
— מארס 1960		2813.0

באותו פרק-זמן, בחישובי מחירים מקבילים, הגיעה ההכנסה הלאומית הכוללת בישראל לסך 20 מיליארד ל"י.

השנים	במחירים	סכום ההכנסה הלאומית (במיליוני ל"י)
מחצית 1948	של שנת 1956	300
1949	"	800
1950	"	1000
1951	"	1338
1952	"	1354
1953	"	1403
1954	"	1735
1955	"	1911
1956	"	2092
1957	שוטפים	2393
1958	"	2721
1959	"	3047
מחצית 1948—סוף 1959	—	20094

בסיכום: 2.8 מיליארד ל"י הוצאות צבאיות (ישירות וגלויות בלבד) מתוך הכנסה לאומית של 20 מיליארד ל"י, כלומר, 14%. לשנת-התקציב השוטפת 1960/1 הוקצב למטרות צבאיות סכום של 418 מיליון ל"י, ז.א. הגדלה ב-33% לעומת 315 מיליון ל"י בשנה הקודמת!

הנה, אחוז ההוצאות הצבאיות מסך ההכנסה הלאומית בשורה של מדינות הנמנות עם נאט"ו (*):

6.0%	הולאנד	12.5%	ארה"ב
4.5%	נורבגיה	8.8%	צרפת
3.4%	דנמרק	8.7%	בריטניה

מבחינת משקל ההוצאות הצבאיות בהכנסה הלאומית עולה, איפוא, ישראל (14%) על מעצמות קולוניאליות המחזיקות כוחות צבאיים גם בשטחים מעבר-לים (בריטניה) והמנהלות מלחמות קולוניאליות בלתי-פוסקות (צרפת), ואף על המעצמה האימפריאלית הראשית (ארה"ב) המוציאה סכומים ענקיים גם למימון הזיון של בעלות-בריתה. כאמור, תופסת ישראל מבחינת מדד המיליטאריזציה את המקום הראשון בעולם.

חלק ניכר של ההוצאות הצבאיות נעשה במטבע-חוץ. לדברי שר-האוצר (**), במשך 9 השנים הראשונות לקיום המדינה כללו ההוצאות הצבאיות סכום שהוצא במטבע-חוץ המגיע עד 700 מיליון דולאר. בשלוש השנים 1957-59 גדל סכום זה עוד ב-150 מיליון דולאר בערך (דו"ח בנק ישראל 1959, עמ' 32) והגיע בתום תקופת 12 השנים עד 850 מיליון דולאר. סכום זה העביר המשק הישראלי במישרין למונופולים של יצרני-הנשק במעצמות-המערב. למען השוואה: ה"סיוע" של ממשלת ארה"ב לישראל על כל צורותיו הסתכם עד סוף שנת 1959 בסך 557 מיליון דולאר — והסכום שהעבירה ממשלת ישראל לאילי-הנשק המערביים הגיע באותה תקופה לסך 850 מיליון דולאר!

ההשפעה של הוצאות צבאיות כה גדולות במטבע פנים וחץ כאחד על המשק הישראלי היא ממש קטלנית: (א) ההוצאות הצבאיות הן הסיבה העיקרית לאינפלציה, מאחר שהן מזרימות סכומים עצומים למחזור הכספים ללא כל תמורה מקבילה במחזור הסחורות בשוק; (ב) הן אחת הסיבות החשובות לגרעון במאזן המסחרי ובמאזן התשלומים; (ג) הן מקטינות במידה ענקית את היקף ההשקעות בפיתוח

(*) החישוב לפי הנתונים של 1958, Statistical Year-book, U.N.

(**) ל. אשכול: "נביא חשבון", "דבר", 16—13 בדצמבר 1957.

המשק ממקורות הפנימיים של הצבר-ההון ומגדילות את התלות בהון-השקעות ממקורות חוץ; ד) הן מגבירות את שאיבת המסים, העקיפים בעיקר, מאת המוני-העם, ומצמצמות את השרותים הסוציאליים למען המוני-העם.

כמובן, לפי גירסת החוגים המיליטאריסטיים בישראל, הניפוח של התקציבים הצבאיים הוא הכרח-בלי-יגונה לבטחון. אולם היקף ההוצאות הצבאיות חורג הרחק מתחום ההכרח של ההגנה הלאומית, באשר הן מודרכות על-ידי חתירה להכריע את הסכסוך הישראלי-ערבי הכרעה צבאית (שיטת הפשיטות אל מעבר לגבול; מלחמת סיני-סואץ; כוננות ל"מלחמת-מנע" או "מלחמה יזומה") ועל-ידי חתירה להכין את צה"ל במבנהו, באימונו ובציודו כצבא משולב במערכה המלחמתית ה"גלובאלית" של נאט"ו. האימפריאליזם, אשר טיפח וליבה כל השנים את הסכסוך הישראלי-ערבי, משתמש בו כדי לשעבד את ישראל מבחינה צבאית לאסטרטגיה המלחמתית של נאט"ו, והוא מטיל על ישראל מבחינה כלכלית את המגמה המיליטאריסטית-אינפלציונית השלטת בקאפיטאליזם המונופוליסטי-ממלכתי של מעצמות-המערב.

פרק 6.

אינפלציה והתייקרות מתמדת

התהליך האינפלציוני בישראל מתבטא בדיספרופורציה אשר בריבוי אמצעי-התשלום במחזור (מזומנים + פקדונות עובר-ושב) מאז הקמת המדינה בשיעור פי 8.5 — לעומת גידול הייצור פי 4 ומשהו.

סוף השנה	אמצעי-התשלום במיליוני ל"י	סוף השנה	אמצעי-התשלום במיליוני ל"י
1948	100.8	1954	348.5
1949	140.2	1955	419.7
1950	189.8	1956	517.3
1951	241.5	1957	576.2
1952	257.2	1958	659.9
1953	290.1	1959	725.9
		1960 (ספטמבר)	851.3

תהליך אינפלציוני זה הוא קבוע במשק הישראלי והפער בין ריבוי אמצעי-התשלום לבין גידול הייצור אינו נסתם, כפי שמראה ההשוואה מהשנים האחרונות (*):

השנה	ריבוי אמצעי-התשלום בממוצע שנתי	גידול התפוקה הגלמית במחירים קבועים
1955	20 %	11 %
1956	18 %	8 %
1957	21 %	11 %
1958	15 %	9 %
1959	13 %	12 %
הממוצע	17.4%	10.2%

במחצית הראשונה של שנת 1960 חלה שוב הרעה לעומת אשתקד, וריבוי אמצעי-התשלום הגיע ל-16.5% — מעל לתקרה העליונה של 15% המחייבת לפי החוק את נגיד בנק ישראל לצלצל בפעמון האזהרה. עד סוף השנה יגיע שיעור זה עד 24% בקירוב.

הלחץ האינפלציוני לא היה מגיע לשיעור כזה, אילו נגרם רק בעקבות השקעות-ההון המצריכות זמן עד להבשלת פירותיהן בצורת סחורות הנכנסות למחזור בשוק, סיבתו המכרעת של הלחץ האינפ-לאציוני נעוצה בהוצאות הצבאיות הענקיות, המוסיפות אמצעי-תשלום ללא כל הוספת סחורות במחזור, והגורמות לכיסוי גרעוני של תקציב-המדינה, למשיכת אשראי ע"י הממשלה מבנק ישראל.

תוצאה ישירה של האינפלציה היא ירידת ערך המטבע הישראלי. בעוד הערך הריאלי של הלירה הישראלית עם הופעתה היה שווה 3 דולאר, הרי כעת ערכה הריאלי בבורסה הוא 42 סנט (1 דולאר = 2.4 ל"י), ז. א. ירידה פי 7 ומעלה! אולם שער זה של הל"י (המבטא אבדן של 86% מערכה) אינו משקף במלואה את ירידת המטבע הישראלי. כל דולאר מעיסקות יצוא עולה למשק הישראלי (עקב פרמיות גלויות ומוסוות, ישירות ועקיפות) לכל-הפחות 5.6 ל"י, כלומר, ערך הל"י יורד עד 16 סנט. בעיסקות-ייבוא שונות עולה חישוב הדולאר על 10 ל"י (לגבי מיצרר כקפה, למשל,

(*) לפי נתוני בנק ישראל.

מגיע חישוב הדולאר ל-13 ל"י), כלומר, ערך הל"י יורד עד 8-10 סנט. ואין לשכוח, כי גם הערך הממשי של הדולאר (כוח-קנייתו) ירד בינתיים בהרבה, ומכאן שירידת ערך הל"י ביחס לדולאר אינה משקפת למעשה את הפיחות המוחלט של המטבע הישראלי.

כחזיון אינפלציוני נוסף מופיעה ההתייקרות. עליית מחירים היא בישראל תהליך מתמיד, הנובע מירידת ערך הכסף, מצד אחד — ומהעלאה בלתי-פוסקת של מסי-העקיפין, מצד שני; הקארטליזציה של המפעלים הקאפיטאליסטיים הגדולים אף היא מוסיפה להעלאת המחירים. המדד הרשמי של המחירים לצרכן, המשמש כל חצי-שנה בסיס להחלטה בדבר תשלום תוספת-יוקר לעובדים השכירים, אינו משקף נכונה את יוקר-המחייה המאמיר — מחמת ההרכב הבלתי-מציאותי של „סל-המזונות" המהווה יסוד לחישוב המדד, ומחמת להטי הממשלה, הנוהגת לגרום להוזלות חולפות של מיצרכים לקראת היום הקובע של חישוב המדד, במטרה שקופה להוריד באורח מלאכותי את המדד מתחת לנקודה המחייבת תשלום תוספת-היוקר. אף ועדה ממשלתית בראשותו של נגיד בנק ישראל (לבדיקת מצב החקלאות) נאלצה לקבוע בדו"ח שלה, כי „מדד המחירים לצרכן אינו משקף את רמת-המחירים הכללית במלואה"; כן קבע מבקר-המדינה לצורך חישוביו-הוא מדד-מחירים משלו המראה התייקרות בהרבה יותר גדולה מן המדד הממשלתי (לעומת שנת 1953=100, עמד בשנת 1957 „מדד המחירים ליצרן" הממשלתי על 135 נקודות, בעוד המדד של מבקר-המדינה עמד על 203 נקודות!). אולם גם המדד הרשמי המסולף מראה התייקרות המחיייה פי 3.2 מאז קום המדינה (*).

(ראה טבלה בעמ' 34)

נוסף על-כך, גורמת האינפלציה ואיי-ציבות המחירים לערעור סחר-החוץ ולהגדלת הגרעון המסחרי. חלק לא-מבוטל של יבוא מוצרי תצרוכת מיועד להגדיל את מחזור הסחורות לנוכח העודף של אמצעי-תשלום במחזור והביקוש המופרז של השכבות האמידות הרודפות אחרי צריכת-מותרות.

ואחרון-אחרון — האינפלציה מהווה גורם לחלוקה-מחדש

(*) לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטאטיסטיקה.

השנה	מדד המחירים לצרכן	מדד מחירי ההשקעות
	ספטמבר 1951 = 100	(שנת 1950 = 100)
1948 מאי	89	—
1951 ספטמבר	100	136
1952 ממוצע	153	243
" 1953	196	328
" 1954	220	422
" 1955	233	465
" 1956	248	514
" 1957	264	547
" 1958	273	555
" 1959	277	559
1960 ספטמבר	281	—

של ההכנסה הלאומית: להתרוששותם של מעמד הפועלים וכלל העובדים השכירים, באשר העלאת השכר הנומינאלי לעולם לא תדביק את האמרת היוקרה, וכן לדלדולן של הבורגנות הבינונית והזעירה שאינן מדביקות את הצורך הגדל והולך בסכומי הממון הדרושים לייצור החוזר; ומצד שני — להתעשרותם של התעשיינים הגדולים והסוחרים הסיטונאיים, לזירוז תהליך הריכוז וההרכוז של ההון, ובמיוחד להגדלת רווחי ההון הזר המקבל תמורה גדלה והולכת במטבע ישראלי עבור מטבע-החוץ או הסחורה שהוא מייבא לארץ.

פרק 7.

גרעון כרוני במאזן המסחרי

המאזן של סחר-החוץ הישראלי מצטיין בגרעון כרוני. עודף היבוא על היצוא בארץ היוצאת מנחשלות קולוניאלית לדרך ההתפתחות הכלכלית היה יכול להיחשב כתופעה טבעית, אילו במרוצת הזמן, עם גידול הייצור והיצוא, היה פער זה הולך ומצטמצם. הצרה היא, שהגרעון המסחרי של ישראל אינו מראה כל סימנים של ירידה. גרעון זה הסתכם במחצית הראשונה של תקופת קיום המדינה (מאי 1948—סוף 1953) בממוצע שנתי של 255 מיליון דולאר, ובמחצית

השנייה של התקופה (שנות 1954-59) במוצע שנתי של 257 מיליון דולאר: שום שינוי לטובה!
 הטבלה הבאה מסכמת (במיליוני דולארים) את המאזן המסחרי ב־12 השנים שעברו: *

השנה	היבוא	היצוא	הגרעון המסחרי
1948 (מחצית)	66.9	3.6	63.3
1949	253.1	28.5	224.6
1950	298.8	35.1	263.7
1951	379.8	44.7	335.1
1952	323.1	42.6	280.5
1953	281.9	56.5	225.4
1954	295.8	87.8	208.0
1955	338.1	85.8	252.3
1956	364.0	107.2	256.8
1957	435.5	133.8	301.7
1958	417.9	139.8	278.1
1959	423.1	177.3	245.8
בס"ה	3878.0	942.7	2935.3

ובסוף שנת 1960 יסתכם המאזן המסחרי ללא־ספק בגרעון יותר גדול מאשר אשתקד, מאחר שבחודשי ינואר—ספטמבר גדל הגרעון לעומת החודשים המקבילים של השנה הקודמת ב־6.6% **, ובחודשי ינואר—אוקטובר ב־8%.

א. שורש הרע נעוץ בכך, שסחר־החוץ הישראלי כבול במיטת־סדום של קשרים חד־צדדיים, מונופוליסטיים, עם מעצמות־המערב, הכופות על ישראל את היבוא של סחורותיהן והמונעות מישראל את ההתפתחות הטבעית של היצוא לאותן ארצות, שהיו

* לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

** נגיד בנק ישראל, דו"ח על עליית אמצעי התשלום, 17 בנובמבר 1960.

מוכנות לסחור עם ישראל על יסוד חליפין. כיוון חד-צדדי זה של סחר-החוץ הישראלי משקפת הטבלה דלקמן (*):

סוג הארצות	אחוז היבוא	אחוז היצוא
אזור הדולאר	30.5	15.5
אזור השטרלינג	14.2	28.1
אזור מערב-אירופה	35.3	40.6
כל ארצות הגוש המערבי	80.0	84.2
הארצות הסוציאליסטיות	1.8	4.9
ארצות אחרות	18.2	10.9
בס"ה	100.0	100.0

ב. היצוא הישראלי מתנהל כמעט לכל מדינות הגוש המערבי על יסודות התחרות חפשית, בעוד לארצות הסוציאליסטיות והנייטר-ראליסטיות הוא מתנהל על יסוד סחר-חליפין על-פי חוזים מסחריים. בסחר עם מדינות שאין אתן חוזים מסחריים היחס של היצוא ליבוא הוא נמוך ביותר (27.4%), ואילו עם מדינות שיש אתן חוזים מסחריים יחס זה הוא לאין-ערוך גבוה יותר (הייצוא מהווה 49.6% מן היבוא **). אך מגמת ההתפתחות היא דווקא כזאת, שהיצוא עם הארצות שעמן יש לישראל חוזים מסחריים נמצא בירידה מתמדת: בשנות 1954-55 הוא היווה 40.5% מכלל היצוא, בשנת 1956 — 30.0%, בשנת 1957 — 33.3%, בשנת 1958 — 26.2%, ובשנת 1959 — רק 20%***). כך מונעת התלות במערב את היצוא הישראלי לשווקים הנוחים בשבילו וגורמת לגרעון מתמיד במאזן סחר-החוץ הישראלי.

ג. עמדנו באחד הפרקים הקודמים על כך, שההון הזורם לישראל ממעצמות-האימפריאליזם מכוון לבלימת הפיתוח של ייצור אמצעי-הייצור. תוצאותיו של עיוות זה מתגלות גם בסחר-החוץ הישראלי: הייצור בשביל יצוא מצריך יבוא גדול של אמצעי-ייצור,

(*) לפי השנתון הסטאטיסטי לישראל, מס' 10, עמ' 281.

(**) לפי השנתון הסטאטיסטי לישראל, מס' 10, עמ' 282.

(***) לפי דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 27.

ולכן הסכום המוסף בדולארים מיצוא (סכום הפדיון של היצוא — פחות היבוא לצורך היצוא) הוא נמוך למדי: בממוצע, בשנה האחרונה, מכל 100 דולאר של יצוא נשאר „סכום מוסף” של 47 דולאר בלבד.

אחוז הסכום המוסף מן הפדיון		ענף היצוא
בשנת 1958	בשנת 1959	
72	70	מוצרים חקלאיים
47	45	מוצרים תעשייתיים
20	21	יהלומים מלוטשים
51	47	הממוצע

כיוון הפיתוח של המשק הישראלי לייצור אמצעי־צריכה ולמיעוט הייצור של אמצעי־ייצור נתן את אותותיו בהרכב היבוא לישראל: היבוא של סחורות תצרוכת אמנם ירד בהרבה (והוא היה יורד עוד יותר, אלמלא הלחץ האינפלציוני, כמוסבר לעיל), אך היבוא של אמצעי־ייצור עלה ועולה (רק משקל הדלק ביבוא נמצא בירידה הודות להתחלת ההפקה של נפט ממעינות ישראליים). והנה, התפתחות הרכב היבוא באחוזים (*):

סוג סחורות היבוא	1952	1956	1958	1959
אמצעי צריכה	22.9	14.0	12.8	10.1
אמצעי ייצור	77.1	86.0	87.2	89.9
ציוד	27.0	24.9	26.7	26.6
גלמים	37.5	49.7	49.7	55.1
דלק	12.6	11.4	10.8	8.2
בס"ה	100.0	100.0	100.0	100.0

כאן, בהזדקקות היתירה ליבוא של אמצעי־ייצור, נעוצה הסיבה העיקרית לתופעה הפאראדוקסאלית, כי על־אף גידול הייצור

(*) שנתון סטטיסטי לישראל, מס' 10, עמ' 262; דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 30.

והיצוא. הולך וגדל הגרעון המסחרי. גם היבוא השנתי לנפש גדל בחמש השנים האחרונות (1954-59) מ-175 דולאר ל-205 דולאר*).

ד. עיוות הפרופורציות בייצור הישראלי גורם גם להדדיות של הרכב היצוא. בשנת 1959 היה משקלם של פריי-הדר ומוצרי-הדר בסך-כל היצוא הישראלי — 29.5%, ומשקלם של יהלומים מלוטשים — 26.5%; שני סעיפים אלה ברשימת סחורות היצוא מישראל תפסו, איפוא, את הרוב המכריע של כלל היצוא — 56%, בעוד שאר 386 הפריטים ברשימת הסחורות תפסו רק 44% מכלל היצוא הישראלי**).

חדד-דדיות זו של הרכב הסחורות המיוצאות גורמת רגישות היצוא הישראלי לכל תנודה בתנאי השיווק של שני המוצרים העיקריים (הדרים ויהלומים), לקלות ההיפגעות של היצוא הישראלי ע"י התכתיב מצד הארצות הלקוחות של שני מוצרים אלה. הנה, למשל, ירדו מחירי ההדרים בשנת 1959 לעומת השנה הקודמת ב-16%, כך שלמרות גידול היקף היצוא הישראלי, חלה ירידה בהכנסה מענף-יצוא עיקרי זה. בדרך-כלל ירדו בשנת 1959 מחירי סחורות היצוא הישראלי ב-9%, בעוד מחירי סחורות היבוא לישראל ירדו רק ב-2%***). מישחק-מחירים זה הוא אחת הצורות של ניצול, בהן משתמש ההון המונופוליסטי של ארצות-האימפריאליזם לגבי הארצות מעוטות-הפיתוח התלויות בו; הוא, כמובן, מהווה גם גורם המשפיע לרעת המאזן המסחרי הישראלי.

ה. המאמצים להרחבת היצוא הישראלי, התעשייתי בעיקרו, נתקלים במכשולים עצומים. מעצמות-המערב הגדולות והמפותחות אינן מהוות אלא שווקים צרים עד-למאוד בשביל תוצרת תעשייתית ישראלית. לארצות אחרות קשה למדינת-ישראל למכור את תוצרתה, באשר היא איננה קונה אצלן, — והיא איננה קונה אצלן, מפני שהיבוא שלה רתוק לאותן מעצמות-המערב, אשר מהן זורם לישראל זרם-ההון הגדול. יתירה מזו, בצינורות המענקים, השילומים, עודפי

* דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 30.

** על סמך "עלון היצוא", שנתון 1959, משרד המסחר והתעשייה, עמ' 1-130.

*** דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 24, 19.

התוצרת החקלאית האמריקאית, והשקעות־ההון הפרטיות, מוזרם לישראל יבוא של סחורות המחבלות בייצור הישראלי העצמי. והממשלה מסייעת לחבלה זו, מאחר שנקטה קו „ליבראליזציה” של היבוא. היבואנים מוכרים את הסחורות במחירים גבוהים, המביאים את שער הדולאר של יבוא עד 15 ל”י, והאוצר נוטל לעצמו חלק מרווחים ספסריים אלה בצורת היטלים על היבוא.

ממשלת־ישראל, בהתאם לקו המדיני הכללי שלה, משתדלת להתקבל לאחד מהאירגונים הכלכליים המערב־אירופיים המסתעפים מנאט”ו — „השוק המשותף”, „אזור הסחר החפשי” — או לשניהם גם יחד. אם אמנם יעלה הדבר בידה, יושמו כבלים נוספים על סחר־החוץ הישראלי. היצוא התעשייתי הישראלי לא יוכל לעמוד בהתחרות עם המדינות התעשייתיות המפותחות של מערב־אירופה; להיפך, ישראל תצטרך לבטל את מכסי־המגן ולפתוח את שעריה לרווחה לפני יבוא סחורות תעשייתיות ממערב־אירופה, אשר יתנקש בייצור התעשייתי הישראלי. ומצד שני, תחסום ההצטרפות לאחד האירגונים המערב־אירופיים עוד יותר את הדרך בפני ישראל לקשרי־חליפין עם השווקים של המדינות הסוציאליסטיות והנייטראליסטיות.

היעדר השלום עם ארצות־ערב נועל בפני סחר־החוץ הישראלי את שווקי־החליפין הטבעיים ביותר, והחרם הכלכלי של הליגה הערבית פוגע במידה לא־מבוטלת בקשרי־המסחר של ישראל עם ארצות שונות.

היצוא לארצות אפריקה (וכמה מארצות אסיה) סובל בגלל השליחות אשר שליטי ישראל נטלו על עצמם מטעם הניאור־קולוניאליזם של מעצמות־המערב בארצות אלו. על־אף הפרמיות הגבוהות המיוחדות שהממשלה משלמת ליצואנים על כל דולאר מוסף מיצוא לארצות־אפריקה, לא הגיע יצוא זה אלא לממדים זעירים בלבד — בסך־הכל 4.5 מיליון דולאר בשנת 1959.

ו. היצוא הישראלי הוא רובו ככולו מלאכותי מבחינה כלכלית. הוא מתאפשר אך־ורק על־ידי הפסד הנישא על שכמו של המשק הלאומי, ולמעשה על שכמם של המוני־העם.

כל גידול של הסכום המוסף בדולארים מיצוא מותנה בהגדלת

סכום הפרמיות שאוצר-המדינה מוסיף ליצואנים על כל דולאר מוסף, כלומר, בהגדלת עול המסים על האוכלוסיה. והרי ההשוואה בין גידול היצוא ובין הגדלת הפרמיות:

שנת היצוא	שנת התקציב	פדיון היצוא	הסכום המוסף	הפרמיות ליצואנים
	(במיליוני דולארים)	(במיליוני דולארים)	(במיליוני דולארים)	(במיליוני ל"י)
1956	1956/7	103.2	52.4	9.5
1957	1957/8	137.8	68.3	29.0
1958	1958/9	139.5	71.5	43.8
1959	1959/60	178.7	85.5	71.0
1960	1960/1	214.4	100.7	90.0
הגידול באחוזים בארבע שנים				
	108%	92%	847%	

ובכן, כדי להגדיל בארבע השנים האחרונות את הסכום המוסף בדולארים מיצוא ב-92%, הגדילה הממשלה את הפרמיות ליצואנים ב-847%. ובמספרים עגולים: היצוא גדל פי 2, הפרמיות — פי 10. נוסף על הפרמיות מהנה הממשלה את היצואנים גם בכל מיני

אופנים אחרים: הם מקבלים ערבויות של אוצר-המדינה להפסדים אפשריים; הם מקבלים אספקה זולה מאת הממשלה; הם מקבלים מחקרי שיווק הנעשים על-חשבון הממשלה; הם מקבלים רשיונות יבוא (בשער 1.8 ל"י לדולאר) לצורך היצוא ושלא לצורך היצוא, ומכאן רווחים גדולים ממכירת סחורות-היבוא לשוק הפנימי; הם מקבלים דולארים תמורת היצוא ומשתמשים בהם לשם יבוא וגריפת רווחים גם מיבוא זה; הם מקבלים אשראי ממשלתי בתנאים זולים ונוחים מיוחדים להשקעה בייצור ולהון חוזר; הם מקבלים השתתפות בהוצאות ההובלה; הם מקבלים הענקות מקרן-ההשוואה של מחירי הדלק... וכל המימון הזה של היצוא ושל רווחי היצואנים נעשה על-חשבון משלמי-המסים, על חשבון המוני-העם. לפי חישובו של כלכלן מחוגי התאחדות בעלי-התעשייה, עולה למשק הישראלי כל דולאר מוסף מיצוא — 5.6 ל"י.

יש גם דרך שנייה, בה מטילים היצואנים (בברכת הממשלה) את מימון היצוא על שכם המוני-העם. כדי להקל על עצמם את ההתחרות בשוקי-חוץ, הם מייקרים את מחירי תוצרתם המופנית לשוק הפנימי, וכדי לכפות את רמת-המחירים הגבוהה על הצרכנים ללא חשש מפני התחרות פנימית, הם מתאגדים בקארטלים. בזה האופן משמש היצוא גורם לקארטליזציה ולהאמרת יוקר המחיה בפנים הארץ.

ויש עוד דרך שלישית. שר-האוצר זרק מעל דוכן הכנסת את הסיסמה: „יצוא — או אבטלה!“ מה פירושה של סיסמה זו ומה כוונתה? — למעמד-הפועלים הוא משאיר ברירה: או להזיל את מחיר כוח-העבודה, כדי „להוריד את הוצאות-הייצור“ ולהקל על התחרות היצוא הישראלי בשווקים — או להיכון לאבטלה המונית כתוצאה מצמצום הייצור עקב הגבלת היצוא. ואכן, זוהי המדיניות העקבית של הממשלה: הורדה מתמדת של השכר הריאלי, הגברת הניצול של מעמד-הפועלים, לשם הבטחת רווחים שמנים ליצואנים. בשלוש דרכים אלו מעמיסה המדיניות הכלכלית של הממשלה, העושה את דבר הבורגנות הגדולה, את עומס מימון היצוא המלאכותי על מעמד-הפועלים והשכבות העממיות, על המון הצרכנים, על כלל משלמי-המסים.

פרק 8.

מאזן-תשלומים שלילי - וגידול חובות-החוץ של המדינה

בעקבות הגרעון הכרוני במאזן המסחרי, מסתכם כל השנים מאזן התשלומים הבינלאומיים של ישראל בייתרה שלילית, המתכסה על-ידי יבוא הון. אולם יבוא ההון, כפי שהוברר לעיל, מופעל ומכוון כך, שאין הוא מקטין את תלות המשק הישראלי ביבוא נוסף של הון מבחוץ, אלא להיפך — הוא מגביר תלות זו. אחד הסימנים של התרחקות מעצמאות כלכלית הוא גידול הגרעון במאזן התשלומים: בשש השנים האחרונות גדל הגרעון השנתי הממוצע לעומת השנים

הראשונות מ-278 ל-310 מיליון דולאר, כפי שמראה הטבלה הבאה:

הגרעון במאזן התשלומים			ה ש נ ה
130	מיליון	דולאר	1948 (מחצית)
223	"	"	1949
264	"	"	1950
342	"	"	1951
307	"	"	1952
263	"	"	1953
241	"	"	1954
283	"	"	1955
358	"	"	1956
337	"	"	1957
334	"	"	1958
304	"	"	1959
3386	"	"	בסה"כ

התחזית הרשמית לשנת 1960 היא, שהגרעון במאזן-התשלומים עוד יגדל לעומת שנת 1959.

כתוצאה מכך הולך וגדל חוב המדינה לארצות-החוץ, שהגיע בסוף שנת 1959 ל-837 מיליון דולאר; אם לנכות מסכום ברוטו זה את היתרות במטבע-חוץ של המדינה בסך 168 מיליון דולאר, יתקבל חוב המדינה לחו"ל בסכום נטו של 669 מיליון דולאר — המורכב מחובות-חוץ במטבע-חוץ בסך 480.9 מיליון דולאר ומחובות-הוץ במטבע ישראל בסך 187.4 מיליון דולאר. מסתבר, חוב-החוץ של המדינה גדל כמעט כפליים בתקופת 1954—59: *

חוב המדינה לחו"ל		חוב המדינה לחו"ל	
סוף השנה	במיליוני דולאר	סוף השנה	במיליוני דולאר
1954	348.7	1957	568.6
1955	417.5	1958	628.7
1956	505.5	1959	668.3

(*) לפי דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 36/7.

לשם השוואה: חוב נטו זה עולה על הערך ברוטו הכולל של היצוא הישראלי בחמש השנים האחרונות 1955—59, שהסתכם בסך 643.9 מיליון דולאר. ובהשוואה להכנסה הלאומית של 3 מיליארד ל"י בשנת 1959, מהווה החוב לחו"ל המגיע בחישוב למטבע ישראלי לסך 1.5 מיליארד ל"י — 50%. ועוד השוואה לעומת ארצות אחרות: היחס של חובות-החוץ להכנסה הלאומית השנתית בבריטניה — 19%, בניו-זילאנד — 16%, בצרפת — 13%, בנורבגיה — 7%, בפורטוגאל — 6%, בישראל — 50%. ונוסף על כך, אין לשכוח את החוב אשר אוצרה-המדינה חייב על „הרכוש הנטוש" לפליטים הערביים, ואשר לכל-הדעות צריך יהיה ביום מן הימים להחזירו בצורה זו או אחרת. במקביל לחובות-החוץ גדלים גם חובות-הפנים של הממשלה. אך על כך נעמוד בהרחבה באחד הפרקים הבאים.

פרק 9.

אבטלה גלויה וסמויה

העיוותים בהתפתחות הכלכלה הישראלית גרמו גם לבזבוז כוח-הייצור העיקרי — כוח האדם ולעיוות המיבנה המקצועי של החברה הישראלית.

תכונת כוח האדם			
ממוצע 1959 (כללי)	ממוצע 1958 (כללי)	נובמבר 1957 (כללי)	
2,062,000	2,000,000	1,970,000	כל האוכלוסין
1,354,000	1,313,700	1,282,900	האוכלוסין בגיל העבודה
714,500	698,300	693,500	מפרנסים („שייכים לכוח-העבודה")
52.8	53.2	54.1	אחוז המפרנסים מכלל האוכלוסין
675,400	658,300	645,000	מהם מועסקים (לפחות שעה אחת בשבוע)
32.7	32.9	32.7	אחוז המועסקים מכלל האוכלוסין
50.0	50.0	50.6	אחוז המועסקים מהאוכלוסין בגיל העבודה
			אחוז המובטלים לחלוטין מכלל
5.5	5.7	6.9	המפרנסים
14.7	14.9	15.7	אחוז המובטלים מכלל המפרנסים

חלוקת המועסקים לפי הענף הכלכלי משתקפת בטבלה דלקמן
(באחוזים):

1959	1958	1957	1947	הענף הכלכלי
(כללי)	(כללי)	(כללי)	(יהודים)	
16.4	17.6	16.3	12.6	חקלאות
23.3	21.7	21.7	26.5	תעשייה
9.5	9.8	9.8	8.7	בנייה ועבודות ציבוריות
7.0	6.8	6.9	6.3	תחבורה והחסנה
2.4	2.0	2.4	45.9	שרותי מים, חשמל וסניטרים
12.0	12.3	13.0		מסחר ובנקאות
29.4	29.8	29.9		שרותים ממשלתיים וציבוריים
100.0	100.0	100.0	100.0	בס"ה

לאור הנתונים בשתי הטבלאות הנ"ל מתברר, כי:

(א) המועסקים במידה כלשהי בענף כלשהו מהווים אף לא שליש מכלל האוכלוסיה ורק מחצית מן האוכלוסיה שבגיל העבודה (מגיל 14 ומעלה); אחוז נמוך זה של המועסקים אינו משתפר, אלא עומד בקפאונז, ואף ירד לעומת המצב ביישוב היהודי לפני קום המדינה (בשנת 1947 — 41.5% מועסקים מכלל האוכלוסיה היהודית). אין זאת אלא אבטלה סמויה!

(ב) האבטלה הגלויה, המלאה והחלקית, מקיפה 20% ויותר מכלל „השייכים לכוח־העבודה“;

(ג) מקרב המועסקים רק 40% בערך קשורים לייצור החקלאי והתעשייתי, בעוד למעלה מ־40% עוסקים בענפים בלתי־יצרניים (מסחר, בנקאות, שרותים).

כל זה מוכיח, איזו יכולת יצרנית הגנוזה בכוח־האדם הישראלי אינה מופעלת מחמת המיבנה המעוות של המשק. זאת ועוד אחת: בצד האבטלה הגלויה והסמויה ההמונית, מסתמנת בזמן האחרון תופעה של מחסור בפועלים מקצועיים בענפי־ייצור מסויימים, בעיקר באזורי־הפיתוח — אחת הסתירות של האנארכיה הקאפיטאליסטית!

התעשרות המעטים והתרוששות הרבים -

משבר עודף הייצור

הסתירה בין גידול הייצור בפועל ויכולת הייצור בכוח, מצד אחד, ובין צמצום כוח-הקנייה ויכולת התשלום של השכבות העמלות. של המוני-העם, מצד שני — סתירה האופיינית לאופן-הייצור הקאפיטאליסטי בכלל — מופיעה במציאות הכלכלית-חברתית של ישראל במלוא תוקפה. הקצב המהיר של הוזפתחות הקאפיטאליסטית גרם כאן לקיטוב סוציאלי מזורז: להתהוות שכבת מיליונרים מזה, הגורפים רווחי-תועפות ומתעשרים בלי הרף, ולהתרוששות מעמד-הפועלים, החקלאים העמלים והאינטליגנציה העובדת מזה, אגב התהוות שכבות המוניות מקרב העם העובד והעולים החדשים הנתונות במצוקה קיצונית. ההתרוששות והמצוקה של מאות אלפי תושבים גורמות להתכווצות השוק הפנימי, לקשיים בשיווק התוצרת החקלאית והתעשייתית, למשבר של „עודף-הייצור“ (עודף ביחס לכוח-הקנייה הירוד של ההמונים), לקיצוץ בענפי-המזון העיקריים של הייצור החקלאי, להשמדת מזונות באין קונים בצד התופעה של תת-זונה המונית, של אי-הפעלת כושר-הייצור של התעשייה בשיעור הנע בין 30% לבין 50%.

רווחי-ההון משתקפים בדרך-כלל במאזני החברות במידה מוקטנת למדי על-ידי רישום חלק ניכר מהם כניכוי לבלאי מופרז ולקרנות רזרביות שונות, כמשכורות שמנות לבעלי-ההון המופיעים כמנהלים, כ„הוצאות“ לניהול, לייעול, לנסיעות, לבניית בניינים משרדיים, וכיו"ב. ואף-על-פי-כן מראים גם הנתונים המתפרסמים הלקויים בחסר, כי חלה עלייה תלולה ברווחים של חברות-ההון בישראל.

קנה-מידה לכך יכול לשמש המדד של שערי המניות הרשומות בבורסה (לפי נתוני בנק ישראל):

ממוצע 1950	— 100	דצמבר 1959	— 274
ינואר 1959	— 150	יוני 1960	— 418

עלייה זו של ערך המניות הרגילות ב-318% לעומת שנת

1950, עלייה ב־179% תוך שנה־וחצי בלבד, גיאות זו בשוק המניות של הבורסה, הוא אחד הסימנים המובהקים לעלייה המסחררת של רווחיות השקעות־ההון בישראל.

הנה, כיצד מסביר בנק ישראל (סקר מס' 11, דצמבר 1959) את סיבותיה של גיאות זו: „סיבת הגיאות נובעת מכמה גורמים, ובעיקר מהרווחים הטובים של מספר חברות. בשנת־העסקים שעברה, הודות ליציבות היחסית ביציאות הייצור (לרבות השכר) ולשינויים בחישוב הפחת לצרכי מס־הכנסה... בכמה מקרים עלה ערך הנכסים של החברות על המשתקף במחירי המניות שלהן בבורסה“. ובכן, עליית הרווחים בצד הורדת שיעור מס־ההכנסה ובצד הקפאת השכר הנומינאלי (כלומר, הורדת השכר הריאלי)!

לפי נתוני משרד־האוצר (דברי־הסבר לתקציב 1960/1) הגיעו בתעשייה הרווחים שלא חולקו בשנת 1958 אצל חברות בע"מ בלבד לסך 45—35 מיליון ל"י, „ולסכום זה יש להוסיף את רווחי המפעלים שאין עליהם נתונים — כך שהסכום הכולל של הרווחים שלא חולקו צריך להיות גדול יותר“...

רווחי הבנקים עלו כפורחים בשנים האחרונות: בשנת 1957 — 15.6%, בשנת 1958 — 20.1%, בשנת 1959 — 31.9%. עליית הרווחים היא בעצם יותר גדולה, מכיוון שהרווח מחושב באחוזים מן ההון העצמי של הבנקים, בעוד ההון העצמי גדל גם הוא (מ־37 מיליון ל"י במאי 1958 ל־48.3 מיליון ל"י בספטמבר 1959). והנה, כמה נתונים נוספים להדגמת רווחי ההון: חברת „דלק“ שילמה בשנת 1958 דיבידנדה בשיעור של 35% (!) מפעלי־הנייר האמריקאיים בחדרה הגדילו את הרווח הנקי מ־486 אלף ל"י בשנת 1956/7 ל־1.25 מיליון ל"י בשנת 1957/8 ול־2.38 מיליון ל"י בשנת 1958/9 — הגדלת הרווח תוך שנתיים ב־300%... חברת „ראסקו“ בשנתיים האחרונות (מארס 1958—מארס 1960) הגדילה את רווחיה ב־100%; היא שילמה בשנה האחרונה דיבידנדה בשיעור 9%, ומלבד זאת העניקה מניות־הטבה למשקיעים שלה, שקיבלו ביחד רווח של 20% מן ההון שהשקיעו בחברה... סניף ביהח"ר „עלית“ שהוקם בצפת — הושקעו בו 800 אלף ל"י (מזה 300 אלף ל"י הלוואה ממשלתית); בשנת 1959 הוא שילם 92 אלף ל"י שכר־עבודה, ואילו הרווח הגיע ל־1.25 מיליון ל"י — 156% מן ההון המושקע... חברת „אמקור“ רשמה רווח מוצהר בשנת 1958 בסך 3 מיליון ל"י מן

ההון המושקע בסך 1.2 מיליון ל"י — 250%... חברת „קייזר-פרייזר“ השיגה בשנות 1957/8 רווח מוצהר בשיעור 80% מההון המושקע... ביהח"ר „אליאנס“ לצמיגים הודיע על גידול רווחיו הנקיים מ-475 אלף ל"י בשנת 1956 ל-1.6 מיליון ל"י בשנת 1959 — עליית הרווח תוך 3 שנים ב-237%... ביהח"ר השני לצמיגים „ג'נראל טיירס“ העלה באותן 3 שנים את רווחיו מ-300 אלף ל"י ל-1.3 מיליון ל"י — עליית הרווח ב-333%... „החברה המרכזית למסחר והשקעות“ הגדילה את הרווחים הנקיים בשנות 8—1954 מ-203 ל-733 אלף ל"י — עליית הרווח ב-261%... תוך 3 שנים מ-1955/6 ל-1958/9 הגדילו „דשנים וחומרים כימיים“ את הרווח הגלמי מ-1.2 ל-5.58 מיליון ל"י — עליית הרווח ב-365%...

חברות הפיתוח הממשלתיות שנשאו ברובן גרעונות עד כה השיגו בשנת 1959/60 רווח גלמי בסך 38.8 מיליון ל"י ורווח נקי בסך 8.8 מיליון ל"י; ארבע חברות — החשמל, דשנים וחומרים כימיים, התובלה, חרסית וחול זך — ישלמו השנה דיבידנדה בשיעור 7%, לאחר ניכוי מלוא הפחת והריבית על ההשקעות ולאחר תשלום כל המסים.

התחזית הרשמית בנוגע להצבר ההון של החברות והמפעלים הקאפיטאליסטיים („תקציב לאומי“, הוכן ע"י משרד האוצר ובנק ישראל, פברואר 1960) אומרת: „החסכון בצורת השקעה חדשה מרווחים שלא חולקו — יגדל, כתוצאה מעליית הרווחים וכתוצאה מהקלות במס“.

ככל שעולה רווח ההון, כן יורד שכר העבודה. הגירסה הרשמית, כאילו עליית שכר הפועל מותנית בהעלאת התפוקה, אינה אלא חרמית. לפי אומדני בנק ישראל, מודה אפילו העתונות הבורגנית („הארץ“ 17.2.1959), כי עליית חלקם של הרווחים וירידת חלקו של שכר-העבודה בהכנסה הלאומית (ההתרוששות היחסית של מעמד-הפועלים) בשנים האחרונות — מתבטאות בממדים הבאים:

השנה	1957	1958	1959
ההכנסה הלאומית	100	113	129
סך-כל השכר	100	108	119
סך-כל הרווחים	100	120	142

בשנת 1960 גדלה ההכנסה הלאומית לעומת שנת 1958 ב־300 מיליון ל"י; לפי מחקר בנק ישראל, נתחלקה תוספת זו של ההכנסה הלאומית כדלקמן: העובדים השכירים שהם 72% מכלל המפרנסים קיבלו 40%, ואילו 10% מכלל המפרנסים (השכבה העליונה של ה"עצמאיים") קיבלה 60%; 18% מכלל המפרנסים (חקלאים, בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים — השכבה התחתונה של העצמאיים) לא נהנו כלל מגידול ההכנסה הלאומית ("למרחב", 21.9.1960).

במספרים אבסולוטיים מתבטאת רמת השכר בטבלה הבאה (לפי הנתונים בסקר בנק ישראל, מס' 10, אוגוסט 1959):

סוג הפועלים	אחוזם מכלל שכר חודשי הפועלים	שכר חודשי ממוצע ברוטו	שכר חודשי ממוצע נטו*
הפועלים המקצועיים	57%	252 ל"י	229 ל"י
הפועלים הבלתי־מקצועיים	43%	164 "	156 "
כלל הפועלים	100%	214 "	198 "

אם נביא בחשבון, כי השלטונות קבעו בזמן עריכת המדד החדש של מחירי המחיה את הסכום של 286 ל"י לחודש כמינימום הכרחי למחיית משפחה ממוצעת של עובד שכיר בת 4 נפשות, — הרי מוכיחה הטבלה הנ"ל, כי מעמד־הפועלים ככלל משתכר למטה ממינימום המחיה. אולם, מכיוון שכלל הפועלים, ובמידה עוד יותר גדולה כלל העובדים השכירים, מפוצל לרמות־שכר שונות, — יש עניין רב בטבלה הבאה (שהורכבה לפי נתוני אותו סקר של בנק ישראל), המשקפת את חלוקת הסוגים השונים של מקבלי שכר ומשכורת לפי רמת הכנסתם החודשית:

(*) ההפרש בין שכר ברוטו לשכר נטו, המשתקף בטבלה זו בשיעור של 9% לפועלים המקצועיים, 5% לבלתי־מקצועיים, 7.5% לכלל הפועלים, אינו מציאותי באשר הוא מנכה משכר ברוטו רק את מס־ההכנסה והביטוח הלאומי, ואילו יחד עם מסים מוניציפאליים, מסי הסתדרות, קרנות פנסיה וכד' עולה הניכוי על 20%, אף לפי בנק ישראל (דו"ח 1959, עמ' 86), ולמעשה שיעור הניכוי הוא בהרבה יותר גדול.

סוג השכירים *				בס"ה
א. פועלים	0—250 ל"י	250—375 ל"י	375 ל"י ומעלה	ברוטו
	נטו	ברוטו	ברוטו	נטו
ב. פקידים	0—220 ל"י	220—300 ל"י	300 ל"י ומעלה	ברוטו
ג. מנהלים ובעלי מקצועות חופשיים	נטו	נטו	נטו	נטו
100%	66.0%	25.0%	9.0%	100%
100%	30.0%	44.5%	25.5%	100%
100%	16.4%	18.2%	65.4%	100%

מסתבר, שני שלישים מכל הפועלים מקבלים שכר ירוד ביותר, המפגר בהרבה אחרי מינימום המחיה; רבע מכל הפועלים מקבלים שכר בינוני המתנודד סביב רמת מינימום המחיה; ורק 9% מכל הפועלים משתכרים מעל למינימום המחיה. מבין הפקידים רק רבע משתכר מעל למינימום. ואילו הסטאטיסטיקה הרשמית היתה מפרידה (בקבוצה השלישית של שכירים שבטבלה הנ"ל) בין ה"מנהלים" ובין "בעלי מקצועות חופשיים", היינו נוכחים לדעת, כי אותם 35% מהם המתקיימים על מינימום המחיה ולמטה ממנו הם בעיקר אנשי האינטליגנציה העובדת השכירה, ואילו 65% שמשכורתם היא מעל למינימום הם בעיקר המנהלים.

בשנות 1949—60 ירד ערך השכר היומי הממוצע של פועל-התעשייה, בחישוב לדולארים, מ-7.12 ל-4.20 דולאר, כלומר ירידה ב-41% (ההתרוששות המוחלטת של מעמד-הפועלים). אך אם ניקח בחשבון את שאר סוגי הפועלים, ובכללם את הפועלים החקלאיים והעובדים בשכר-דחק, הרי שיעור הירידה של השכר הריאלי לגבי כלל מעמד-הפועלים הוא עוד יותר גדול.

הטבלה הבאה משווה את השכר היומי הממוצע של פועלי-תעשייה בישראל ובארצות הקאפיטאליסטיות המפותחות:

ארה"ב	21.44 דולאר	בריטניה	6.16 דולאר
שבדיה	8.64 "	בלגיה	5.92 "
מערב גרמניה	6.24 "	צרפת	5.68 "
שווייצריה	6.16 "	ישראל	4.20 "

(*) הסקר של בנק ישראל, עליו מסתמכת טבלה זו, הקיף רק את השכירים באוכלוסיה היהודית העירונית; הכנסתם של השכירים הכפריים ושל השכירים הערביים בהרבה יותר ירודה.

גם בדרגה הנמוכה ביותר של השכר הנמצאת מתחת למינימום המחיה קיים דירוג־מישנה, לפיו בדרגה התחתונה עומדים 39,100 מובטלים־לחלוטין ובדרגה שלפני התחתונה 105,200 מובטלים־חלקית, ובכללם רבבות פועלים בשכר־דחק.

ואשר להתיישבות העובדת, די בהקשר זה לציין את העובדה, כי ההכנסה הממוצעת של מועסק בחקלאות היוותה רק 58% מההכנסה הלאומית לכל מועסק — כדי לעמוד על מצוקתם של עמלי הכפר.

שליש מכלל העובדים השכירים מתקיימים על פחות מ־40 ל"י לחודש לנפש, וסובלים תת־תזונה המורה (*): הם צורכים בממוצע לנפש ליום 19.3 גראם חלבונים־מן־החי, בעוד הממוצע הארצי הוא 30.6 גראם. מספר המשפחות הצורכות חלבונים־מן־החי למטה מממוצע זה מגיע ל־48.2% מכלל האוכלוסיה בארץ. בקרב המשפחות בעלות 3—4 נפשות מקיפה תת־הצריכה של חלבונים־מן־החי 31% מכלל המשפחות; בקרב המשפחות בעלות 5 נפשות ומעלה פוקדת תת־התזונה 91% (!) מכלל המשפחות.

לפי הנתונים של משרד־הסעד, הגיע מספר הנזקקים לסעד בשנת 1958/9 עד 391,562 נפש, כלומר עד 20% מכלל האוכלוסיה. מובן מאליו, כי מאות אלפי התושבים הנתונים במחסור ובמצוקה אין ידם משגת לקנות את המוצרים החקלאיים המצויים בשוק ולא־כל־שכן מיצרכים תעשייתיים (הלבשה, הנעלה, ריהוט, כלי־בית וכד'). תופעה זו של כוח־קנייה ירוד ותת־צריכה אצל חלק ניכר מהאוכלוסייה יוצר את ה"עודף" היחסי של הייצור, ומוליך לקיצוץ בייצור החקלאי, ואי־הפעלה מלאה של כושר הייצור התעשייתי. ובקוטב הנגדי של החברה הישראלית מופיע עודף של אמצעי־שלום, עודף של כוח־קנייה, צריכה בזבזנית, המוליכה ליבוא של סחורות בלתי־חיוניות ושל מותרות.

אין זו הסתירה היחידה המלווה את משבר עודף־הייצור. סתירה שנייה היא, כי לנוכח קשיי שיווק של התוצרת המקומית, נוקטת הממשלה מדיניות ליבראליזציה של היבוא, היא מתירה הצפת

(*) ד"ר ח. מנדלסון: מיבנה תצרוכת החלבונים־מן־החי בישראל, הוצאת משרד־החקלאות, יולי 1959.

השוק בסחורות־הזן המיוצרות גם בארץ או הניתנות לייצור בארץ, ומחבלת בזה האופן בייצור המקומי.

ועוד סתירה אחת. משבר עודף הייצור דוחף את המדיניות הכלכלית הישראלית בכיוון הרחבת היצוא. אולם היצוא הישראלי הוא מלאכותי, כפי שראינו לעיל, והוא מתנהל אגב העמסת עול כבד של מימון רווחי היצואנים על שכמם של המוני־העם.

בסיכומו של דבר נוצר מעגל־קסמים: ההתפתחות הקאפיטאליסטית בארצנו (גידול הייצור הקאפיטאליסטי) גורמת להתעשרותם של מעטים ולהתרוששותם של רבים — המצוקה ההמונית גורמת לירידת כוח־הקנייה, למשבר עודף הייצור — התכווצות זו של השוק הפנימי דוחפת את הכלכלה הישראלית אל עבר היצוא — קשיי השיווק של היצוא מהווים גורם נוסף להכבדת עול המסים, להאמרת היוקר, להורדת שכר־העבודה, ובכך, להתרוששות נוספת של העמלים, של המוני העם. ובמעגל־קסמים זה חוזר־חלילה לדול העם העובד, והוא חוזר בקצב מואץ ובהיקף מורחב.

פרק 11.

המשבר החקלאי

החקלאות הישראלית עברה תהליך של גידול סוער מאז קמה המדינה, אך גרעיני המשבר שהיו טמונים בהתפתחות זו של המשק החקלאי החלו לנבוט בהדרגה ובשנים האחרונות הצמיחו תופעות הרסניות ביותר, המאיימות בהתמוטטות על ענף ראשון־במעלה זה של הכלכלה הישראלית.

לאחר שהמדינה נטלה לידיה את הקרקעות של ממשלת המאנדאט הבריטי לשעבר ואת הקרקעות של הפליטים הערביים, רוכזה כמעט כל האדמה שבתחום ישראל בבעלותה של המדינה ושל „הקרן הקיימת“. מינהל־הקרקעות (המשותף לממשלה ולקרן־הקיימת) חולש עתה על 19 מיליון דונאם מתוך 20.7 דונאם של השטח כולו. גם מקורות המים מרוכזים בידי מונופול — חברת „מקורות“ — בבעלות משותפת של הממשלה, „הקרן־הקיימת“ וההסתדרות.

במשך 11 שנים (1949-59) הושקע בחקלאות סכום השווה בערך 1.5 מיליארד ל"י במחירים דהיום. השקעות אלו נעשו על־ידי הממשלה (תקציב־הפיתוח) והסוכנות היהודית (תקציב מחלקת

ההתיישבות), בעיקר בצורת הלוואות בריבית בנקאית לחקלאים-
המתיישבים. 70 מיליון דולאר מתוך 135 המיליון של שני המילואות
הראשונים מאת „אכסאימבנק“ של וואשינגטון ניתנו לפיתוח
החקלאות באמצעות תקציב-הפיתוח של הממשלה. הקרקע ניתנת
לחקלאים בחכירה תמורת רנטה.

משנת 1948/9 עד שנת 1958/9 הורחב השטח המעובד מ-1.65
מיליון ל-4.04 מיליון דונאם, בעוד שטח-ההשקיה (בכלל זה) גדל
מ-0.3 ל-1.29 מיליון דונאם (*).

אספקת המים השנתית לחקלאות גדלה באותה תקופה מ-257
ל-980 מיליון מטרים מעוקבים.

ההתקדמות במיכון החקלאות משנת 1948 לשנת 1959
מתבטאת בגידול מספר הטראקטורים מ-681 ל-6,700, הקומביינים
מ-261 ל-950 והמכששים מ-173 ל-810.

מאז קום המדינה עד סוף 1959 נוסדו 419 יישובים חדשים
(289 מושבי-עובדים, 16 מושבים שיתופיים, 114 קיבוצים והיאחזויות)
והורחבו 38 יישובים קודמים — בס"ה 457 יישובים, הכוללים 26,450
יחידות-משקים, והמאוכלסים 121 אלף נפש, 4.6 נפשות לכל יחידת-
משק.

גידול הייצור החקלאי משתקף בטבלה הבאה (במחירים שווים;
בסיס המדד: שנת 1948/9 = 100).

הייצור החקלאי המקומי הגיע בשנת 1958/9 כדי אספקת
71.6% מתצרוכת המזונות (בסך 305.7 ל"י מתוך 426.6 ל"י לגולגולת
לשנה), בעוד 28.4% מתצרוכת המזונות מספק היבוא מחו"ל. גבוה
במיוחד הוא אחוז היבוא של דגנים, סוכר ושמנים.

(ראה טבלה בעמ' 53)

(*) הנתונים המספריים בפרק זה, אם לא סומן אחרת, שאובים רובם-
כולם מהשנתון הסטאטיסטי לישראל, מס' 10, או מהנספח הסטאטיסטי
לנאום שר-החקלאות בכנסת, פברואר 1960.

הענף	המדד בשנת 1958/9	בעלי-חיים במשק החקלאי	המספר בשנת 1959	מדד הגידול 1948=100 (במשק היהודי בלבד)
כל הענפים	419			
גידולי-שדה	548			
ירקות ותפוז"אד	344	בקר	237,700	589
פרי הדר	239	עופות	7,300,000	491
פירות אחרים	414	צאן	353,000	558
חלב	342			
ביצים	419			
דבש	176			
בקר במשקל חי	868			
דגים	375			
שונות	483			

המזון	אחוז התוצרת המקומית מסך-כל התצרוכת	המזון	אחוז התוצרת המקומית מסך-כל התצרוכת
כל המזונות	71.6	בשר	93.5
דגנים ומוצריהם	16.1	דגים	76.4
תפוז"אד עמילנים	93.6	ביצים	100.0
סוכר ודבש	41.7	חלב ומוצריו	97.5
קטניות וגרעיני-שמן	56.2	שמנים ושומנים	23.1
ירקות	100.0	שונות	19.0
פירות	98.5		

עד כאן צד אחד של המטבע — גידול סוער, התפתחות מהירה אס-כי לא פרופורציונאלית, לא כל-צדדית. והצד השני של המטבע — רווחיות ירודה ויורדת של המשק החקלאי (להוציא את הפרדסנות הגדולה) ומצוקה גוברת של החקלאות העובדת.

ההכנסה הממוצעת של מועסק בחקלאות היוותה לעומת ההכנסה הממוצעת של מועסק בכל ענפי המשק הלאומי: בשנת 1957 רק 74%, בשנת 1958 — 69%, בשנת 1959 — 58%.

במושבים ותיקים ירדה ההכנסה השנתית ליחידת-משק משנת 1957/8 לשנת 1958/9 מ-8,500 ל"י ל-5,300 ל"י — ירידה ב-38% בשנה אחת!

במושבים החדשים, המתקדמים שבתוכם, היתה ההכנסה הנקייה הממוצעת ליחידת־משק בשנת 1958 — 215 ל"י לחודש: ב"משק־חלב" — 250 ל"י וב"משק־שדה" — 147 ל"י (המינימום הדרוש למחייה של משפחה בת 4.6 נפשות בממוצע — 328 ל"י לחודש). לשם השלמת הכנסתם כדי מחייה מינימאלית, נאלצו החקלאים לעבוד עבודה שכירה מחוץ לכפריהם ובוזה האופן השתכרו לחודש בממוצע איכרי "משק־שדה" — 74 ל"י נוספות, ואילו איכרי "משק־חלב" — 29 ל"י נוספות. על מספרים אלה מעיר הפירסום מטעם שר־החקלאות עצמו: „אם נזכיר כי מחקר זה נערך בקבוצת מושבים מהמתקדמים ביותר לפני כשנתיים — נדע לבחון באור מתאים את תוצאותיו" ... ואכן, הפירסומים הרשמיים האחרונים קובעים, כי „לא הגיעה ההכנסה למשפחה חקלאית אלא לממוצע של 2000 ל"י למשפחה לשנה (או 167 ל"י לחודש) ורבים מהמתיישבים החדשים נאלצו להיזקק לעבודות־חוץ להשלמת הכנסתם*).

המצב בהתיישבות הקיבוצית, החדשה במיוחד, אינו שונה ביסודו מהמצב במושבים.

ואשר לפועלים החקלאיים השכירים, הרי שכרם הממוצע ליום נאמד ב־7.9 ל"י** (לעומת 10 ל"י בתעשייה, וכמעט כולם עובדים עבודה לא־מלאה ולא־קבועה, בלי תנאים סוציאליים מינימאליים. מה הם הגורמים שהביאו להתרוששות ולמצוקתה של החקלאות העובדת?

גורם ראשון הוא ניצול היצרנים החקלאיים העצמאיים לטובת ההון התעשייתי על־ידי הפער בין המחירים הגבוהים על המוצרים התעשייתיים שהחקלאי קונה ובין המחירים הנמוכים על התוצרת החקלאית שהוא מוכר: בתקופת 1952—59 עלו מחירי התשומה (ההוצאות) של הייצור החקלאי ב־101%, בעוד מחירי התפוקה (ההכנסות) עלו ב־61%. בתקופת 1954/5—1958/9 עלו מחירי התשומה ב־42% ומחירי התפוקה ב־14%***). בשנת 1958/9, למשל,

* דוברי הסוכנות היהודית במסיבת־עתונאים, לפי „למרחב" — 28.11.1960.

** דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 116.

*** „הרווחיות של מושבים ותיקים" מאת ד"ר י. לוות וי. רמר, משרד־החקלאות של מדינת־ישראל והמחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית, אוקטובר 1960, עמ' 9.

הגדיל המשק החקלאי את כמות התוצרת ב־20%, אך לא קיבל מאומה כתמורה. מכיוון שמחירי הוצאות־הייצור עלו ומחירי התוצרת החקלאית ירדו.

גורם שני הוא ניצול היצרנים החקלאיים לטובת ההון המסחרי על־ידי הפער בין המחירים שמקבל היצרן החקלאי ובין המחירים שמשלם הצרכן העירוני. והנה, שורה של דוגמאות (*):

המוצר	המחיר הממוצע לק"ג באגורות	היחס בין המחיר לחקלאי	המחיר לחקלאי
	קיבל החקלאי	שילם הצרכן	לצרכן ובין
עגבניות	18.6	40.8	219%
פפוחי־אדמה	14.4	23.7	165%
מלפפונים	22.3	53.0	238%
גזר	16.8	33.0	196%
בצל יבש	16.4	32.2	196%
בננות	38.8	65.2	168%
תפוחי־עץ	107.3	198.7	185%
ביצים (יחידה)	8.1	10.5	130%
עופות חיים	166.6	281.5	169%

בשנת 1960 התייקרו מאוד הירקות, ובחודשי אוגוסט—אוקטובר בלבד שילמו הצרכנים בעד ירקות בסכום של 4.4 מיליון ל"י יותר מאשר באותם חודשי אשתקד; ומסכום מוגדל זה קיבלו היצרנים החקלאיים רק 1.4 מיליון ל"י. בעוד המתווכים נטלו לעצמם 3.0 מיליון ל"י! (**). בדרך כלל, חלה במחצית הראשונה של 1960 ירידה ברמת־המחירים ליצרן החקלאי ב־3.2%, שלא השתקפה במחירים לצרכן כתוצאה מעליית מתח רווחי התיווך בשיווק התוצרת החקלאית (**).

הגורם השלישי הוא ניצול היצרנים החקלאיים על־ידי הון־הנשך, הבנקאי והפרטי. בשנת 1958/9 הסתכמו תשלומי־הריבית

(*) הירחון הסטאטיסטי לישראל, ינואר 1960.

(**) הודעת שר־החקלאות בישיבת הכנסת מיום 16.11.1960.

(***) סקר בנק ישראל, מס' 13, עמ' 23/4.

ב־25 מיליון ל"י והיו כ־11% מהכנסות החקלאים (לעומת 9% בשנת 1957/8*). בכלל זה ישנם 86 קיבוצים, אשר מתוך הכנסתם הכוללת בסך 128 מיליון ל"י הפרישו בשנת 1958/9 לתשלום ריבית סך 15.5 מיליון ל"י — 12% ומעלה מהכנסתם הכוללת. שער־הריבית מגיע עד 30% לשנה ואף למעלה מזה.

החקלאות העובדת נזקקת למלווים בריבית קצוצה מחמת המחסור באשראי ממשלתי או בנקאי להון־השקעות ולהון־חוזר. בייחוד סובלים היישובים החדשים, החסרים עדיין את אמצעי־הייצור הדרושים לקיום מינימאלי: מיכסות הקרקע והמים אינן מספיקות והציוד לא הושלם. לביסוסם של היישובים החדשים דרוש סכום של 357 מיליון ל"י תוך 3 השנים הקרובות** — והמקור איננו. אוצר־המדינה וגזברות־הסוכנות אינם מוצאים לכך אמצעים פנימיים, ואילו המקורות החיצוניים, האמריקאיים, נסתתמו בשביל מטרה זו. נוצר מעגל־קסמים: בלי „ביסוס“, כלומר, בלי השלמת ההשקעות והרחבת הייצור, אין המשקים החקלאיים יכולים להתקיים, ובלי־ת־ברירה הם פונים לאשראי שחור, המרושש אותם ומסכן את עצם קיומם. ולא־זו־בלבד שאין ההשקעה בחקלאות בסימן עלייה, אלא שהיא בסימן ירידה, ולפי גירסה רשמית מוסמכת ביותר, ירידה זו „היא התחלה של מגמה העשויה להימשך שנים מספר“***). ועדה בראשותו של נגיד בנק ישראל (ועדת־הורוביץ), שנתמנתה על־ידי הממשלה לבדיקת מצב החקלאות, הגישה שורה של המלצות להרחבתו ולהוזלתו של האשראי לייצור החקלאי, וכן לנתינתו בתנאים של פרעון ארוך־מועד, אבל הממשלה עברה על המלצות אלו לסדר־היום. גם התביעה המינימאלית לקונברסיה של החובות המעיקים ביותר על החקלאים ע"י מילווה ממשלתי בסכום מתאים ובתנאים מתאימים — לא באה על סיפוקה. החקלאים מופקרים, איפוא, לחמסנותם של נושכ־י־נשך!

משבר עודף־הייצור, הנובע מירידת כוח־הקנייה של המוני־העם המרוששים, פוקד בראש־וּבראשונה את החקלאות.

* לפי אומדן דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 116.

** רענן וייץ, מנהל מחלקת ההתיישבות, הסוכנות היהודית, „דבר“,

25.11.60.

*** דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 121.

לאמיתו של דבר, לא עודף של ייצור חקלאי אלא מצב של תת-תזונה מחמת מחסור אצל דלת-העם העירונית היא הסיבה לקשיי השיווק של התוצרת החקלאית. בכך נאלצו להודות סוף-סוף גם שופרות רשמיים למדי: „לפי המחקרים האחרונים מתברר — כתב „דבר“ מיום 16.5.1960 — כי 25 עד 30 אחוז מן האוכלוסיה אינם יכולים להרשות לעצמם צריכה נאותה של חלבון-מן-החי ושומן... אין ספק, כי תזונה בלתי-מספקת זו היא תוצאה של הכנסה בלתי-מספיקה ושל גודל המשפחה“. גם בהשוואה לארצות המפותחות מבחינת הצריכה של כמה מזונות עיקריים נמצאת ישראל בפיגור. יש, איפוא, כר נרחב להגדלת הצריכה והייצור גם-יחד. קשיי השיווק גרמו לתופעה המזוועת של השמדת מזונות אל מול מאות אלפי תושבים הרעבים למזונות אלה (בשנת 1958/9 הושמדו במזבלות או על הקרקע 36 אלף טון ירקות, שהם 34% מכלל תוצרת הירקות, מחמת המחירים הגבוהים לצרכן אשר עוד הועלו באותו זמן ע"י המסחר הסיטונאי ב-18 עד 20 אחוז*). התוצאה העיקרית של משבר „עודף-הייצור“ בחקלאות היא צמצום הייצור, המודרך על-ידי הממשלה, אם בהתערבותו הישירה של משרד-החקלאות, ואם באמצעות „מועצות-הייצור“, בהן מיוצגים היצרניים של ענפים חקלאיים שונים. הסובסידיות מתקציב-המדינה לוויסות מחירי המזונות משמשות בידי הממשלה גם מכשיר לכפות על מועצות-הייצור אלה את צמצום הענפים שהיא מעוניינת בצמצומם. כך, למשל, צומצמו ענפי הירקות, הרפת והלול. למשל, בשנה אחת מ-1958/9 ל-1959/60 צומצם השטח הכולל של ירקות, תפוחי-אדמה ומיקשה מ-207 ל-192 אלף דונאם — קיצוץ ב-7.2% (**): בגידולים מסויימים, בעגבניות למשל, חל קיצוץ שטח המזרע בשנתיים מ-34 ל-12 אלף דונאם — קיצוץ ב-35% ומעלה! קיצוץ הענפים שפותחו בעמל רב מהווה, כמובן, פגיעה קשה ביצרנים החקלאיים.

בעוד הייצור החקלאי הישראלי עומד אל מול קשיים עצומים וגזירות של קיצוץ או האטת גידול, פתחה הממשלה את השוק הישראלי לפני היבוא המחבל של תוצרת חקלאית

(*) לפי תזכיר בנק ישראל, ספטמבר 1960.

(**) דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 111.

אמריקאית. שר-החקלאות של ארה"ב, עזרא בנסון, הכריז אחרי שובו בקיץ 1960 מסיור בישראל ובארצות אחרות, כי השוק הישראלי קלט בשנה האחרונה יבוא חקלאי אמריקאי בסך 60 מיליון דולאר, וכי שוק זה מבטיח עוד הרחבה ניכרת ליבוא מוצרים חקלאיים מארה"ב. בזה האופן, מעבירה ממשלת ארה"ב, בהסכמתה הנכונת של ממשלת ישראל, את משבר העודפים החקלאיים שלה בחלקו על שכם החקלאות הישראלית, הסובלת בלא-הכי ממשבר כזה שלה עצמה. התלות ב"סיוע" האמריקאי מתבטאת, בין השאר, בכך שממשלת ארה"ב מכריחה את ישראל לייבא מוצרים חקלאיים אמריקאיים מיותרים לגמרי ומחבלים בייצור מקומי, כי אחרת היא לא תכלול במשלוחי עודפי-התוצרת שלה גם את המוצרים שישראל זקוקה להם (חיטה, למשל) — כפי שגילה שר-המסחר והתעשייה פ. ספיר בכינוס החקלאים. סתירה זו בין קיצוץ הייצור העצמי והרחבת היבוא מבחוץ מתגלית לפעמים בגילויים אבסורדיים, כגון: יבוא חמאה אמריקאית — ומתן סובסידיה ממשלתית גבוהה ליצוא חמאה, כדי להיפטר מעודפי החמאה המתקלקלת במחסנים; או שחיטת 10.000 פרות-חלב משובחות, בעוד להשלמת האיננונטאר החי של משקי-החלב חסרים עוד 10.000 פרות-חלב, — ותיכף אחרי-כן יבוא פרות-חלב חדשות...

התלות בחסדי ההון האמריקאי מטילה גם כבלים על **היצוא החקלאי.** היבוא של עודפי תוצרת חקלאית אמריקאית מותנה בהגבלות על יצוא תוצרת חקלאית ישראלית. ממשלת ארה"ב היתנתה, למשל, את משלוח מספוא ללול הישראלי בכך, שיצוא הביצים מישראל לא יעלה על 300 מיליון יחידות בשנה; ומשנוצרו אפשרויות להרחבת יצוא הביצים מעל למיכסה זו, נאלצת ממשלת ישראל לוותר על כך על-פי צו מושינגטון... הגבלות אלו אינן מאפשרות לגוון מבחינת סוגי המוצרים את היצוא החקלאי הישראלי, הסובל מחד-צדדיות: למעלה מ-80% של כלל היצוא החקלאי מהווים הדרים ומוצרי-הדר. כך מתווספים לחקלאות הישראלית על-הקשיים בשוק הפנימי גם מכשולים בפני היצוא לשווקי-חוץ.

כל הצרות הללו — ואליהן מצטרפים עוד נטל המסים הכבד, מצוקת השיכון, חוסר פיצוי מתאים על פגעי הבצורת — מכריחות אלפי חקלאים לנטוש את כפריהם. העבודה במשקם החקלאי הדל כיצרנים עצמאיים אינה נותנת להם ולמשפחותיהם פרנסה במינימום

ההכרחי, ועבודה שכירה מחוץ לכפר קשה למצוא באזורי ההתיישבות החדשה — לכן, בדלית ברירה, הם עוזבים את בתיהם ואדמתם ועוקרים העירה לחפש עבודה. לא רק מן המושבים, גם מן הקיבוצים התרבו העזיבות מחמת תנאי הקיום הקשים. המספר של יחידות־משק עזובות הגיע ל־2200 (כהודעת ר. וייץ במועצה החקלאית ה־62, לפי „דבר“ 25.11.1960). „עזיבות“ אלו, מכוח התנאים הדוחפים לעזיבה, אינן אלא גילוי של נישול החקלאים על־ידי ההון הגדול.

מהי, איפוא, הפרספקטיבה לחקלאות הישראלית?

בחוגים השליטים נתקבלה למעשה תוכניתו של רענן וייץ, מנהל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, הגורסת „ריאורגניזציה“ של המשק החקלאי הישראלי מן המשק המעורב היוצר את הבסיס התזונתי בשביל האוכלוסיה אל „המשק המתמחה“ בגידולים מספר המיועדים לתעשייה ובעיקר ליצוא. משמעותה הכלכלית של תוכנית זו היא הגברת התלות של ישראל ביבוא מזונות מבחוץ ובתכתיב המחירים והתנאים ליצוא ע"י שווקי־החוץ. ומשמעותה הסוציאלית של התוכנית היא יצירת תנאים למעבר ממשק מגוון של יצרנים חקלאיים עצמאיים, צמודים לאדמתם, — למשק של כמה גידולים מונו־קולטוריים בשיטת ייצור רב־קאפיטאליסטי של חוות חקלאיות גדולות, המעסיקות פועלים חקלאיים שכירים בעבודה עונתית. אמנם, תהליך זה הוא עדיין באיבו (החוות החקלאיות המעטות משתרעות על 13% משטח השלחין). אבל אם התוכנית הנ"ל תלך ותתגשם, תהיה ידם של היצרנים העצמאיים הזעירים והבינוניים על התחתונה בהתחרות עם החוות הקאפיטאליסטיות הגדולות, והם ייאלצו לפנות את מקומם.

בינתיים, הכריזו כבר שר־החקלאות בכנסת (יולי 1960), כי מטעמי „כדאיות“ יש להגביל את ההרחבה של גידולי־התעשייה, כגון סלק־סוכר וכותנה (ייצור הסוכר בישראל אינו עומד בהתחרות עם יבוא סוכר מחו"ל; אין תנאים ליצוא הכותנה הישראלית, עת תעבור את המיכסה הדרושה לשוק הפנימי). ואשר לגידולי־יצוא הכריזו השר, כי הרחבתם תלויה בהורדת הוצאות־הייצור, כלומר, בהורדה נוספת של הכנסות החקלאים המייצרים, הירודות גם כיום מתחת לרמת הרווחיות המינימאלית. מסתבר, התוכנית הרשמית ל„ריאורגניזציה“ של החקלאות היא לא רק תוכנית גרועה, אלא היא גם לא כל־כך קלת־ביצוע.

בתוך משבר החקלאות הישראלית בכללה יש לציין במיוחד את משבר התנועה הקיבוצית, אשר ההתפתחות הקאפיטאליסטית הסוערת בישראל דוחקת במיוחד את רגליה *).

ממד השינוי (1948 = 100)	31.12.1958	8.11.1948	האוכלוסיה
244	2,031,672	834,317	האוכלוסיה בארץ כולה
309	324,636	105,115	האוכלוסיה הכפרית היהודית
145	78,634	54,208	האוכלוסיה הקיבוצית
			משקל הקיבוצים
55	3.9%	6.5%	בכלל האוכלוסיה
			משקל הקיבוצים באוכלוסיה
47	24.2%	51.6%	הכפרית היהודית

בסיכום, ירד, איפוא, משקלה של התנועה הקיבוצית בעשור הראשון למדינת-ישראל עד המחצית.

על-אף המחסור בכוח-אדם, הגדיל המשק הקיבוצי במשך 6 השנים מ-1952/3 ל-1958/9 את תפוקת הייצור ב-71%. אך יחד עם זאת החמירה מצוקתו לאין-ערוך: סכום החובות גדל ב-231%, תשלום הריבית גדל ב-447%, והסכום החסר להשלמת מימון ההשקעות גדל ב-430%. לפי חישוביו של הד"ר י. לוה, 95% מאמצעי-הייצור שבידי הקיבוצים אינם שייכים להם והנם משועבדים לנושים, ובממוצע עובד כל חבר-קיבוץ 4 שעות ביום על תשלום ריבית בלבד.

הרווחיות הירודה דוחפת את הקיבוצים להרחבת הייצור וכן לפיתוח ענפים בלתי-חקלאיים במשקיהם (מלאכה ותעשייה) — ומכאן ההזדקקות להלוואות נוספות והשקיעה הנוספת בחובות מצד אחד, וההזדקקות להעסקת עובדים שכירים מצד שני.

מציאות זו של הקיבוץ — היותו מנוצל על-ידי ההון הפינאנסי והמסחרי, מזה, והיותו נאלץ לנצל עבודה שכירה, מזה — סותרת לחלוטין את התיאוריה האנטי-מארכסיסטית של האידיאלוגים הקי-

* הטבלה הורכבה לפי הגנתונים של השנתונים הסטאטיסטיים לישראל,

מס' 8 ומס' 10.

בוציים, כאילו היוו הקיבוצים איים של החברה הסוציאליסטית ואף הקומוניסטית, תאים של עמל משוחרר בלי מנצלים ובלי מנוצלים. סתירה זו בין ההלכה ובין המציאות גורמת למשבר אידיאולוגי בתנועה הקיבוצית, המצטרף למשבר הכלכלי המתואר לעיל, וכן למשבר הפוליטי הנובע מהשתתפות מנהיגי התנועה הקיבוצית מכל הזרמים הציוניים-חלוציים (מפ"ם, אחה"ע, מפא"י) בממשלה שמדיניותה הורסת את הקיבוץ.

מצוקתה של ההתיישבות העובדת בכללה מולידה התנגדות גוברת והולכת למדיניות של הממשלה ושל הנהגת ההסתדרות הציונית (הסוכנות היהודית) — והתנגדות זו מן-ההכרח שתוליך לעליית עמלי המושבים והקיבוצים על דרך המאבק המעמדי, הכלכלי והפוליטי, כבעלי-ברית טבעיים של מעמד-הפועלים ושל שאר העובדים השכירים בישראל.

פרק 12.

יוקר הבנייה ומצוקת הדיור

מתוך הסכום הכולל של 7.1 מיליארד ל"י, שהושקעו במשק הישראלי בשנות 59—1949, תופסת הבנייה של מגורים 2.37 מיליארד, כלומר שליש מסך-כל השקעות-ההון. זהו, לכל הדעות, סכום גבוה הן מבחינה אבסולוטית והן מבחינה יחסית. השקעת-הון זו משתקפת בהיקף הבנייה, כדלקמן: *

(ראה טבלה בעמ' 62)

על-אף היקף גדול זה של בניית מגורים, נשארה בעיית השיכון בלתי-פתורה, והמוני עמלים ודלת-העם נתונים במצוקת-דיור משוועת. נצא ונראה **).

°) לפי השנתון הסטאטיסטי לישראל, מס' 10, עמ' 184; דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 151.

°°) הנתונים דלהלן שאובים בחלקם מהשנתון הסטאטיסטי לישראל, מס' 9, ובחלקם מסקר הלשכה המרכזית לסטאטיסטיקה, מאי 1960.

מטרים מרובעים		חדרים		גמר הבנייה
למגורים	כל הבנייה	למגורים	כל הבנייה	בשנה
748,802	842,916	32,461	33,561	1949
1,137,168	1,253,661	48,131	49,967	1950
1,989,703	2,211,359	83,731	86,921	1951
1,889,684	2,202,610	69,333	72,947	1952
925,914	1,304,198	34,316	39,758	1953
1,311,525	1,584,427	45,676	49,243	1954
1,747,158	2,019,938	70,695	75,020	1955
1,751,590	2,040,615	71,961	76,258	1956
1,543,460	1,903,408	71,245	75,913	1957
1,800,574	2,291,528	80,997	86,958	1958
1,976,000	2,598,000	אין נתונים סופיים		1959

צפיפות-הדיור הממוצעת בישראל היא אמנם 2 נפשות לחדר, אבל הרוב המוחלט של האוכלוסיה — 57% מהאוכלוסיה היהודית, 86% מהאוכלוסיה הערבית — מתגוררים בצפיפות אשר מעל לממוצע זה.

בצפיפות מעל ל-3 נפשות בחדר מתגוררים 23% מכלל המשפחות היהודיות, 73% מכלל המשפחות הערביות.

בצפיפות מעל ל-4 נפשות בחדר — 12% מהאוכלוסיה היהודית, 53% מהאוכלוסיה הערבית.

בצפיפות מעל ל-5 נפשות בחדר — 6% מהאוכלוסיה היהודית, 36% מהאוכלוסיה הערבית.

אולם מלבד הפער שראינו בתנאי הדיור בין המיעוט האמיד ובין הרוב העני של האוכלוסיה היהודית, ומלבד הפער שראינו בין האוכלוסיה היהודית ובין האוכלוסיה הערבית, — קיים עוד פער שלישי: בין יהודים יוצאי אירופה ואמריקה („עדוֹת-המערב“) ובין יהודים יוצאי אסיה ואפריקה („עדוֹת-המזרח“), כפי שמראה הממוצע לשנת 1959 בטבלה הבאה, המסווגת באחוזים את כל 499,600 המשפחות היהודיות:

סוג התושבים	נפשות בחדר	נפשות בחדר	נפשות בחדר	נפשות בחדר
	נפשות בחדר	נפשות בחדר	נפשות בחדר	נפשות בחדר
כל המשפחות היהודיות	43.1	34.0	22.9	100.0
ילידי הארץ	46.2	39.4	14.4	100.0
ותיקים — עדות המערב	65.8	28.6	5.6	100.0
ותיקים — עדות המזרח	30.8	31.1	38.1	100.0
עולים חדשים — עדות המערב	45.2	41.0	13.8	100.0
עולים חדשים — עדות המזרח	17.6	30.4	52.0	100.0

תנאים סאניטאריים קשים נלווים לצפיפות אצל משפחות מרובות ילדים. מקרב המשפחות היהודיות המטופלות ב־8 ילדים ויותר — 53% הן בלי חשמל בדירה, 39.5% בלי מטבחון, 64% בלי בית־שימוש בשטיפת־מים, 30% בלי מים זורמים, 46% בלי מקלחת.

הצפיפות היא גילוי אחד של מצוקת־הדיור; גילוי שני של מצוקה זו הוא חוסר תנאים סאניטאריים במשכנות־העוני, וגילוי שלישי הוא המצב הרעוע של המיבנים: „כ־43,500 משפחות מתגוררות בדירות, המסכנות את יושביהן, או במיבנים שאינם ראויים למגורים, או בתנאי צפיפות בלתי־נסבלים. חשבון זה אינו כולל 10,000 דירות הדרושות לחיסול סופי של המעברות.“*

בתל־אביב—יפו מתגוררים במיבנים הטעונים הריסה — 124,600 נפשות, שהם שליש מכלל התושבים! (לפי הדו"ח של מנהדס העירייה). בירושלים מתגוררים בשכונות המופיעות ברשימה להריסה דחופה — 16,000 נפש, ואילו היו מטפלים בשאלה בקנה־מידה של אנגליה, למשל, היה צורך להוסיף על רשימה זו עוד שכונות רבות והבעייה היתה מקיפה אוכלוסייה של לפחות 40,000 נפש, ז.א. למעלה מרבע האוכלוסייה כולה (לפי תוכנית משרד־העבודה). בחיפה מתגוררים במיבנים רעועים כאלה 54,700 נפש, כשליש מכלל התושבים. בעיירות הפיתוח 6,449 מתוך 17,428 יחידות־דיור, כלומר 37%, אינן ראויות לדיור וטעונות הריסה (לפי סקר חברת־השיכון „עמידר“ בשיתוף עם הרשויות המקומיות ומשרד־העבודה).

לסתירה הבולטת בין ההיקף הגדול למדי של הבנייה מאז

* משרד־העבודה: „תוכנית שיכון לחמש שנים 1960/65“.

קום המדינה ובין מצוקת־הדיור, שנשארה למרות זאת בחומרה כה רבה, יש כמובן סיבה, והיא: יוקר הבנייה, שאינו מאפשר לנזקקים ביותר — לא רכישת שיכון ולא תשלום שכר־הדירה הגבוה בבתים חדשים או „דמי־מפתח“ גבוהים בבתים ישנים.

מדד הוצאות הבנייה נמצא בעלייה מתמדת ותלולה: לעומת שנת 1950 הוא עלה פי 4.8, בעוד מדד־המחירים הכללי לצרכן עלה באותו פרק־זמן פי 3.2.

במידה רבה גוומת לייקור הדירות הספרות הקרקעית: „מחיר המיגרש מהווה למעלה מ־50% ממחיר הדירה במרכז עירוני“ (*).

גם לממשלה חלק נכבד בייקור הבנייה: „ההיטלים מהווים עכשיו 17% בערך של הוצאות הבנייה, ומסים עוד 3%; נניח שביחד 20% מהוצאות הבנייה נכנסים לקופות הממשלה או העיריות.“

ולבסוף מייקרים את הוצאות הבנייה הרווחים הספרטיים של קבלני־הבניין ושל חברות־השיכון למיניהן. אם חברת „ראסקו“ הנח־שבת לחברה „ציבורית“ (בתוקף השתתפות „קרן־היסוד“ של הסוכנות היהודית בהון המניות ובמועצת המנהלים) הגדילה את רווחיה בשנתיים האחרונות ב־100%, לא קשה לשער מהי מידת הרווחים של הקבלנים הפרטיים וחברות־הבנייה הפרטיות.

שר־העבודה הצהיר בכנסת (בנאום שהוזכר לעיל), כי „שכר־דירה כלכלי מחייב תשלום של 12% לשנה על כלל השקעות: המשקיע דורש 7%—6% ריבית על השקעתו, 3%—2% פחת ועוד 3% בעד גבייה, ניהול, אחזקה ומסים עירוניים“. לפיכך, חברת־בנייה או קבלן או בעל־בית „המשקיע בדירה אפילו רק 8000 ל"י — וזוהי דירה צנועה ששטחה אינו עולה על 45—50 מ"ר — דורש שכר־דירה של 80 ל"י לחודש“. כאן הסתמך שר־העבודה על ועדה בראשותו של הבנקאי להמן, שנתמנתה ע"י הממשלה לבדיקת תנאי הבנייה להשכרה, אשר קבעה בפירוש: „דיור להשכרה על יסוד רנטאביליות כלכלית אינו בא בחשבון כלל כפתרון לשכבות הרחבות של העולים וסוגים אחרים הזקוקים לדירות, ואשר הינם חסרי אמצעים או בעלי הכנסה נמוכה“. ועל כך הוסיף שר־העבודה מצדו: „שני שלישים

(*) „דבר“ מיום 14.10.60 במאמר: „בתים להשכרה ואשליות למכירה“.

(**) נאום שר־העבודה ג. יוספטל בישיבת הכנסת מיום 27.7.1960.

מהאוכלוסין הדורשים כיום שיכון מהממשלה שייכים לסוג שאינו יכול לשלם שכר־דירה כלכלי זה, שעליו דובר כאן.

ברור מכאן, כי הבנייה הקאפיטאליסטית הפרטית, המהווה כמחצית ההיקף הכולל של הבנייה כולה בארץ, איננה באה בחשבון לחלוטין בשביל דלת־העם הנתונה במצוקת־הדיור. בנייה זו מכוונת לשכבות האמידות ביותר, היא נושאת כאמור רווחים גבוהים, ולכן החל לזרום לענף כלכלי זה במידה גוברת גם ההון הזר. במאמר של „דבר“ שנזכר לעיל כתוב על נושא זה: „בעלי־הון מחו"ל הקימו בשנתיים האחרונות בנקים למתן משכנתאות... בנקים אלה הגדילו את הונם והשקעתם — מה שמעיד על עסקים מצליחים ומשגשגים... הבנקים למשכנתאות גובים ריבית של 14—13 אחוז בשנה... כלומר, האיש הקטן (?) הרוכש דירה במחיר 20 אלף ל"י אינו לקוח בשביל הבנקים למשכנתאות. הלקוח המתאים בשבילם הוא האיש, היכול להרשות לעצמו לקנות דירה במחיר 40 אלף ל"י, אך רוצה לרכוש דירה גדולה ויקרה עוד יותר — במחיר 60—55 אלף ל"י. לגבי אותו משתכן משכנתא ב־13% נחשבת לזולה, הואיל ושווי כסף זה כהון־חוזר נע סביב 18—15 אחוז, והבנק למשכנתאות משחרר אותו מן הצורך לנגוע בכספו המיועד לעסקיו”...

אפשר היה להניח, כי הדיירים העשירים, העוברים לדירות־לזכסוס בבתים חדשים והמשחררים את דירותיהם הקודמות בבתים ישנים, מפנים על־ידי כך מקום בשביל השכבות העממיות הנזקקות לדירה אנושית. אולם כדי להיכנס לדירה בבית ישן, צריך לשלם דמי־מפתח גבוהים, המהווים $\frac{2}{3}$ עד $\frac{3}{4}$ מהסכום הדרוש לקניית הדירה. ושוב נחסמת הדרך להשגת שיכון. גם „חוק הגנת הדייר“, שתכליתו המוצהרת היא להגן על הדייר בפני פינוי שרירותי על־ידי בעל־הבית ובפני העלאה שרירותית של שכר־הדירה, התרוקן מתוכנו ונמצא בסכנת ביטול גמור. מבין 540,000 דירות הקיימות בארץ — לדבריו של שר־העבודה באותו נאום בכנסת — חל עדיין „חוק הגנת הדייר“ רק על 100,000 דירות. אך השר הממונה על השיכון הוסיף ואמר: „אני מסכים לביטול חוק הגנת הדייר לגבי בניינים חדשים ולגבי בניינים שנבנו מאז הקמת המדינה ואילך“. גם הוועדה שנתמנתה ע"י הממשלה, בראשותו של השופט איזנברג, המליצה לבטל את תחולת חוק הגנת הדייר על כל דירה שנתפנתה

ע"י הדייר הקודם, והיא גם הציעה להעלות את שכר-הדירה בבתים שהחוק עדיין חל עליהם העלאה של 50% עד 300%.

מכאן ברור, כי אין לחפש את הפתרון למצוקת-הדיור של העולים החדשים ודלת-העם בבנייה הפרטית או בבתים שבבעלות פרטית. נשארה, איפוא, רק „הבנייה הציבורית“ המתנהלת במימון מלא או חלקי ע"י הממשלה, הרשויות המקומיות, הסוכנות היהודית, והסתדרות-העובדים (אגף-השיכון של משרד-העבודה, „עמידר“, „שיכון“, „מפעל השיכון בחסכון“ וכיו"ב). והנה מסתבר, גם בנייה ציבורית זו יקרה מדי בשביל השכבות העניות ביותר, הנגועות במצוקת-הדיור. בכך מודה גם אחד הפקידים הגבוהים האחראי לענייני שיכון במשרד-העבודה (*):

„בעייה חשובה היא הנטל הכספי, הכבד יחסית, הרובץ על כמה סוגים של משתכנים במסגרת הבנייה הציבורית. מסתבר, למשל, כי עולה, הרוכש דירה בשיכון-עולים, חייב לשלם על חשבון קרן וריבית 20—30 ל"י לחודש במשך חמש השנים הראשונות לכניסתו לדירה, ו-35—40 ל"י לחודש במשך 20 השנים שלאחרי-כן. ואלה הם תנאים לא-קלים בהתחשב בעובדה, שחלק גדול מאוד מהעולים, ובייחוד באזורי-הפיתוח, מגיע להכנסות חודשיות עד 150—200 ל"י בלבד למשפחה“.

„כן אין לראות כנוחים ביותר את תנאי הדירה, הניתנת לעולה בשכירות. עולה, שנכנס לדירתו לאחר 1956, משלם דמי-שכירות חודשיים בשיעור 12—24 ל"י... לא-אחת קורה, שעולה באזורי-פיתוח משלם דמי-שכירות גבוהים יותר מאשר תעשיין, המתגורר בדירה ישנה ומרווחת בתל-אביב“.

ובכן, במחירים הגבוהים של דירה, הן בבנייה פרטית והן בבנייה ציבורית, הן לרכישה והן לשכירה, נעוץ פתרון החידה, כיצד מתיישבת התנופה הגדולה של בניית מגורים עם הישארות מצוקת-הדיור בהיקף כה רחב.

לנוכח מצב זה, מהי המדיניות של הממשלה? — על כך אפשר לדון לפי כיוון התפתחות הבנייה בשנת 1959 לעומת שנת 1958 (**):

(*) ד"ר ח. דריין: „הבנייה בסקטור הציבורי והפרטי“, מוסף שנתי לכלכלה, „למרחב“, מארס 1960.

(**) על סמך הנתונים בדו"ח ישראל, 1959, עמ' 149, 153, 155.

ההשקעות בבניית-המגורים הפרטית עלו ב־9.6% ובבנייה הציבורית רק ב־5.6%, אבל גם הבנייה הציבורית שינתה את הרכבה — השקעותיה עלו רק בדירות בשביל לא־עולים ב־39%, ואילו בשביל עולים הן ירדו ב־13.2%.

בשנת 1959 תפשה הבנייה הציבורית 51.7% מסך־כל ההשקעות בבניית מגורים, ורק 56.5% מהבנייה הציבורית הוקדשו בשביל עולים; נמצא, איפוא, כי מסך־כל ההשקעות בבניית מגורים הופנו בשביל דיור לעולים רק 29% (בשביל תושבי המעברות רק 1.2%). קיצוץ הסעיף לבניית שיכונים בתקציב־הפיתוח של הממשלה מבשר אף הוא, כי אין במדיניותה סיכוי לפתרון הבעיה החמורה של מצוקת־הדיור ההמונית.

פרק 13.

נישול וקיפוח כלכלי של האוכלוסיה הערבית

השכבות העמלות של האוכלוסיה הערבית בישראל נתונות בצבת הדיכוי הכפול — הסוציאלי והלאומי. נוסף על הפגיעות שההתפתחות הקאפיטאליסטית והשתלטות ההון המונופוליסטי הזר פגעו בכלל עמלי ישראל, פוגעת בהמוני העמלים הערביים מדיניות הממשלה, המדכאת והמפלה־לרעה את האוכלוסיה הערבית בשטח הכלכלי כבכל השטחים, והמחזיקה את מרביתם בסד הממשל הצבאי. בסוף שנת 1949 מנתה האוכלוסיה הערבית בישראל 160,000 נפש מתוך 1,173,871 כלל האוכלוסין, או 13.7%; בסוף שנת 1959 — 229,844 נפש מתוך 2,088,685, או 11.0%. הפעילות של התושבים הערביים בחיים הכלכליים — בהשוואה לתושבים היהודיים — מבחינת המידה של תעסוקתם ואבטלתם משתקפת בטבלה הבאה, לפי הנתונים משנת 1959 (ממוצע שנתי)*, המראים שיעור יותר גבוה של אבטלה כמויה (אחוז נמוך יותר של המפרנסים מכל האוכלוסין שבגיל העבודה), שיעור גבוה יותר של אבטלה חלקית ושיעור כפול של אבטלה גמורה:

(*) סקר כוח־האדם מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1959.

תכונת כוח-האדם				
יהודים (במספר נפשות)	ערבים (במספר נפשות)	יהודים (באחוזים)	ערבים (באחוזים)	
1,354,000	128,600	100.0	100.0	כל האוכלוסין בגיל העבודה
661,100	53,400	41.5	53.9	מפרנסים („שייכים לכוח-העבודה“)
661,100	53,400	100.0	100.0	חלוקת המפרנסים
502,400	34,000	63.6	76.0	בעבודה מלאה
31,700	2,100	4.0	4.8	נעדרו זמנית מהעבודה
33,300	5,800	10.9	5.0	מובטלים לחלוטין
93,700	11,500	21.5	14.2	מובטלים חלקית (עבדו יותר משעה אחת בשבוע)

בטבלה הבאה מוצאים אנו את חלוקת 47,600 המועסקים הערבים, בתעסוקה מלאה או חלקית, לפי הענפים הכלכליים — באחוזים — בהשוואה לאותה חלוקה של 627,800 המפרנסים המועסקים היהודים (הממוצע של שנת 1959): (*)

הענף	יהודים	ערבים
חקלאות	14.2	44.9
תעשייה ומלאכה	23.9	16.2
בנייה ועבודות ציבוריות	9.2	13.2
תחבורה והחסנה	7.2	4.0
מסחר ובנקאות	12.4	7.0
שירותי מינהל ממשלתי וציבורי	8.4	2.7
שאר השרותים	24.7	12.0
כל הענפים	100.0	100.0

הרוב המכריע של האוכלוסין הערבים — 77% — מרוכז בכפרים, ורק 23% בערים (**).

(*) כנ"ל.

(**) „מצבם הכלכלי של המיעוטים בישראל“, סקר משרד-העבודה, ירושלים, אוקטובר 1959.

הננו רואים, איפוא, כי האוכלוסיה הערבית, עם היותה גם עתה כמקודם כפרית בעיקרה, חדלה מלהיות חקלאית ברובה לפי מקור פרנסתה: 77% מתגוררים בכפר, אך רק 45% מתפרנסים מחקלאות, בעוד חלקם של העוסקים בחקלאות באוכלוסיה הערבית היה בימי המאנדאט הבריטי — 65%*. ירידה זו של משקל החקלאות במיבנה הכלכלי של האוכלוסיה הערבית היא קודם-כל תוצאה מנישול הפלחים הערביים מן הקרקע, כתוצאה מהמלחמה הארצישראלית של שנות 1948/9 וכתוצאה מהמדיניות האנטי-ערבית של השלטון הבן-גוריוני.

בשטח המהווה כעת את מדינת-ישראל היו עד לשנת 1948 קיימים 364 כפרים ערביים, וכתוצאה מהמלחמה נותרו מהם רק 88 כפרים, ובהתאם לכך צומצם, כמובן, גם שטח החקלאות הערבית (**).

השנה	מספר הכפרים הערביים	השטח הכללי (בדונאמים)	השטח החקלאי המעובד (בדונאמים)
1945	364	4,311,000	2,752,000
לאחר 1948/9	88	1,236,000	553,000
ההפרש	276	3,075,000	2,199,000

אולם גם לאחר המלחמה חל בכפרים הערביים, שנותרו במדינת-ישראל או צורפו אליה אחר-כך על-פי ההסכם עם ממשלת-ירדן, צמצום נוסף של השטח, בעוד האוכלוסיה בהם גדלה עם זרם הפלחים מכפרים אחרים שנעקרו מאדמתם („פליטים מקומיים” משוללי-קרקע):

(*) ד. הורוביץ: „הכלכלה הארצישראלית בהתפתחותה”, תש”ד — 1944.

(**) נתונים אלה והטבלאות דלהלן שאובים מספרו של ח. הלפרין: „תמורות בחקלאות הישראלית”, תל-אביב, תשט”ז — 1957.

שנת	שנת	מצב הכפרים הערביים בישראל
1951	1945	
1,244	1,089	מספר התושבים בממוצע לכפר
14,707	16,492	שטח כללי בממוצע לכפר (בדונאמים)
6,602	9,136	שטח מעובד בממוצע לכפר (בדונאמים)
885	1,388	שטח מטעים בממוצע לכפר (בדונאמים)
11.8	15.1	שטח כללי בממוצע לנפש (בדונאמים)
5.3	8.4	שטח מעובד בממוצע לנפש (בדונאמים)
44	67	שטח ליחידת משק בממוצע (בדונאמים)

בהקצבות הממשלה ובפעולותיה לפיתוח החקלאות היא קיפחה ומקפחת את המשק החקלאי הערבי. הדוגמה הבולטת לכך היא האפליה הלאומית בהפניית מי-ההשקייה לשני הסקטורים הלאומיים של החקלאות הישראלית. בשנת 1958/9 היה השטח בהשקייה מכלל השטח המעובד — 37.7% בחקלאות היהודית, 3.7% בחקלאות הערבית. השוואה אחרת: השטח המעובד הערבי מהווה כעת 17.2% מכלל השטח המעובד (695 אלף דונאם מתוך 4 מיליון 40 אלף דונאם); מאז קום המדינה הורחב השטח שבהשקייה מ-300 אלף ל-1 מיליון 290 אלף דונאם, ז.א. ב-990 אלף דונאם, ומזה נוספו לחקלאות הערבית רק 18 אלף דונאם בהשקייה (26 אלף במקום 8 אלפים דונאמים) — כלומר, בסך-הכל 1.8% מתוספת ההשקייה ל-17.2% מכלל השטח המעובד. כתוצאה מכך, עומד לרשותו של כל מועסק בחקלאות היהודית בממוצע — 13 דונאם בהשקייה, ואילו בחקלאות הערבית — 1.3 דונאם*). קשה גם המצב בנוגע למי-שתייה; רק ל-60% מהאוכלוסיה בכפר הערבי הובטחה עד כה אספקת מים לשתייה.

המחסור בקרקע ובמים ובאמצעי-ייצור אחרים מעמיד את החקלאות הערבית בישראל על רמת רווחיות עוד יותר נמוכה מאשר של החקלאות היהודית הנמצאת אף היא, כפי שהראינו לעיל, בשפל המדרגה. גם המחסור באשראי להון חוזר, למימון הוצאות-הייצור, הוא חמור בחקלאות הערבית עוד יותר מאשר ביהודית; אשראי זה

* החישובים נעשו לפי הנתונים של השנתון הסטטיסטי לישראל,

ניתן בצמצום ממקורות ממשלתיים, ומכאן ההזדקקות למקדמות מאת החברות המונופוליסטיות, בהן תלויים הפלחים הערביים בשיווק תוצרתם. כך, למשל, מקבלים מגדלי-הטבק רק כמחצית האשראי הדרוש להם להון-חוזר*), והם נמצאים תחת תכתיב של 4 בתי-חרושת גדולים לסיגאריות, הכופים עליהם את היקף הגידולים, את המחירים ושאר תנאי השיווק. „בענף הכותנה קיימים הסדרים לשיווק על-ידי משווק יחיד, שבאמצעותו ניתן גם האשראי למגדלי-הכותנה... המגדלים הערביים קיבלו בשנה הקודמת מפרעות בשיעור של 50 ל"י לדונאם בלבד... שאינו מספק את צרכי המימון השוטפים לעונה, אם נניח שצרכי המימון קרובים יותר לסכום של 100 ל"י לדונאם"... גם בענף הירקות דומה המצב: „התלות של המגדלים הערביים באשראי של משווקי הירקות מקטינה את כוח-המיקוח שלהם, ועם זאת את התמורה שהם מקבלים עבור יכולם”.

גורם הבולם את התפתחותו של הכפר הערבי הוא עיכוב המוניציפאליזציה. בשנת 1958 נמצאו בישראל 133 אלף נפשות מחוץ לרשת הרשויות המקומיות, ומהם 108 אלף בכפרים הערביים. מתוך אוכלוסיה כפרית ערבית של 156 אלף נפש נמצאו 108 אלף, כ-70% מחוץ למוניציפאליזציה**).

כתוצאה מכל הנסיבות הללו, היה חלקה של החקלאות הערבית בהכנסה הלאומית מחקלאות רק 9.5%, בעוד חלקה בשטח החקלאי המעובד הכולל וכן במספר הכולל של המועסקים בחקלאות הוא 17%. בשנת 1958 היתה ההכנסה השנתית הממוצעת על כל מועסק בכל ענפי המשק הישראלי — 4400 ל"י, ולעומת זאת על כל מועסק בחקלאות כולה — 3200 ל"י, בחקלאות היהודית — 3476 ל"י, בחקלאות הערבית — 1817 ל"י. מסתבר, למועסק היהודי בחקלאות היתה הכנסה שהיא רק 79% מהכנסתו של מועסק בכל ענפי-המשק, למועסק הערבי בחקלאות — רק 41%; ובהשוואה

(*) נתונים של „בנק לסחר-חוץ” בתוכניתו להקמת בנק בשביל הסקטור הערבי של המשק הישראלי, תל-אביב, מאי 1959.

(**) מחקר על המסים המוניציפאליים בארץ, משרד-הפנים, ירושלים

1958.

להכנסתו הירודה של החקלאי היהודי היתה הכנסתו של החקלאי הערבי רק 52% (המחצית בערך *).

בשנת 1959 הורע המצב עוד יותר. הכנסתו הממוצעת של מועסק בחקלאות כולה ירדה עד ל-58% מהכנסת מועסק בכל ענפי המשק; ואם נביא בחשבון, שאצל המועסק היהודי בחקלאות היא ירדה עד 71%, נראה בנקל מה גדולה הירידה בהכנסתו של החקלאי הערבי **).

דלדול זה של החקלאים הערביים, העולה עוד בהרבה על דלדולם של החקלאים היהודיים, מהווה למעשה נישול כלכלי, נוסף על הנישול המלחמתי, ונוסף על הנישול התחיקתי-מינהלי. בסוף שנת 1958 היה מצבם של המפרנסים בכפרים הערביים, כדלקמן:

13.410 — בעלי משקים עצמאיים המתפרנסים מהם;
7.330 — בעלי משקים זעירים היוצאים לעבודה שכירה להשלמת פרנסתם;
15.440 — פועלים חקלאיים שכירים, העובדים חלק מהזמן בכפר וחלק מהזמן מחוץ לכפר;
1.250 — סוחרים ובעלי-מלאכה
37.430 — מפרנסים בכפרים הערביים ***).

התרוששות החקלאים הערביים דוחפת אותם, איפוא, לעבודה שכירה מחוץ לכפר, בערים. הם מצטרפים בנדידה אחרי עבודה לפועלי נצרת, שאינם מוצאים לעצמם אף הם תעסוקה בעיר-מגוריהם. מתוך 3,550 עובדים שכירים בנצרת רק 1,500 מועסקים במקום (42%), בעוד רובם (58%) מוצאים או מחפשים עבודה בחיפה, במפרץ, בעפולה, בעמק, בטבריה, בעכו, וכו'. אולם גם בדרכם לעבודה שכירה נתקלים העמלים הערביים במכשולי הדיכוי הלאומי.

(*) החישובים נעשו בהתאם לדו"ח ועדת-הורוביץ על המצב בחקלאות, ינואר 1960, עמ' 24.

(**) נספח לנאום-התקציב של שר-החקלאות בכנסת, פברואר 1960, חלק א', עמ' 22.

(***) סקר משרד-העבודה, אוקטובר 1959.

חיפוש ומציאה של תעסוקה מחוץ למקום-המגורים קשורים ברשיון-תנועה מאת הממשל הצבאי, המשתמש באמצעי זה כמכשיר של אפלייה, איום, לחץ וקיפוח מזה, של פרוטקציוניזם ושיחוד מזה. מכשול שני הוא „חוק שרות התעסוקה“, המצמיד את דורשי-העבודה למקומות-מגוריהם, והכופה על הפועלים הערביים את עקיפת לשכות-העבודה במרכזי-התעסוקה, שאינן מוכנות לספק להם עבודה, לפי שהם „אינם אנשי-המקום“; במצב זה מופקרים הפועלים הערביים לשכר ירוד יותר, לניצול-יותר, על-ידי המעביד המקבל אותם שלא באמצעות הלשכה; מצד שני, הם מופקרים לסכנה מתמדת של גירוש ממקום-העבודה על-ידי פקידי הלשכה „שומרי החוק“.

מכשול שלישי הוא התנכרות ההנהגה והמנגנון הביורוקראטי של ההסתדרות לפועלים הערביים. במשך 12 שנה למן קום המדינה היתה ההסתדרות נעולה בפני הפועלים והפלחים הערביים. מאז נפתחו לפניהם שערי ההסתדרות בהתחלת 1960, נרשמו לחברות בהסתדרות 24 אלף עמלים ערבים (מכיוון שמספר זה כולל גם נשות חברים עקרות-בית, הרי זה כמחצית של כלל העמלים הערבים בעיר ובכפר). אולם הנהגת ההסתדרות מסרבת עדיין לקיים למעשה לגביהם את שוויון הזכויות ההסתדרותיות: היא מסרבת להקים מועצות-פועלים מקומיות, סניפי מוסדות העזרה ההדדית ההסתדרותיים וכיו"ב ביישובים הערביים, כשם שהממשלה מסרבת להקים שם לשכות-עבודה שיישאו באחריות לתעסוקה בשביל דורשי-העבודה המקומיים. העובד הערבי מקופח, איפוא, גם כחבר ההסתדרות — מבחינת הפעלת מלוא זכויותיו בשטח הדמוקראטיה ההסתדרותית, מבחינת התעסוקה, מבחינת השרותים, מבחינת ההגנה על שוויון שכרו ותנאיו הסוציאליים. אי-השוויון בשכר של הפועל הערבי קיבל אפילו אישור רשמי להלכה, עת יו"ר ועדת הבוררים של המחלקה ליחסי-עבודה במשרד-העבודה של הממשלה הוציא פסק-דין, לפיו יהיה שכרם של פועלים ערביים, זמניים וקבועים, מתחת לרמת השכר של פועלים יהודיים בעבודה מקבילה (נובמבר 1959).

עוד בשנת 1957, כאשר הלשכה המרכזית לסטאטיסטיקה ערכה סקר על הוצאות של משפחות העובדים השכירים בערים, נחגלתה האפלייה של הפועלים הערביים (*):

(*) מובא מתוך סקר משרד-העבודה, אוקטובר 1959.

מצב משפחה העובד השכיר		יהודים		ערבים	
גודל המשפחה בממוצע		3.9	נפשות	5.9	נפשות
ההוצאות לחודש		262.31	ל"י	217.20	ל"י
מזה למזון		121.87	ל"י	119.65	ל"י
ההוצאות לנפש		67.23	ל"י	36.81	ל"י
מזה למזון לנפש		31.25	ל"י	20.28	ל"י

קשה במיוחד הוא מצבה של האינטליגנציה הערבית, שאינה מוצאת תעסוקה — לא במנגנון הממשלתי והציבורי ולא אצל מעבידים פרטיים יהודיים (מחמת האיבה השובינית), ואף לא בסקטור הערבי (מחמת דלותו). על־אף הקיפוח השורר גם בשטח ההשכלה התיכונית והגבוהה, הולך ומתרבה משנה לשנה מספר המשכילים הערביים שאינם מוצאים לעצמם תיקון בחברה הישראלית.

קיפוחם של הפלחים, הפועלים והמשכילים הערביים משתקף, כמובן, גם בסיכום הכללי של הסקטור המשקי הערבי: „בעוד שהאוכלוסיה הערבית מהווה יותר מ־10% מכלל האוכלוסיה של מדינת־ישראל, הרי חלקה בהכנסה הלאומית הוא 4%—5% בלבד... יש לזכור שההכנסה הממוצעת בכל ענף וענף בסקטור הערבי נמוכה מזו שבאותו ענף בסקטור היהודי, אם־כי קשה לקבוע בדיוק את הפרשי ההכנסה הממוצעת בשני הסקטורים. רמת ההכנסה הנמוכה יחסית של הערבים מוסברת על־ידי שיעורי השכר שהם נמוכים יותר לגבי שכירים ערביים וכן על־ידי העובדה שהשכירים הערביים מועסקים פחות ימים בשנה מאשר השכירים היהודיים באותם ענפים“ (*). מחזור־התשלומים בין הסקטור הערבי ליהודי מסתכם (לפי אומדן „בנק לסחר־חוץ“ לשנת 1957) בייתרה של 10 מיליון ל"י לטובת הסקטור היהודי, ששילם לסקטור הערבי 41 מיליון ל"י וקיבל ממנו 51 מיליון ל"י.

האפלייה הכלכלית משפיעה, כמובן, גם על אי־שוויון ברמת־ החיים. עמדנו לעיל על ההבדל ברמת התצרוכת של מזון, ובפרק הקודם צויין ההבדל במידה של מצוקת־הדיור. וזה סיכום ההשוואה לגבי צפיפות הדיור (**):

(*) נתונים של ה„בנק לסחר חוץ“, מאי 1959.

(**) הנתונים על דיור בפרק זה לקוחים מסקר משרד־העבודה הנ"ל.

גודל הדירה		אחוז המשפחות
עד 1 חדר		32.1
עד 2.5 חדר		52.5
מ־3 חדרים ומעלה		15.4
בס"ה		100.0
מתוך 477,100 משפחות יהודיות		מתוך 36,900 משפחות ערביות

גם רמת התנאים הסאניטאריים ירודה בדיור של האוכלוסיה הערבית לעומת היהודית:

באחוזים					סוג האוכלוסיה
דירות זוגיות	דירות בל	דירות בל	דירות בל	דירות בל	
13.4	5.1	13.3	20.8	15.8	כל המשפחות היהודיות
87.8	67.5	87.8	93.5	96.2	כל המשפחות הערביות
10.3	5.6	12.1	15.6	12.4	משפחות יהודיות עירוניות
58.2	35.2	39.6	84.7	89.0	משפחות ערביות עירוניות
22.4	3.5	17.3	37.6	27.0	משפחות יהודיות כפריות
97.5	78.1	80.1	96.4	98.6	משפחות ערביות כפריות

אין לטעון בשום פנים ואופן, שאי־שוויון זה הוא פרי העבר מלפני קום המדינה, ואין אחריות השלטון במדינה חלה עליו. ההיקף העצום של הבנייה הממשלתית והקשורה במימון ממשלתי פסח לחלוטין על האוכלוסיה הערבית הזקוקה ביותר לעזרה בשיכון. הנה, בשנות 57—1950 נכנסו לדירות חדשות 347,400 משפחות, מהן 337,900 (97.3%) משפחות יהודיות, ורק 9,500 משפחות ערביות (2.7%). בשנות 59—1958 כללה הבנייה הציבורית שיכונים בשביל הערבים בשיעור של 1.1%—0.3% מסך־כל הבנייה!

גם בשרותים הסוציאליים אין הממשלה נותנת את העדיפות הדרושה למקופחים ביותר, כדי להקטין את פער אי־השוויון הכלכלי־החברתי הקיים, אלא היא נוקטת גם באספקת השרותים קו של קיפוח לאומי, המרחיב את הפער ומחמיר את אי־השוויון.

תמורות ומגמות

בשתיים-שלוש השנים האחרונות חלו בכלכלה הישראלית כמה תמורות והתגברו כמה מגמות, שעיקרן בעלייה סוערת של רווחי-ההון לעומת ירידת משקלו של שכר-העבודה בהכנסה הלאומית, במיפנה להעדפת התעשייה על החקלאות בסולם-העדיפות של ההשקעות, בהעברת מפעלים ממלכתיים לבעלות ההון הזר, בהכוונת הייצור מהשוק הפנימי לשווקי היצוא, בריכוז והרכוז מזורז של ההון. תמורות ומגמות אלו מצאו את ביטויין בדו"ח של המומחה האמריקאי לכלכלה, הפרופ' אדוארד א. טננבאום, שביקר בישראל פעמיים מטעם „המינהל לשיתוף-פעולה בינלאומי" של ממשלת ארה"ב — בסוף שנת 1957 ובמחצית שנת 1960 (*). הוא קובע שהתמורות והמגמות המסתמנות במשק הישראלי כעת הולמות את מסקנותיו שהגיש בדו"ח הקודם מסוף 1957 (עמ' 2—1):

- (1) חל מיפנה בהזרמת האמצעים מן החקלאות אל התעשייה;
- (2) הרחבת התעשייה מכוונת כמעט כולה ליצוא, כי בשביל התצרוכת הפנימית יש כבר די-והותר;
- (3) שיטת הקיצוב הפנימי אינה ניכרת עוד, ו„ספק אם קיימת עדיין אינפלוציה" (??);
- (4) „היוזמה הפרטית והשקעות-חוץ פורחות בישראל, כפי שלא פרחו מעולם; העידוד של השקעות הון פרטי, מקומי וזר, משמש אבן-פינה למדיניות הכלכלית של הממשלה";
- (5) ההסתדרות שיתפה פעולה במניעת העלאות שכר בלתי-מוצדקות, וזאת במידה שאין לה כמעט אח-ודוגמה בעולם; עליית השכר לא הדביקה את עליית פריון-העבודה;
- (6) „מלבד פיקוח מסויים מצד בנק ישראל על בנקים מסחריים במתן הלוואות, בוטל למעשה הפיקוח הממשלתי בפנים;

*) "Israel's Industrial Finances — A Second Look" — Report to the Government of Israel and U.S. International Cooperation Administration, Washington, June, 30, 1960.

ואילו הפיקוח על מטבע-חוץ ועל היבוא קיים אמנם עדיין, אבל על-פירוב לא נשאר ממנו אלא כוח-ההטרדה בלבד.

על יסוד תיאור זה של ההתפתחות, התואמת את הקו המנחה שהותווה על-ידו בשם שולחיו לפני שנתיים-רוחצי, הגיש המומחה האמריקאי הרשמי המלצות, אשר כל-עיקרן היא הכוונה להגביר את ההשתלטות של ההון המונופוליסטי האמריקאי בישראל, הן על מערכת הייצור והאשראי, והן על מכונת השלטון הממלכתי.

פרק 14.

כיוון השקעות ההון

כפי שצויין כבר לעיל, היפנה ההון האמריקאי תחילה את ההתפתחות הכלכלית של ישראל בכיוון החקלאות. המומחה הכלכלי האמריקאי, שנשלח בשנת 1949 בראש משלחת בשם האו"ם לסקר ארצות המזרח-התיכון, גורדון ר. קלאפ*, הדגיש בדו"ח שלו, כי מדינת-ישראל צריכה להתפתח כארץ חקלאית ולא תעשייתית. והנה, בשנת 1957 המליץ מומחה כלכלי אחר של שלטונות ארה"ב, הפרופ' א. טננבאום, על "מיפנה מפיתוח חקלאות ומכרות לפיתוח חרושת" — בכיוון הפוך לגמרי. שינוי יסודי זה חל לא רק במסקנות העיוניות של המומחים האמריקאיים, אלא גם במדיניות המעשית של המונופולים האמריקאיים ושל הממשלה האמריקאית, בהכוונת השקעות-ההון. מה גרם לתמורה הזאת?

ראשית-כל, החריף עד מאוד משבר עודפי התוצרת החקלאית בארה"ב. בשנת 1954 קיבל הקונגרס של ארה"ב חוק מיוחד (מס' 480) בדבר משלוחי עודפי-מזון לארצות-חוץ, וממשלת ארה"ב מקציבה מדי שנה בשנה מענק בסך 5 מיליארד דולאר לחקלאות חלף צמצום שטחי המיזרע. שר-החקלאות של ארה"ב, עזרא בנסון, לאחר ביקורו בישראל (יולי 1960), הודיע שהשוק הישראלי ירחיב את היבוא של עודפי תוצרת חקלאית אמריקאית (כעת — בסך 60

*) Final Report of the U.N. Economic Survey Mission for the Middle East, U.N., Lake Success, 28 December 1949; Part 1, p. 1—2.

מיליון דולאר לשנה). ואם ישראל נועדה להוות שוק בשביל הייצוא החקלאי האמריקאי, הרי אין להרחיב בה את הייצור החקלאי העצמי, אלא להקפוא ולצמצמו.

שנית, נוצר בישראל „אקלים” נוח ובטוח בשביל השקעות בתעשייה. אקלים נוח — מפני שממשלת ישראל מבטיחה רווחים גבוהים למשקיעים על-ידי הלוואות, מענקים, פטורים ממסים, מתן חופש לקביעת מחירים מונופוליסטיים, וכו', ואילו הנהגת ההסתדרות מבטיחה את ריסון תביעות השכר ואת פיגורו אחרי עליית פריון-העבודה; אקלים בטוח — מפני שממשלת-ישראל הוכיחה את עצמה כמשענת אמריקאית נאמנה והתחייבה כלפי ארה"ב להבטיח את השקעות-ההון האמריקאיות מפני „הסיכון הבלתי-מסחרי”, כלומר, מפני איסור על הוצאת מטבע-חוץ, הפקעת-רכוש, הלאמה וכיו"ב.

שלישית, הכשירה הרווחיות הגבוהה של המפעלים התעשייתיים שהוקמו בישראל (עליית הרווחים ב-200% עד 300% בשנתיים האחרונות) את הקרקע להמרת סיוע כלכלי אמריקאי ממשלתי בהשקעות הון אמריקאי פרטי, הזורם לענפי-המשק בהם שער-הרווח הוא הגבוה ביותר.

רביעית, דוחפת ההתחרות של המונופולים המערבי-גרמניים, הצרפתיים והאחרים בשוק הישראלי את המונופולים האמריקאיים ליצוא הון אל ענפי המשק הישראלי המושכים את המונופולים המתחרים, והם: התעשייה, הבנקאות, המלונאות.

ולבסוף, חמישית, לשלטונות ולמונופולים של ארה"ב יש עניין להקים בישראל — המעשנת הבטוחה ביותר של נאט"ו במזרח-התיכון — מפעלים תעשייתיים ובסיסי אספקה, בעלי ערך אסטרטגי. בהקשר זה יש לציין את עליית משקלה של התעשייה הצבאית בייצור וביצוא התעשייתי הישראלי ואת קשריה ההדוקים עם התעשיות הצבאיות של מדינות-מערב שונות. די להזכיר, כי מוצר מסויים של התעשייה הצבאית הישראלית מיועד לצבאות של ארצות-חוץ מערביות בכמות העולה פי 70 על זו הדרושה לצה"ל^(*).

המיפנה בהעדפת התעשייה על החקלאות לא שינה במאומה את העדיפות הראשונה הניתנת לענפים הבלתי-ייצרניים של המשק: מסחר, בנקאות, מלונאות. ממשלת ישראל הסתגלה לאינטרסים המשתנים של ההון האמריקאי ולא עמדה על פיתוח פרופורציונאלי,

(*) השנתון הממשלתי, תשכ"א, הפרק על משרד-הבטחון.

הארמוני של ענפי המשק בכיוון שיבטיח את העצמאות הכלכלית: בשנים הקודמות הזניחה את הפיתוח התעשייתי, ובשנים האחרונות היא מסיגה לאחור את הפיתוח החקלאי, וכל השנים היא מזניחה את הייצור של אמצעי-ייצור.

בעוד ההשקעות בחקלאות היוו בשנת 1954, למשל, 27% מסך-כל ההשקעות במשק, הרי ירד משקלן בשנת 1958 עד 21%, ובשנת 1959 עד 19.4%, אם-כי 460 היישובים החקלאיים החדשים לא קיבלו עדיין את הציוד המינימאלי הדרוש להבטחת קיומם והם עומדים על סף ההתמוטטות.

לתקופת 11 השנים 1949—59 מתחלקות השקעות-ההון (מחושבות לפי מחירי 1956/7, חוץ משלוש השנים האחרונות שחושבו לפי מחירים שוטפים), כדלקמן (*):

הענף	ההשקעה ב-11 שנים במיליוני ל"י	האחוז ב-11 השנים	ההשקעה בשנת 1959 במיליוני ל"י	האחוז בשנת 1959
1. תעשייה, מחצבים חשמל	1594	22.4	243	25.0
2. חקלאות והשקייה	1463	20.6	189	19.5
3. תחבורה	921	13.0	113	11.6
4. בנייה	2371	33.4	298	30.8
5. שירותים	752	10.6	127	13.1
בס"ה	7101	100.0	970	100.0

מדיניות הממשלה משפיעה על הכוונת ההשקעות לא רק ע"י הרכב תקציב-הפיתוח אלא גם ע"י „מרכז-ההשקעות" הנותן את האישורים למפעלים הנהנים מזכויות-יתר מיוחדות („מפעלים מאושרים"). בעשר השנים 1950—59 ניתנו 1580 אישורים כאלה על השקעה כוללת בסך 252.9 מיליון דולאר (במטבע-חוץ) ובסך 244.3 מיליון ל"י (במטבע ישראלי), אשר עליה הוסיפה הממשלה הלוואות מאוצר-המדינה בתנאים נוחים מיוחדים בסך 332.2 מיליון ל"י (**).

(*) שנתון הממשלה, תשי"ט, עמ' 441; ל. אשכול: „נבוא חשבון",

1957: דו"חות בנק ישראל, 1958.

(**) דו"ח מרכז ההשקעות ליום 31.12.1959.

המקורות של ההון הזר ל"מפעלים המאושרים" מובאים בטבלה הבאה :

הארץ	הסכום במיליוני דולארים	האחוז
ארה"ב וקנדה	145.4	57.5
מערב-אירופה	47.3	18.6
אמריקה הלאטינית	43.4	17.2
אפריקה ואוסטרליה	6.3	2.5
ארצות אחרות	10.5	4.2
בס"ה	252.9	100.0

העברות ההון מהארץ אל משקיעי-החוץ (מרווחי "המפעלים המאושרים") גדלו מ-370 אלף דולאר בשנת 1954 ל-2.3 מיליון דולאר בשנת 1959.

על כיוון ההשקעות ב"מפעלים המאושרים" בשנת 1959 מצביעה הטבלה הבאה :

הענף	ההשקעה במיליוני דולאר	ההשקעה במיליוני ל"י	ההלוואה הממשלתית במיליוני ל"י	כל ההשקעה בענף במיליוני ל"י (1 דולאר = 2.4 ל"י)	אחוז הענף מההשקעה במטבע זר	אחוז הענף מסך כל ההשקעות
תעשייה	16.0	45.9	85.4	169.7	23.3	50.0
חקלאות	0.1	0.3	0.04	0.6	0.15	0.2
בניין ומלונאות	6.7	7.1	10.3	33.4	9.8	9.8
תחבורה	5.8	0.1	9.3	23.3	8.4	7.0
שרותים אחרים						
(מסחר, בנקאות)	40.1	12.8	3.9	112.9	58.35	33.0
ס"ה	68.7	66.2	108.9	339.9	100.0	100.0

גם הנתונים למחצית השנה ינואר-יוני 1960 מוכיחים את התגברות הזרימה של ההון הזר בעיקר לענפי המסחר, הבנקאות, המלונאות והתעשייה (הקלה בעיקר); ההלוואות הממשלתיות הולכות בעקבות ההון הזר. העתון הבורגני "הארץ" כתב (בגליון

מיום (28.9.1960): „הון זר בסכומים ניכרים לפי אמת-המידה שלנו, החל להתדפק על דלתותינו“ — והגורמים לכך: „חוק עידוד ההשקעות, וההקלות שהוכנסו בזמן האחרון; מאזניהם השנתיים הטובים למדי של מפעלים ישראליים שהקימו משקיעי-חוץ; עלייתם המתמדת של שערי המניות התעשייתיות; זרם ההלוואות לישראל ממוסדות עולמיים חשובים, וכדומה“.

פרק 15.

ריכוז והרכז של ההון - התהוות הון פינאנסי

על התעשייה הישראלית עובר בשנים האחרונות תהליך של ריכוז הייצור במפעלים גדולים שבידי קבוצות-הון ספורות, תהליך המוליך להתהוות מונופולים. תהליך זה החל להסתמן כבר בשנות 8—1956, והוא משתקף בטבלה הבאה, המקיפה את כל מפעלי התעשייה והמלאכה בארץ (ומספרם: 7502 בשנת 1956; 9946 בשנת 1958 (*).

האחוז ממספר כל המועסקים		האחוז ממספר כל המפעלים		סוג המפעלים
1958	1956	1958	1956	
המפעלים הזעירים				
28.8	33.7	85.8	83.5	(פחות מ-15 מועסקים)
המפעלים הבינוניים				
25.5	25.0	10.7	12.8	(15—50 מועסקים)
המפעלים הגדולים				
45.7	41.3	3.5	3.7	(למעלה מ-50 מועסקים)
100.0	100.0	100.0	100.0	בס"ה

בשנתיים 8—1956 גדל, איפוא, הריכוז של המועסקים (ושל התפוקה, כמובן) במספר מצומצם של מפעלים גדולים, בעוד חלקם של המפעלים הזעירים המרובים הלך וירד; ובשנתיים שעברו מאז

(*) השנתון הסטאטיסטי לישראל, מס' 10 עמ' 182.
הירחון הסטאטיסטי לישראל, אפריל 1959, עמ' 424/5.

(60—1958), לפי הנתונים הארעיים, התקדם תהליך זה עוד יותר, כתוצאה מעליית הרווחים במאות אחוזים ומהצבר־ההון המוגבר. תהליך הריכוז פקד בי־תר־שאת את החרושת ההסתדרותית בשנות 59—1956 (*):

סוג המפעלים						המפעלים הזעירים (עד 20 מועסקים)
האחוז ממספר כל המפעלים		האחוז ממספר כל המועסקים		האחוז מכלל התפוקה		המפעלים הבינוניים (21—100 מועסקים)
1959	1956	1959	1956	1959	1956	המפעלים הגדולים (למעלה מ־100 מועסקים)
9.5	10.9	12.0	15.9	56.8	60.6	
19.4	24.6	23.8	28.6	32.1	29.9	
71.1	64.5	64.2	55.5	11.1	9.5	
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	ס"ה

ובכן, בתעשייה הכל־ישראלית כבר בשנת 1958 ריכוז 3.5% מכל המפעלים — כ־46% מכל המועסקים, ואילו בתעשייה ההסתדרותית ריכוז 11% מכל המפעלים — 64% מכל המועסקים ו־71% מכל התפוקה.

המדיניות של הממשלה באמצעות מרכז־ההשקעות והתמיכות התקציביות עודדה את המפעלים הגדולים (של ההון הזר בעיקר) על־חשבון המפעלים הבינוניים והקטנים. המיפקד של „מפעלים מאושרים” לשנת 1957/8 הראה, כי המפעלים הגדולים (המעסיקים למעלה מ־100 איש) המהווים 18.9% מכלל המפעלים שנפקדו, מעסיקים 64.4% מכלל המועסקים ומפיקים 66.4% מכלל הייצור. כל „המפעלים המאושרים” שמספרם אינו מגיע ל־5% מכלל המפעלים התעשייתיים ריכוז בידם 25% מכלל הייצור התעשייתי וכן 60% מכלל היצוא התעשייתי.

בנק פיתוח התעשייה לישראל, המשותף לממשלה ולמינהל הסיוע האמריקאי, עודד אף הוא בהלוואותיו (123.4 מיליון ל"י ליום 31.12.1959) את המפעלים הגדולים (**):

(*) „החרושת בהסתדרות”, מס' 6, יוני 1959, עמ' 19—21; מס' 7, אוגוסט 1960, עמ' 22.

(**) לפי דו"ח טנבאום הנ"ל, עמ' 150.

סוג המפעלים	האחוז מכל המפעלים מקבלי ההלוואות	האחוז מסך כל ההלוואות
המפעלים הגדולים	12	71
המפעלים הבינוניים	31	22
המפעלים הקטנים	57	7
בס"ה	100	100

הממשלה ממריצה במדיניותה תהליך אובייקטיבי זה של ריכוז והרכוז. בדברים בוטים נתן לכך ביטוי שר-המסחר-והתעשייה פ. ספיר, אשר ב"מועצת-התעשייה" (לפי "דבר" מיום 26.10.1960) "הזהיר את התעשיינים, שאם לא יצטרפו לתנופת ההרחבה והגדלת הממדים של מפעליהם תוך הגדלת הפריזון, הם צפויים להישאר מחוץ למעגל ההתפתחות, ואלה שיישארו בחוץ יידונו לכלייה משקית".

בחנאים של ישראל "הצטרפות" המפעלים הזעירים והבינוניים "לתנופת ההרחבה" — משמע גם הסגרת מפעלים אלה להון הזר. קיימת, כנראה, בבורגנות הלאומית תגובה של התגוננות בפני מגמה זו, אם מנהל "רשות ההשקעות", הד"ר צ. דינשטיין, שהופיע יחד עם השר באותה "מועצת-התעשייה", ראה צורך להתריע ולהתלונן, כי משקיעי-חוץ רבים "רוצים לרכוש מניות במפעלים קיימים או להצטרף אליהם כשותפים, אך אינם מוצאים לכך נכונות והיענות מספיקה". למרות זה, מתחולל תהליך זה בקצב נמרץ ביותר.

בולט הריכוז בשטח היצוא. הפירמות בישראל העוסקות ביצוא היו בשנת 1957 — 1047 במספר; והנה 58 מהן (5% מכלל הפירמות) ריכוזו בידן 79% מכלל היצוא, לפי ערך הסחורות, בעוד 989 (95% מכלל הפירמות) — רק 21% מכלל ערך היצוא (*). ומכיוון שהיצואנים הגדולים מקבלים מאוצר-המדינה מענקים והלוואות נוחות בסך מאות מיליוני ל"י, הולך תהליך הריכוז ביצוא ומתגבר משנה לשנה.

עוד יותר בולט תהליך הריכוז וההרכוז בשטח הבנקאות. לפי דו"ח בנק ישראל, ריכוז שלושת הבנקים הגדולים ("הבנק הלאומי לישראל", "בנק דיסקונט", ו"בנק הפועלים") בשנת 1959 — 61% מכלל האשראי הבנקאי לעומת 51% בשנת 1955; באותו פרק זמן גדל חלקם של שלושת הבנקים בפקדונות עובר-ושב מ-54% ל-64%.

*) Economic Review, 1957, No. 38, p. 2.

ובפקדונות אחרים — מ-52% ל-69%. בשנים אלו גדל מספר הסניפים של 3 הבנקים הגדולים מ-104 ל-243 (80 סניפים לכל אחד בממוצע), בעוד ל-24 בנקים בינוניים וקטנים יש רק 83 סניפים בארץ (4—3 סניפים לכל אחד בממוצע) ... שורה של בנקים ומוסדות פינאנסיים אינם אלא חברות-בת של "הבנק הלאומי" ... "בנק דיסקונט" רכש באמצעות שלוחתו "בנק מרכנתיל" את הסניף הישראלי של "בנק עותומאן" ... "בנק הפועלים" בלע קופות-מילווה של רשת הקואופרציה האשראית ההסתדרותית. בכלל, נתונה הקואופרציה לאשראי בתהליך של חיסול הדרגתי: מ-93 אגודות שיתופיות לאשראי, שהיו אחרי קום המדינה, נותרו בשנת 1956 רק 60, ובשנים האחרונות עוד ירד מספרן והגיע עד 28 בלבד, שמהן 3 עומדות על סף היבלעות ע"י הבנקים הגדולים. דו"ח טננבאום (עמ' 186) אומר: "יש להכיר בעובדה כי 80—85% מסך-כל האשראי הבנקאי ניתן על-ידי שלושת או ארבעת הבנקים הגדולים".

לפי דו"ח בנק ישראל לשנת 1959, מהווה משקל ההכנסות מריבית בסך-כל הכנסותיהם של הבנקים רק 63%; שאר ההכנסות של-לא-מריבית נובעות בחלקן הניכר מהשתתפות הבנקים במפעלים תעשייתיים ואחרים הנושאים רווחים. "בנק לאומי" הקים חברת-בת מיוחדת להשקעות במשק, ובשותפות עם "הקורפורציה הכלכלית לישראל" (אמריקאית) רב חלקו כמשקיע בכל ענפי המשק הישראלי. "בנק הפועלים", בשיתוף-פעולה הדוק עם "אמפאל" ועם בנק ישראל-אמריקה, אף הוא נכנס כמשקיע לרשת שלמה של מפעלי-ייצור תעשייתיים ואחרים. "בנק דיסקונט" הוא שותף בחברת "דלק", במפעלי הצמיגים "אליאנס" ו"ג'נרל טיירס", בחברה לספנות "אליים", בחברת המטעים "מהדרין" וכו'. כך הולך וגואה תהליך ההתמזגות של ההון הבנקאי והתעשייתי — להון פינאנסי: "ריכוז הייצור; המונופולים הנובעים מכאן; התמזגות והזדווגות הבנקים עם התעשייה — לימד לנין — הנה תולדות התהוותו של ההון הפינאנסי ותוכנו של מושג זה".

אם ניקח לדוגמה של ריכוזיות את "החברה הכלכלית לארץ-ישראל" (Palestine Economic Corporation), הריהי מהווה מכשיר פינאנסי של ההון האמריקאי האדיר (הקונצרן קוץ-לב, בית להמן), הקשור בישראל עם ההון הציוני וההסתדרותי, עם הון פרטי ועם "הבנק הלאומי לישראל", והפעיל במשק הישראלי בשטחים הבאים:

קרקע ("חברת גב־ים"), מים ("חברת־המים" שקדמה ל"מקורות"), פרדסנות ("מהדרין"), בנקאות ("בנק מרכזי קנדה־ישראל", "בנק איגוד לישראל" ו"הבנק המרכזי"), בנייה ("נווה", "יקים", "קבלני בוני ערים"), מלונאות (כגון "מלון המלך דויד" בירושלים), מימון יבוא ויצוא ("איקוא", "קישון"), חברת־אשלג, חברת־החשמל, "דשנים וחמרים כימיים", זכיון צינור־הנפט אילת—חיפה, מפעלי נייר אמריקאיים בחדרה, בית־חרושת לצמיגים "שמשון" בפתח־תקווה, ביח"ר "סוליאטן" ו"שרף" ברחובות, מפעלי תעשיית כימיקלים ופלאסטיק, וכו' וכו'.

ההמלצות בדו"ח המומחה האמריקאי הרשמי, הפרופ' טננבאום, מנוסחות כך שהן מסוות אמנם את הכוונה, אבל אינן משאירות שום ספק בנוגע לתוצאתן: זירוז התהליכים של ריכוז והרכוז ההון ושל התהוות הון פינאנסי, וכמובן, בשליטה אמריקאית:

(א) דו"ח טננבאום ממליץ להרחיב את האשראי להון חוזר ב־200 מיליון ל"י נוספות תוך שנה אחת, ומתווה את הכיוון של הזרמת האשראי קודם־כל למפעלי ההון הגדול — לתעשיינים הגדולים ולסוחרים הסיטונאיים; במידה שחלק מהאשראי יופנה לחקלאות, הוא צריך להיות מיועד בעיקר להחליף את האשראי שהחקלאות מקבלת עתה מאת ספקיה התעשייתיים, ובכך, גם האשראי שיוקצה לחקלאות צריך להיות מיועד להקל על התעשיינים הגדולים ולא על היצרנים החקלאיים הזעירים (המלצות מס' 2—5). משמעותן של המלצות אלו היא — להעמיד את החסכונות של הציבור הישראלי, השמורים בפקדונות בבנקים, לרשות המימון של חברות־ההון המונופוליסטיות, התעשייתיות והמסחריות, בהן שולט ואליהן זורם ההון האמריקאי: "יש לשאול, כמה משקיעי־הון זרים נוספים היו נמשכים לתעשייה הישראלית, אילולא שמעו את סיפורי־הזוועה, האמיתיים למרבה הצער, על קשיי קבלת אשראי מקומי" — נאמר בדו"ח (עמ' 179).

(ב) פעולות־אשראי אלו ממליץ דו"ח טננבאום לבצע באמצעות 3—4 הבנקים הגדולים, החולשים — כאמור — על 80% עד 85% מכל היקף האשראי בישראל, ולהתעלם מעשרים־וכמה הבנקים הנותרים, החולשים בס"ה על 15—20% מהאשראי (המלצה מס' 7). יחד עם זאת, הוא ממליץ להעלות את שער־הריבית הרשמי הנוכחי, 9% לשנה, עד 13—16% לשנה, ומתנבא לביטול האיסור

החוקי על ריבית שחורה במרוצת-הזמן (המלצה מס' 6). בזה האופן מבקש הדו"ח של המומחה האמריקאי לעודד, הן את המונופוליוזיה של האשראי בידי כמה בנקים גדולים, והן את המימון של חברות-תעשייה-ומסחר מונופוליסטיות באשראי זה.

(ג) לשם עידוד תהליך ההתמזגות של ההון הבנקאי עם ההון התעשייתי להון פינאנסי, ממליץ דו"ח טננבאום להקל בתקנות של שוק ניירות-הערך, להרחיב את הפצת המניות של המפעלים הישראליים בארץ ובחו"ל, ולעודד את "בנק פיתוח התעשייה בישראל", "חברת פיתוח תעשיית התיירות" ובנקים אחרים שירכשו ויחזיקו מניות במפעלים הללוים מהם כסף (המלצות מס' 27—30, 34—37).

(ד) במטרת השתלטות ההון הגדול (המקומי והזר) על מפעלי המלאכה והתעשייה הזעירה בישראל, ממליץ הדו"ח האמריקאי "להוסיף להנהלה של הבנק למלאכה מספר מנהיגים של התעשייה והמסחר הפרטיים" (המלצה מס' 51), להקים מוסד מיוחד להשקעות הון זר במפעל המלאכה, בדומה ל"אמפאל" לגבי המפעלים ההסתדרותיים (המלצה מס' 54), וכן לייסד חברות מסחריות שבאמצעותן ישווקו מפעלי המלאכה את תוצרתם לשווקי היצוא, ועד מכירת התוצרת בחו"ל יקבלו "אולי" רק חלק מן התמורה... (המלצה מס' 55).

(ה) לצורך השתלטות נוספת של ההון האמריקאי על מערכת-האשראי בישראל, ממליץ דו"ח טננבאום, כי "בנק פיתוח התעשייה בישראל" ייכנס בשותפות עם מוסד-אשראי ראשי בחו"ל, כדי לספק את הצרכים של משקיעי-חוץ עתידיים (המלצה מס' 9), וכי הון זר ישותף בהרחבת האשראי לזמן-קצר (המלצות מס' 23—24), מלבד חלקו של ההון הזר, האמריקאי בעיקר, באשראי לזמן-ארוך. לחיזוק נוסף של השתלטות אמריקאית זו על מערכת-האשראי בישראל, ממליץ הדו"ח לבטל בהדרגה את הפיקוח על הבנקים (מבוא לפרק "סיכומים והמלצות"), לתת לבנקים רשות לחלק את האשראי כראות-עיניהם ללא אישור מאת בנק ישראל (המלצה מס' 1), להעביר את מרבית הסמכויות לגבי הבנקים מידי בנק ישראל (הממלכתי המרכזי) לידי איגוד-הבנקים, בו שולט ההון האמריקאי באמצעות הבנקים הגדולים (המלצות מס' 8,10).

כך כוסף הקאפיטאליזם המונופוליסטי-הממלכתי של ארה"ב לשליטה ולאינטרסים שלו את ההתפתחות הקאפיטאליסטית בישראל.

פרק 16.

הניפוח של תקציב-המדינה ומימונו הגרעוני

תקציב-המדינה בישראל מצטיין בהיקפו המנופח והמתנפח משנה לשנה, ולפיכך הוא מהווה מכשיר רב-עוצמה בעיצוב ההתפתחות הכלכלית והסוציאלית של החברה הישראלית. הצרה היא, שהממשלה משתמשת במכשיר זה — כפי שנראה להלן — לטובת ההון הגדול, הזר והמקומי, ולרעת המוני-העם.

על גידולו העצום של תקציב-המדינה לעומת ההכנסה הלאומית ב-4 השנים האחרונות תעיד הטבלה הבאה:

השנה	ההכנסה הלאומית	התקציב הכולל	התקציב בניכוי ההכנסות
התקציביות	במיליוני ל"י	במיליוני ל"י	ממקורות-חוץ וממפעלים עסקיים
		כחלק מן ההכנסה הלאומית	במיליוני כחלק מן ההכנסה הלאומית
1956/7	2092	769	568
1960/1	3336	1829	1435
		37%	27%
		55%	43%

מאחר שתקציב-המדינה שואב מן ההכנסה הלאומית חלק כה גדול וגדל, נודעת חשיבות רבה לכך, ממי הוא לוקח ולמי הוא נותן — לשון אחר: מהו הרכב ההכנסה וההוצאה של התקציב מאז קום המדינה, ומהו כיוון התמורות המסתמנות בהרכבו.

(ראה בעמ' 88)

(א) מן ההסתכלות בשתי הטבלאות הללו הננו למדים לדעת, כי יחד עם גידול נטל המסים, הולך וגדל חלקם של מסי-העקיפין בסך-כל המסים. ושום טענות דימאגוגיות, אין ביכולתן לשנות את העובדה, כי הטלת רוב המסים על כל סחורות התצרוכת (מכס, בלו, מס-קנייה וכו'), כלומר על כלל הצרכנים "במידה שווה", הריהי פוגעת במידה בלתי-שווה ולא-ינ-ערך קשה יותר בהמוני-

תקציבי-המדינה — הכנסה

שנת 1960/1		12 שנות 1948—60		ה ס ע י ף
במיליוני ל"י	באחוזים	במיליוני ל"י	באחוזים	
			(מחירים שוטפים)	
19.6	358.4	19.8	1501.2	מסים ישירים
32.3	591.6	30.7	2324.4	מסי עקיפין
				מילואות-פנים ומקורות-פנים
26.5	485.5	19.3	1461.3	שונים
				מפעלים עסקיים (רכבת, נמלים,
7.7	140.1	6.8	515.0	דואר, נכסי רשות הפיתוח)
				מקורות-חוץ (מילואות, מענקים,
13.9	253.8	23.4	1768.4	שילומים)
100.0	1829.4	100.0	7570.3	בס"ה

תקציבי-המדינה — הוצאה

שנת 1960/1		12 שנות 1948—60		ה ס ע י ף
במיליוני ל"י	באחוזים	במיליוני ל"י	באחוזים	
			(מחירים שוטפים)	
40.1	733.2	36.0	2747.3	צבא, משטרה מינהל וכו'
16.3	299.1	17.6	1349.8	כל השרותים (•)
				מפעלים עסקיים (רכבת, נמלים,
7.7	140.1	6.7	509.8	דואר, נכסי רשות הפיתוח)
11.5	210.0	8.9	681.7	תשלום חובות
24.4	447.0	30.8	2358.5	פיתוח
100.0	1829.4	100.0	7647.1	בס"ה

(•) בסעיף זה נכללו כל ההוצאות של משרדי הבריאות, הדתות, החינוך והתרבות, הסעד, העבודה, וכן ההקצבות למוסד הביטוח הלאומי, להיזלת מחירי מיצרכים, לתגמולים לנכי-המלחמה וקרבות-הנאצים.

העם דלי-האמצעים. נוסף על כך מהווים מסי-העקיפין גורם מייקר את המחיה, והשכר של העובדים לעולם אינו מדביק את הקצב וההיקף של ההתייקרות. משקלם של מסי-העקיפין בסך-כל המסים נמצא בעלייה מתמדת, והוא מתקרב לשני-שלישים.

לשם השוואה, ניתן בטבלה הבאה משקלם של מסי-העקיפין בכלל התוצר הלאומי הגלמי בארצות שונות:

ה א רץ	ה ש נ ה	האחוז של מסי-העקיפין מהתוצר הגלמי
בלגיה	1956	10.6
הולנד	1956	11.6
צרפת	1956	13.2
מערב-גרמניה	1956	13.4
איטליה	1956	14.9
ישראל	1956	15.0
ישראל	1957	16.3
ישראל	1958	17.2
ישראל	1959	19.0

(ב) המסים הישירים מוטלים גם הם כמשא כבד על מעמדי-הפועלים ועל שכבות-הביניים. המסים על הרכוש הם אפסיים אצלנו, והמושג „מסים ישירים” זהה כמעט עם מסי-ההכנסה. הפטורים וההקלות שהממשלה מעניקה חדשים-לבקרים דווקא לחברות-ההון הגדולות, ל„מפעלים המאושרים”, למשקיעי-ההון-זר, גורמים לכך, כי בסכום הכללי של מסי-ההכנסה שהממשלה גובה — חלקם של העובדים השכירים הוא 45%, חלקן של חברות-ההון 20%, וחלקם של שאר ה„עצמאיים” 35%. ולא-עוד, אלא העובדים השכירים משלמים את המס מייד על-ידי ניכוי מהשכר, בעוד בעלי-ההון משלמים רק מחצית על-חשבון השנה האחרונה ומחצית שנייה על-חשבון השנים הקודמות. יתר-על-כן, המעבידים הגובים את מסי-ההכנסה מהעובדים השכירים, הריהם מעכבים את הכסף אצלם ומשהים את העברתו לאוצר-המדינה. מבקר-המדינה התריע על כך לא-פעם, ואף גילה שהאוצר משיג לבעלי-ההון הלוואות בבנקים,

כדי שישלמו לו את חובותיהם למס־ההכנסה שלהם עצמם ושל העובדים ששילמו להם מכבר. כך משמשים האוצר והעובדים מקור מימון חינם לעסקי ההון הגדול!

(ג) חוץ מגידול המסים, הננו עדים לגידול הסעיף של מילוו־ת־פנים וכיו"ב, המכסה כבר למעלה מרבע התקציב הכולל. והנה, גם בצורתם ובהרכב מקורותיהם של מילוו־ת־פנים חלה תמורה רצינית, המטילה עומס נוסף על המוני העמלים. תחילה היו בעלי־חסכונות נענים לאמיסיות ממשלתיות, בייחוד לאיגרות־חוב צמודות לדולאר. אולם באחרונה, עקב עליית הרווחים של החברות הקאפיטאליסטיות הגדולות בארץ ועקב עליית שער מניותיהן בבורסה, מעדיפים בעלי־החסכונות לרכוש מניות הנושאות דיבידנדה עולה, מאשר איגרות־חוב של הממשלה הנושאות ריבית קבועה. רק על קופות־התגמולים של העובדים כפתה הממשלה להשקיע בניירות־ערך ממשלתיים בהתחלה 65% מכספיהן; עתה החליטה הממשלה לחייב את קופות־התגמולים של העובדים להשקיע 75% מכספיהן בניירות־ערך ממשלתיים; וכבר היא מתעתדת להעלות את ההיקף עד 85% ולהגיע בהדרגה ל־100% ("דבר", 28.10.1960). פירוש הדבר הוא, כי קופות־התגמולים יתרוקנו לגמרי ממזומנים ולא יוכלו לתת לחבריהן, לעובדים, את ההלוואות שהיו רגילות לתת להם לשיכון או לצרכים חיוניים אחרים. נמצא, כי גם סעיף זה בהכנסות תקציב־המדינה נהפך למשאבה השואבת לא מבעלי־ההון אלא ממעמד־הפועלים.

גידול הסעיף של מילוו־ת־פנים בדף־ההכנסות של תקציב־המדינה מבטא את שיטת המימון הגרעוני, המגדילה את החוב הפנימי של הממשלה (נוסף על גידול החוב של המדינה לחו"ל, עליו עמדנו כבר באחד הפרקים הקודמים).

הטבלה הבאה משקפת את הגידול המתמיד והגובר של חובות הממשלה בפנים הארץ * :

* שנתון סטאטיסטי לישראל, מס' 10, עמ' 340; דו"ח כספי של משרד־האוצר ליום 31 במארס 1960; דו"ח בנק ישראל 1958, עמ' 183; סקר בנק ישראל מס' 13, אוקטובר 1960.

השנה	כל חובי הפנים של הממשלה (במיליוני ל"י) ליום 31 במאָרס	החוב לבנקים בארץ (במיליוני ל"י) לסוף השנה	מזה לבנק ישראל (במיליוני ל"י) לסוף השנה
1949	46.8	—	—
1950	96.9	—	—
1951	162.3	—	—
1952	195.3	—	—
1953	225.3	171.4	133.5
1954	249.4	152.8	133.5
1955	300.5	199.9	171.1
1956	350.1	263.2	236.7
1957	564.8	317.0	271.3
1958	573.9	356.2	289.0
1959	828.7	362.1	317.7
1960	967.6	—	—

ליום 31.3.1960 הגיעו כל החובות של המדינה לסכום העצום של 2.5 מיליארד ל"י בקירוב, לפי הפירוט דלהלן (*):

חובות-חוץ במטבע-חוץ	1217.5 מיליון ל"י
חובות-חוץ במטבע ישראלי	299.2 " "
חובות-פנים	967.6 " "
בס"ה	2484.3 מיליון ל"י

ליום 30.9.1960 גדלו חובות-הפנים עד 1013.2 מיליון ל"י, וסך-כל חובות פנים וחוץ הגיע עד 2530.4 מיליון ל"י. (**)
כתוצאה מגידול חוב המדינה, הולך וגדל הסעיף של תשלום-חובות (קרן וריבית) בדף-ההוצאה של התקציב, והוא מגיע בשנה התקציבית הנוכחית ל-210 מיליון ל"י, (11.5% מן הסכום הכולל של התקציב), ז.א. כי השנה מוטל בממוצע על כל נפש בישראל מס של 100 ל"י לתשלום חובות-המדינה בלבד!

(ד) משקלם של מקורות-החוץ (מילואות, מענקים, שילומים)

(*) דו"ח כספי של משרד-האוצר ליום 31 במאָרס 1960.
(**) דו"ח כספי של משרד-האוצר ליום 30 בספטמבר 1960.

הוא למעשה יותר גבוה מאשר זה המשתקף לפי אחוזם בתקציב הכולל, מכיוון שהם מיועדים למימון תקציב־הפיתוח בלבד. ב־12 השנים שעברו היה משקלם של מקורות־החוץ (1768.4 מיליון ל"י) בסך־כל תקציב־הפיתוח (2358.5 מיליון ל"י) — 75% קל להבין, כי ההון הזר בהוותו שלוש־רבעי מכל המקורות לפיתוח, שלט למעשה על תקציב־הפיתוח ועל מדיניות־הפיתוח של הממשלה, וכיוון את התפתחות הכלכלה הישראלית בהתאם למטרות ולאינטרסים שלו.

בשנה האחרונה ירד משקלם של מקורות־החוץ במימון תקציב־הפיתוח, בעקבות המיפנה שחל באופי ובכיוון של יבוא ההון: נקודת־הכובד הועתקה מסיוע ממלכתי אמריקאי שזרם לצינורות ממלכתיים ישראליים — אל השקעות של הון־חוץ פרטי במפעלים קאפיטאליסטיים פרטיים בישראל. המדיניות התקציבית של הממשלה הגיבה על מיפנה זה בהורדה ניכרת של משקל הפיתוח בתקציב הכולל, מזה, ובהעלאה ניכרת של ההיטלים על המוני־העם (מסי־עקיפין, מילואות־פנים), מזה.

(ה) בצד ההוצאה מזדקר קודם־כל האחוז הגבוה אשר תופסת המכונה הצבאית־משטרתית־ביורוקראטית: 36% ב־12 השנים שעברו, 40% בשנה השוטפת. תופעה זו מבטאת, ראשית־כל, את הגברת מנגנון־הכפייה של המדינה הבורגנית בשרות האימפריאליזם מחוץ וההון הגדול מבית. שנית, מהוות הוצאות בלתי־פרודוקטיביות ענקיות אלו גורם עיקרי לאינפלציה, המרוששת את מעמד־הפועלים ואת שכבות־הביניים; שלישית, מתנקש ההיקף העצום של ההוצאות הצבאיות־משטרתיות־ביורוקראטיות בשרותים הסוציאליים החיוניים להמוני־העם (בריאות, חינוך, סעד וכו'), שאינם באים על סיפוקם ההכרחי, ושאינם מגיעים אף למחצית הוצאות אלו; כן זה מתנקש במימון תקציב־הפיתוח (שמשקלו ירד השנה ל־24% לעומת 31% בשנים הקודמות).

(ו) תקציב־המדינה, השואב את מרבית הכנסותיו מהמוני־העם, הריהו מזרים את מרבית אמצעיו למונופולים הזרים והמקומיים. הסעיף הצבאי הענקי — פירוש, בין השאר, העברת מאות מיליוני דולאר לאילי־הנשק של צרפת, מערב־גרמניה, בריטניה, ארה"ב וכו', וכן העברת מאות מיליוני ל"י מדי שנה בשנה לחברות־הון מקומיות, המשמשות כספקים וכקבלנים בשביל הצבא. הסעיף הגדל

של תשלום-חובות מורכב בעיקר מסילוק קרן וריבית לבנקים הממלכתיים והפרטיים בארצות-המערב. סעיפים שונים של תקציב-הפיתוח (בעיקר הלוואות ל"מפעלים מאושרים") ואף של התקציב הרגיל (פרמיות ליצואנים, למשל) מעבירים מאות מיליוני ל"י מאוצר-המדינה, מכספי-העם, לקופותיהם של מיליארדרים זרים ומיליונרים ישראלים.

(ז) באחרונה הגיעה שיטת המימון של תקציב-המדינה עד למשבר. המשק הישראלי איננו מסוגל לשאת את המשא הכבד של המסים, ובשנת-התקציב הקודמת 1959/60 כבר לא הצליחה הממשלה לגבות את המסים בהיקף המלא שנקבע בתקציב: הגבייה של מס-הכנסה ומסים ישירים אחרים הכזיבה לעומת האומדן ב-29.5 מיליון ל"י, של מכס ובלו — ב-31.3 מיליון ל"י, של מס-קנייה — ב-10.0 מיליון ל"י, של מסים שונים — ב-4.5 מיליון ל"י. בסך-הכל נכנסו לאוצר מסים ב-75.3 מיליון ל"י פחות מן האומדן התקציבי (*). גם האמיסיות האחרונות של מילואות-פנים אינן נפגשות, כאמור, בהיענות מצד ציבור החוסכים והמשקיעים, ולסוף השנה התקציבית 1960/1 צפוי גרעון עוד יותר גדול. המימון הגרעוני של תקציב-המדינה מתבטא, איפוא, לא רק בגרעון סמוי המתכסה ע"י מילואות-פנים, ע"י הגדלת החוב, אלא גם בגרעון גלוי, הנובע מכך שאומדן המסים והמילואות אינו מתאמת במציאות. שנת-התקציב 1959/60 נסתיימה למעשה בגרעון של 100 מיליון ל"י ומעלה — והמפקח על הבנקים מטעם בנק ישראל המתריע על כך **) מוסיף ואומר: "כנראה, כדי לכסות לפחות חלק מהגרעון הגלוי, החליט האוצר על שורת היטלים חדשים, והציבור מתמרמר על כך... ובכן, גידול הגרעון דוחף להגדלת ההיטלים על הציבור, אך גידול ההיטלים מכזיב ובכך מגדיל שוב את הגרעון, וחוזר חלילה.

"משיכת ההון הזר", שהיא בחינת ציווי עליון לממשלה, גורמת — בין השאר — להגדלת הגרעון בתקציב-המדינה. כיצד? — פשוט מאוד: אחד מאמצעי-ה"משיכה" העיקריים היא מתן הון-ההשקעה הדרוש למשקיעי-חוץ במטבע ישראלי על-ידי האוצר מתקציב-המדינה. לפיכך תוספת השקעות-חוץ דורשת תוספת הקצבות בלירות ישראליות — והתקציב מוסיף להתנפח. גם הפרמיות העצומות

(*) דו"ח כספי של משרד-האוצר ליום 31 במארס 1960.

(**) ישראל בר-יוסף: "השגות כלליות לדו"ח טננבאום".

בלירות ישראליות, הניתנות ליצואנים על כל דולאר מוסף מיצוא, דורשות הגדלת סעיף-הוצאה זה בתקציב-המדינה.

ומכיוון שההכנסות ממסים וממלוות-פנים אינן ניתנות לניפוח בלתי-מוגבל, — הולך הגרעון וגדל, ואילו המימון הגרעוני של התקציב מגביר את האינפלציה.

(ח) שיטת המימון הגרעוני והכבדת עול מסי-העקיפין על המוני-העם אופיינית אמנם לא רק לישראל, אלא לרוב המדינות הקאפיטאליסטיות בזמננו, היא תואמת את תורתו של קיינס — תורת הקאפיטאליזם בשלבו המונופוליסטי-ממלכתי. אולם בארצות קולוניאליות-לשעבר, בהן ההון הפיננסי איננו השליט, ובהן הקאפיטאליזם הממלכתי מכוון לקידום העצמאות הכלכלית (הודו, למשל), שם משתמשת הבורגנות הלאומית השלטת בשיטת-מימון זו לפיתוח התעשייה הכבדה, להקמת מפעלי-יסוד ממלכתיים. לעומת זאת, בארצות שליטתו של ההון הפינננסי, הרי בראש-ובראשונה התקציב הצבאי הוא הנהנה מן המימון הגרעוני ומן המסים העקיפים. הוא הדין בישראל. וכאן גם השורש העיקרי של האינפלציה ושל ההתייקרות.

עתה בא ההון הפינננסי האמריקאי — באמצעות שליחו, הפרופ' טנגבאום — בתביעה נוספת לשליטי ישראל: הרחבת האשראי השנתי ב-200 מיליון ל"י והוספת אמצעי-תשלום ב-100 מיליון ל"י תוך שנה אחת, ללא הרחבת האשראי לממשלה (מבוא לפרק „סיכומים והמלצות“). מן האשראי המורחב ייחננו, לפי המלצותיו, המפעלים הגדולים של ההון המונופוליסטי הזר. מצוקת-האשראי של החקלאות העובדת, של היצרנים התעשייתיים הזעירים והבינוניים, לא תוקל במאומה, אבל האינפלציה תוגבר ללא-ספק והיא תפגע שוב בעמלים ובשכבות-הבינוניים. המומחה האמריקאי מתעלם מהאינפלציה הקיימת והצפויה, באומרו: „נראים סימנים ברורים שלא קיימת אינפלציה בישראל, אם-כי אין ערובה לכך שאינפלציה לא תחזור לישראל“. כן הוא מתעלם מהגדלת הגרעון המסחרי הישראלי עקב הרחבת היבוא, שתבוא כאיזון חלקי של הלחץ האינפלציוני.

נגיד בנק ישראל ומנהליו (ד. הורביץ, ד. כוכב, י. בר-יוסף) יצאו בפומבי נגד המלצות אלו של דו"ח טנגבאום, הם טוענים, כי האשראי למפעלים הגדולים ובעיקר לעוסקים בייצוא, ניתן בין-כה-

וכה ביד רחבה, וכי הרחבת האשראי והוספת אמצעי־שלום אך תגביר את האינפלאציה הגוברת בלאו־הכי ותגדיל את הגרעון במאזן של סחר־חוץ ושל התשלומים הבינלאומיים, תרחיק את ישראל מעצמאות כלכלית. נגיד בנק ישראל היה רוצה „להתקרב לעצמאות כלכלית על־ידי שימוש נבון ביבוא ההון, המאפשר את הרחבת התפוקה“^(*). בוויכוח זה באה לביטוי מקוטע ועמום הסתירה בין האינטרס של ההון הפינאנסי הזר ובין אינטרסים ראשוניים של המשק הישראלי. למותר הוא להדגיש, כי המלצות דו"ח טננבאום מוליכות לפיחות נוסף של ערך הלירה הישראלית למעשה, בעוד „קרן המטבע הבינלאומית“ ממליצה על פיחות רשמי של הלירה הישראלית. שתי פעולות־לחץ אלו מצד ההון המונופוליסטי־הממלכתי האמריקאי מכוונות להעלאת התמורה במטבע מקומי בעד כל דולאר של משקיע־חוץ.

כיצד יוכרע ויכוח זה? — לפי „דבר“ (7.9.1960), כלכלנים ממשלתיים כבר „בוחנים האפשרות לשינוי במדיניות האשראי“ בכיוון ההמלצות של דו"ח טננבאום הנתמכות ע"י שר־המסחר והתעשייה, ואף מכינים „חילופי גברא בבנק ישראל“.

התצפית היא, איפוא, סכנה של אינפלציה גואה לא רק עקב ניפוחו המתמיד של תקציב־המדינה (בחלקו הבלתי־פרודוקטיבי) ומימונו הגרעוני, אלא גם עקב השינויים במדיניות המוניטארית והאשראית לפי דרישותיו של ההון הפינאנסי הזר, — על כל התופעות השליליות מבחינה כלכלית וסוציאלית הנלוות לאינפלציה גואה.

פרק 17.

החרפת הניגודים המעמדיים

- ודרך המוצא מן המשבר

כל הסקירה שסקרנו את הכלכלה הישראלית מראה, כי מצויות בה הסתירות האופייניות לאופן־הייצור הקאפיטאליסטי בכלל, בצירוף אותן הסתירות המיוחדות לארץ קולוניאלית־לשעבר מעוטת־פיתוח, כשהיא נתונה לתלות גוברת בהון המונופוליסטי של מעצמות־

(*) ד. הורוביץ: „היכן נקודת התורפה?“, „דבר“ 19.8.1960.

האימפריאליזם. עם תאוצת ההתפתחות הקאפיטאליסטית בישראל בשנים האחרונות, מחריפות והולכות סתירות אלו לאורך הקו המפריד בין האינטרסים של ההון המונופוליסטי הזר ושותפיו המקומיים, הגורפים רווחי-תועפות, הכופפים למרותם את המשק כולו ואת שלטון-המדינה, המרוששים את כלל העמלים (מעמד-הפועלים, החקלאות העובדת, האינטליגנציה השכירה), והדוחקים את רגלה של הבורגנות הבינונית והזעירה, — ובין האינטרסים של שכבות אלו, המהוות את מרבית העם, והאינטרסים הכלליים של העצמאות הלאומית. סתירות אלו באות לידי ביטוי בכל צורותיו של המאבק המעמדי — הכלכלית, הפוליטית והאידיאולוגית.

על-אף הטרור הכלכלי והמשטרתי של המנגנון הממשלתי, על-אף תפקידה הבולט של הנהגת ההסתדרות, על-אף הרוח המיליטאריסטית והשובינית החזקה הנושבת בכיוון של שלום-בית בין-מעמדי, — לא פסק מאבקו של מעמד-הפועלים הישראלי על לחם ועבודה, על הטבת קיומו הכלכלי, אף ליום אחד. ומאז השביתות יוכיח *):

השנה	מספר השביתות	מספר השובתים	מספר ימי-השביתה
1949	53	5,189	57,436
1950	72	9,100	55,087
1951	76	9,715	114,290
1952	94	14,010	58,066
1953	84	8,804	35,404
1954	82	12,123	71,946
1955	87	9,861	53,978
1956	74	11,452	112,756
1957	59	3,692	165,549
1958	48	6,050	87,751
בס"ה ב-10 שנים	729	89,996	812,263

מתוך 48 השביתות שהתקיימו בשנת 1958 — התנהלו: 29

(*) לפי השנתון הסטאטיסטי, מס' 10, עמ' 305.

על שכר ותנאי עבודה. 13 על הזכות לעבודה (קבלת עובדים ונגד פיטורי עובדים), 4 נגד הלנת שכר, 2 מסיבות אחרות. מתוך 48 השביתות נסתיימו 26 בהצלחה מלאה של העובדים, 11 בהצלחה חלקית של העובדים. מחצית ממספר השביתות נמשכו למעלה משבוע ימים: 3 — עד 10 ימים, 12 עד 25 ימים, 6 עד 50 ימים, 3 עד 75 ימים.

רוב השביתות פרצו בתעשייה — 32; בבנייה — 3; בתחבורה — 2; בחקלאות — 2; במסחר — 3; בשרותים — 6.

בשנת 1959, ובמיוחד במחצית השנייה של שנת 1960 גבר המאבק המעמדי הכלכלי וגל של שביתות פרץ בארץ.

אולם מן הטעמים הנזכרים לעיל אין מאזן השביתות יכול לשקף במלואה את מידת ההחרפה של הניגודים המעמדיים. המאבק המעמדי הכלכלי, שהקיף מלבד מעמד הפועלים את האינטליגנציה השכירה, לרבות עובדי המדינה, ואת החקלאות העובדת, בא לידי ביטוי גם בצורות אחרות של מערכות מאורגנות על מילוי תביעותיהם וזכויותיהם של העובדים, כגון הופעות במוסדות נבחרים של העובדים (מועצות, ועידות), הפגנות, אספות וכינוסים המוניים.

החרפת הניגודים המעמדיים קיבלה ביטוי מיוחד בוויכוח הגלוי שפרץ בין מנהיגי מפא"י בהסתדרות לבין שרי מפא"י בממשלה. ויכוח זה מתנהל הן במישור העקרוני — על סמכותה של ההסתדרות ואי־תלותה בממשלה, והן במישור המעשי — על תשלום תוספת־יוקר, על שיטת המסים (נגד היטלים חדשים על העמלים), על הזכות לשביתה (נגד תוכנית בן־גוריון לבוררות־חובה „על מעמדית" לגבי עובדי המדינה), וכו'.

בשנים עברו היו מנהיגי מפא"י בהסתדרות מצדיקים, מתרצים ואף מהללים את המדיניות הכלכלית־סוציאלית של שרי מפא"י בממשלה, — ואילו באחרונה נאלצו לשנות את טעמם ולהופיע כמבקרים ולעתים כשוללים של מעשי חבריהם בממשלה. משמע, הניגודים המעמדיים החריפו עד כדי כך, שמנהיגי מפא"י בהסתדרות אינם רואים עוד אפשרות שלא לקבל על עצמם את ייצוג ההתנגדות של העמלים כלפי הממשלה העושה את דברם של המעבידים, של המונור־פולים הגדולים. משמע, המאבק המעמדי פרץ מלמטה והדיו הגיעו עד צמרת מפא"י למעלה, לתוכה פנימה.

אמנם, חידוש זה אשר בהופעת מעין אופוזיציה איגודית־

מקצועית בתוך הנהגת מפא"י ממלא תפקיד של שסתום המוציא את הקיטור לחלל-האוויר, כדי למנוע התפרצות מערכות מעמדיות המוניות של העמלים. אולם יחד עם זאת, מבשרת תופעה זו שידוד-מערכות בתנועת-הפועלים הישראלית העתיד-לבוא, וכן היא מעודדת את המוני העמלים לעמוד על דרישותיהם ותביעותיהם הצודקות. אופייני לחרדה, שאחזה את החוגים השליטים מפני החרפת המאבק המעמדי של העמלים, הוא מאמר מאת עורך המדור הכלכלי בבטאונה הרשמי של ההסתדרות, (*) בו בצד לימוד סניגוריה על כיוון ההתפתחות הכלכלית בישראל, הוא מביע בסיכום את החשש הגדול:

„אולם עלינו לראות בעיניים פקוחות את הסכנות, הרוב-צות לפתח התפתחות זו: שלטון של בעלי-הון מועטים, צבירת הון על-ידי קבוצות קטנות, העברת חלק-הארי של ההכנסה הלאומית לידי חוג מצומצם...”

הגדרה כזו של התפתחות הכלכלה בארצנו מבחינת תוכנה הסוציאלי, המעמדי, לא נשמעה עד כה מעולם בציבוריות ובעתונות הישראלית (מלבד הקומוניסטית, כמובן). מסתבר, לא ייתכן עוד להסתיר את המרצע בשק.

לאט, בהדרגה, אך בביטחה מתקדם גם בישראל התהליך של השגת ההווייה החברתית ע"י ההכרה החברתית. הניגודים המחרפים מוליכים ויוליכו למערכות חלקיות בקטעים שונים של קו-הפירוד החוצה את החברה הישראלית; ובכור המערכות החלקיות הללו יתחשלו ויתלכדו הכוחות החברתיים, תעלה ותתגבש ההכרה החברתית לקראת המערכה היסודית הכוללת על שינוי פני המציאות הכלכלית, החברתית והמדינית בישראל. על תהליך הכרחי וודאי זה מבססת המפלגה הקומוניסטית הישראלית את תוכניתה להקמת חזית-פועלים מאוחדת, להקמת חזית דמוקראטית רחבה נגד שליטת הון המונופולים הזרים ועושי-דברו.

הבראת המשק הלאומי והעלאת רמת-החיים של המוני-העם קשורות בשינוי יסודי של מדיניות-הפנים-והחוץ. במדיניות-הפנים יש לשנות את הכיוון המעמדי מן העידוד לרווחי ההון, שהוא הקו המנחה את כל צעדיו של השלטון והמטביע את חותמו על כל שטחי החיים בישראל, — אל עידוד העמל היוצר. במדיניות-החוץ יש

(*) נתן בן-נתן: „משק זה שאנו בונים“, „דבר“, 12.10.1960.

לשנות את כיוון ההיערכות מתלות במעצמות-המערב האימפריאליסטיות — אל הנייטראליות, אל הידידות עם ארצות הסוציאליזם ועם ארצות אסיה ואפריקה המשוחררות והמשחררות; מהכנת מלחמה עם הארצות השכנות — אל הנכונות להסכם הדדי כפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי.

על רקע שינוי כזה של המדיניות הישראלית בכיוון השלום, הנייטראליות ואי-התלות, היתוותה המפלגה הקומוניסטית הישראלית לפני העם והכנסת את קווי-היסוד הבאים לתוכנית של הבראת הכלכלה לאומית וקידמה סוציאלית:

(א) ריסון ההון המונופוליסטי, צמצום הרווחים וזכויות-היתר שלו; ועל חשבוננו — העלאת השכר והטבת התנאים הסוציאליים של מעמד-הפועלים ושאר העובדים השכירים, העלאת ההכנסה של החקלאות העובדת, האינטליגנציה העובדת, בעלי-המלאכה וכל השכבות העממיות; על-ידי-כך יעלה כוח-הקנייה של המוני-העם, אשר ירידתו גרמה למשבר „עודף-הייצור“, אדרבה, יורחב הייצור החקלאי והתעשייתי לצרכים הגדלים של השוק הפנימי המורחב.

(ב) קיצוץ ניכר בהוצאות הבלתי-פרודוקטיביות — הביו-רוקראטיות, המשטריות והצבאיות — ירסן את האינפלציה ואת היוקר, יקל על עול המסים (העקיפים בעיקר) מעל המוני-העם; לעומת-זאת יוטלו מסים ישירים בשיעור פרוגרסיבי על חברות-ההון הזרות, על בעלי הרכוש הגדול וההכנסה הגדולה; האמצעים שישוחררו מקיצוץ ההוצאות הבלתי-פרודוקטיביות והאמצעים שייוספו מן המסים על ההון הגדול יופנו למימון תקציב-הפיתוח ולהרחבת השרותים הסוציאליים.

(ג) שחרור סחר-החוץ הישראלי מן הריתוק הבלעדי כמעט לארצות הגוש המערבי והרחבתו בכיוון הארצות הסוציאליסטיות ואפרו-אסיאתיות יבטיחו שווקים נרחבים על יסוד חוזי סחר-חליפין ליצוא הישראלי, המלאכותי והכבול כיום; בזה האופן ישופר המאזן המסחרי ומאזן התשלומים.

(ד) על רקע מדיניות של שלום, נייטראליות ואי-תלות תוכל מדינת-ישראל כמו מדינות מעוטות-פיתוח רבות אחרות, לקבל סיוע כלכלי-כספיוטכני מאת ברית-המועצות ושאר ארצות המחנה הסוציאליסטי, וסיוע זה (להבדיל מן הסיוע האמריקאי והשקעות-ההון

הפרטיות של המונופולים המערביים) יופנה בעיקר להרחבת הייצור של אמצעי-הייצור, לפיתוח תעשייה כבדה, להפקת אוצרותינו הטבעיים — בבעלות לאומית-ממלכתית. שינוי זה בהרכב הייצור יוריד את מרכיב היבוא ביצוא הישראלי, יגרום לצמצום כללי של היקף היבוא, ויוליך לאיזון המאזן המסחרי ומאזן התשלומים הבינלאומיים, יקדם את השגת העצמאות הכלכלית וממילא את ביצור העצמאות המדינית של ישראל.

הנהיג-כך, הקו של אי-תלות ועצמאות בשטח הפוליטי מוליך גם אל אי-תלות ועצמאות בשטח הכלכלי, ואהדדי. נייטרליזם חיובי ותמיכה עקבית בעניין השלום יאפשרו לנו — כאמור — קבלת סיוע סובייטי להתפתחות כלכלתנו הלאומית; הסיוע הסובייטי, המכוון כשלעצמו לקידום העצמאות הכלכלית של הארץ מקבלת הסיוע, יחולל גם שינוי מהותי במערכת היחסים הכלכליים בין ישראל ובין מעצמות-המערב. אין הסיוע הסובייטי מותנה בניתוק הקשרים עם ארה"ב ועם מעצמות-המערב אחרות; אולם עצם קיומם של קשרים כלכליים עם ארצות-הסוציאליזם מבטל את התלות בתכתיב המונופוליסטי של מעצמות-המערב במתן ה"סיוע" שלהם; הברירה שלא לקבל את התנאים שלהן, הברירה להסתייע לא בהן אלא בארצות-הסוציאליזם, היא אשר תהפוך את אופי קשרינו הכלכליים עם העולם המערבי מקשרי תלות חד-צדדית לקשרי-גומלין ריבוניים. ההתחרות הכלכלית המתחוללת בהיקף עולמי בין השיטה הקאפיטליסטית ובין השיטה הסוציאליסטית מוצאת את ביטוייה גם בשטח העזרה לארצות מעוטות-הפיתוח. בשטח זה מתבטאת ההתחרות הן במגמה השונה של הסיוע מצד שתי השיטות כלפי הארצות מקבלות-הסיוע (הקו המנחה של הסיוע האמריקאי הוא הטלת תלות והפקת רווח, הקו המנחה של הסיוע הסובייטי הוא קידום העצמאות וחיזוק הידידות), והן באפשרות של כל ארץ וארץ לבחור בכל מקרה ומקרה את המקור המציע לה את הסיוע בתנאים נוחים יותר ותועלתיים יותר. מן המוסכמות הוא, שבהתחרות זו ידון של ברית-המועצות והארצות הסוציאליסטיות האחרות היא יותר ויותר על העליונה. המדיניות של שליטי-ישראל הנוכחיים, המרתקת את ארצנו באורח בלעדי למעצמות-האימפריאליזם, מקפחת את התועלת וטובת-הנאה אשר ארץ כארצנו יכולה להפיק מהסיוע הסובייטי ומהאפשרויות והברירות העצומות שהוא פותח לרווחה.

לעומת־זאת, השינוי במדיניות הישראלית בכיוון השלום, אי־התלות והנייטרליזם יעלה אותנו על הדרך הבטוחה לעצמאות הכלכלית, ואהדדי, העצמאות הכלכלית תשמור ותבצר את עצמאותנו המדינית ותשמש לה ערובה נאמנה.

שינוי זה הוא הכרח לאומי לישראל, הוא הכרח חיוני לעמלי ישראל, לכל השכבות העממיות, לרוב מניינו ורוב בניינו של העם. על־כן קום תקום חזית־עמלים מאוחדת, חזית דמוקרטית פאטריוטית, אשר תוציא שינוי זה מן הכוח אל הפועל. בכיוון הכרח לאומי וסור־ציאלי זה נאבקת ומלכדת את ההמונים — המפלגה הקומוניסטית הישראלית.

ספטמבר—נובמבר 1960.

תיקונים ומילואים

עמ' 19 שורה 2 מלמטה — במקום: בפרק הבא יש לקרוא: בפרקים הבאים.

עמ' 30 שורה אחרונה (°°) — במקום: „נביא חשבון” יש לקרוא: „נבוא חשבון”.

עמ' 43 שורה אחרונה — במקום: המובטלים יש לקרוא: המובטלים חלקית.

עמ' 51 שורה 6 מלמטה — במקום: 20.7 דונאם יש לקרוא: 20.7 מיליון דונאם.

עמ' 62 שורה אחרונה בטבלה — בינתיים הופיעו הנתונים הסופיים לשנת 1959: חדרים למגורים 83,280.

עמ' 66 שורה אחרונה (°°) — במקום: בדו"ח ישראל יש לקרוא: בדו"ח בנק ישראל.

עמ' 79 שורה לפני האחרונה (°) — להוסיף אחרי 1958 : 1959.

עמ' 96 בסוף הטבלה — יחד עם נתוני שנת 1959 שהופיעו בינתיים — בס"ה ב-11 שנים: 780 שבתות; 95,869 שובתים; 843,591 ימי שבתה.

